

FEODÄLISMS

BALTIJAS REĢIONĀ

P. Stučkas LVU

Seno un viduslaiku
vēstures katedra

ISTORIJA DRAVĪBĀS
MĀCĪBAS KATEDRA

ISTORIJA DRAVĪBĀS
MĀCĪBAS KATEDRA
(Katedra)

ЛГУ им. П. Стучки

Кафедра истории древнего
мира и средних веков

Исторический факультет
ЛГУ им. П. Стучки
1983 г.

Министерство высшего и среднего специального образования
Латвийской ССР

Латвийский ордена Трудового Красного Знамени
государственный университет имени Петра Стучки

Кафедра истории древнего мира и средних веков

ФЕОДАЛИЗМ В БАЛТИЙСКОМ РЕГИОНЕ

**Сборник научных трудов
(межвузовский)**

Латвийский государственный университет им. П.Стучки
Рига 1983

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Seno un viduslaiku vēstures katedra

FEODĀLISMS BALTIJAS REĢIONĀ

Zinātnisko rakstu krājums
(starpaugstskolu)

P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1983

1783
523
Feodālisms Baltijas reģionā: Zin. rakstu krāj. (starp-
augstskolu). /Atb.red. A.Rolova. - R.: P.Stučkas LVU, 1983.
- 155 lpp.

Krājumā ievietotie raksti veltīti aktuālām feodālisma
vēstures problēmām Baltijas reģionā laika posmā no XII
līdz XVIII gs. Tajā ietilpst arī avotpētnieciska un metodis-
ka rakstura darbi. Krājums domāts docētājiem, aspirantiem un
vēstures specialitātes studentiem.

Статьи, помещенные в сборнике, посвящены актуальным про-
блемам истории феодализма в Балтийском регионе в период с
XII по XVIII в. В него входят также работы источниковедческого
и методического характера. Исследования, опубликованные в
сборнике, могут заинтересовать не только историков, но и спе-
циалистов иного профиля. Сборник предназначен для преподава-
телей, аспирантов, студентов-историков.

Ilustrācijas - 3, tabulas - 3

REDKOLĒGIJA:

A.Rolova (atbildīgā redaktore),
H.Ligi, H.Strods, V.Pāvulāns

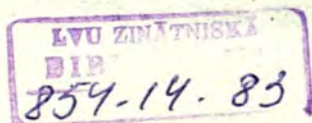
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

A.Ролова (ответственный редактор),
Х.Лиги, Х.Стродс, В.Павуланс

Publicēts saskaņā ar P.Stučkas LVU
Izdevniecības padomes lēmumu

F 10603-054u 75.83.0504020000
M 812(11)-83

© P.Stučkas Latvijas
Valsts universitāte,
1983

P. Stučka Latvijas Valsts universitātes Seno un viduslaiku vēstures katedras kolektīvs ar savu pirmo starp-
augstskolu rakstu krājumu "Feodālisma problēmas Baltijas reģionā" stādās priekšā lasītājiem - zinātniekiem, do-
cētājiem, studentiem un visiem, kas interesējas par
vēsturi - iepazīstīnot viņus ar savu pēdējo gadu veikumu
zinātnes jomā. Šajā krājumā piedalās ne tikai katedras
locekļi - docenti, vēstures zinātņu kandidāti V. Pāvulāns,
V. Pāvulāne -, bet arī ilggadējie katedras stundu pasnie-
dzēji, vēstures zinātņu kandidāti Ā. Zeida, A. Caune. Krā-
jumā publicēts darbs, kura autors, vēstures zinātņu dok-
tors, profesors H. Līgi pārstāv Tartu Valsts universitāti.
Ar H. Līgi cieša sadarbība turpinās ilgu laiku. Starp au-
toriem ir arī bijusi studente (beigusi fakultāti 1981. ga-
dā) A. Gammeršmidte.

Republikā pašlaik nav izdevuma par Latvijas feodāl-
isma vēsturi, bet vajadzība pēc tā neapšaubāmi sen jau ra-
dusies. Feodālās Latvijas problemātika padomju historio-
grāfijā vēl nebūt nav izsmelta; veselai problēmu virknei
mūsu zinātnieki pat nav vēl tuvojušies. Bet sabiedrības
interese par savas tautas pagātni nesamērojami izaugusi.
Buržuāzisko autoru darbi mūs nevar apmierināt kā no me-
todoloģiskā viedokļa, tā arī to politiskās tendenciozi-
tātes dēļ. Arī pati vēstures zinātne ir tālāk attīstīju-
sies un prasa jaunu pieeju, jaunu metožu izmantošanu,
jaunu problēmu apgaismošanu.

Latvijas vēsture viduslaikos nav izprotama izolēti no
kaimiņtautu - igauņu, lietuviešu, krievu, zviedru, poļu
un vācu tautu vēstures. Saimnieciskie, politiskie un kul-

tūras sakari ir bijuši gan ciešāki, gan vājāki, bet mijiedarbība likumsakarīga. Tādēļ mūs interesē arī kaimiņu tautu vēsture, visa Baltijas reģiona specifika, tā zemju savstarpējie sakari.

Krājumā ievietotajos rakstos skartas atsevišķas Latvijas un Igaunijas vēstures problēmas, kuras agrāk nav pētītas, kā arī tādas, kurām zinātnieki līdz šim pievērsušies visai reti. Dažu autoru uzmanības centrā ir vēl neizmantotu vēstures avotu kategorijas, citi pievērsušies pazīstamiem avotiem jaunā skatījumā.

Mēs ceram, ka šis krājums, kurā piedalās plašāks autoru kolektīvs, paplašinās pētījumu geogrāfiju, lai Latvijas vēsture izceltos nevis kā izolēta parādība, bet kā visa Baltijas reģiona vēstures organiska sastāvdaļa.

Prof. A. Rolova

Latvijas Valsts universitāte, 1953

RĪGAS XII-XIV GS. ROTAS KĀ VĒSTURES AVOTS

Rekonstruējot Rīgas vēstures procesus pirmajos tās pastāvēšanas gadsimtos, ir nepieciešams izmantot visu mums pieejamo vēstures avotu kopumu, kā rakstītos, tā arī lietiskos avotus. Ja pētam vērā šī laika rakstīto vēstures avotu tendenciozo raksturu vācu feodāļu labā, kā arī to apstākli, ka līdz mūsu dienām senākie dokumenti ir saglabājušies relatīvi niecīgā skaitā, tad arheoloģiskajam materiālam var būt pat būtiska loma atsevišķu vēstures faktu izpētē.

Viena no nozīmīgākajām lietisko avotu grupām, kas sniedz daudzpusīgu informāciju, ir senās rotas. Rotu formas, sekojot modei, bieži mainījušās, tās atspoguļo gan sava laikmeta ražošanas spēku attīstības līmeni, gan tirdzniecības sakarus, gan arī dažādu kultūru mijiedarbību. Bez tam katra etniskā grupa parasti ir nēsājusi savdabīgu, tikai sev vien raksturīgu tērpu un rotu komplektu.

Jāatzīmē, ka arī līdzšinējos pētījumos Rīgas senāko iedzīvotāju etniskās piederības jautājumi risināti galvenokārt pēc rotu atradumiem. Izvērtējot līdz 1939. g. iegūto arheoloģisko materiālu, jau R. Šnore secināja, ka Rīgā atrastās senākās rotas raksturīgas kuršiem un lībiešiem, bet tikai nedaudzas pieder latgaļiem¹. Pēc Kurzemes ziemeļdaļai raksturīgajām rotām arī T. Pāvele 1957. g. pie Pētera baznīcas atsegto XIII-XIV gs. apbedījumus saistīja ar senajiem Rīgas iedzīvotājiem kuršiem². Analizējot rotu formas un apbedīšanas tradīcijas, E. Mугурēvičs tomēr uzskata, ka minētie apbedījumi pieder kuronizētiem lībiešiem³.

¹ Šnore R. Rīgas arheoloģija. — Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1939, 18. sēj., 35812.—35813. ml.

² Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. R., 1959, 38. lpp.

³ Мугуревич Э. Некоторые вопросы этнической истории Курземы в X-XIV веках. — В кн.: Взаимосвязи балтов и Прибалтийских финнов. Рига, 1970, с. 33.

Īsajā kopsavilkumā par plašajiem izrakumiem Alberta laukumā (1959.- 1964. g.) M. Vilsone norāda, ka šajos izrakumos atrastas visām vietējām tautībām raksturīgas rotas¹. Izņemot T. Pāveles rakstu, nevienā no minētajiem darbiem detalizēta atrasto rotu tipu analīze nav veikta.

Pēdējā desmitgadē, pieaugot arheoloģisko pētījumu apjomam Rīgā, iegūts plašs arheoloģiskais materiāls, kas gan apstiprina, gan arī ienes atsevišķas jaunas atziņas iepriekšējo pētnieku izteiktajos uzskatos.

Rakstā apskatītas beidzamajos desmit gados (1970.- 1980. g.) četros lielākajos Rīgas arheoloģisko izrakumu objektos (1. att.) — Peldu un Ūdensvada ielu stūrī, Trokšņu, L.Pils un Daugavas ielās iegūtās rotas un ar to palīdzību mēģināts izsekot sākotnējās apdzīvotības norisei minētajos pilsētas rajonos. Tāpat ļoti svarīgi būtu noskaidrot, kādām etniskām grupām piederējuši šo rajonu iedzīvotāji un kādas rotas tie nēsājuši.

Beidzamajos 10 gados Rīgas izrakumos, neskaitot stikla un dzintara krelles, atrastas 196 rotaslietas; to tipi un sadalījums pa arheoloģisko pētījumu objektiem parādīts 1. tabulā.

Meklējot atbildi uz pirmo jautājumu, noteiksim rotu nēsāšanas laika hronoloģiskās robežas, analizē īpašu uzmanību pievēršot pašām agrākajām senlietām. Skaitliski vienu no lielākajām un daudzveidīgākajām Rīgas rotaslietu grupām veido 19 pakavsaktas (2. att. 1-13, 24, 25, 26). To formas ir raksturīgas vēlā dzelzs laikmeta beigu posmam. Vienas no agrākajām ir saktas ar t. s. zvērgalvu galiem. Rīgas saktu gali ir atšķirīgi. Vispilnīgāk un reālāk dzīvnieku galvas attēls izveidots 2. att. 9 attēlotās saktas² galos. Tajos skaidri redzamas attēlotā dzīvnieka acis, ausis un atplēstā mute, uz pakauša un purna daļas kā rotājums vēl iegravētas

¹ Vilsone M. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē. — Grām.: Rīgas vēstures un kugniecības muzejs 1773- 1973. R., 1973, 142. lpp.

² Atrasta Peldu un Ūdensvada ielu stūrī (turpmāk — PŪ). Senlietas inventāra Nr. Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā (turpmāk — VI) — 193:817.

arī gareniskas paralēlas rievīpas. Saktas loks ir tordēts. Pakavsaktas ar reāli izveidotiem zvērgalvīpu galiem bijušas pazīstamas jau XI gs. un sastopamas plaši vēl arī XII gs.¹ Laika gaitā zvērgalvu veidojumi saktu galos arvien vairāk stilizēti. To redzam pie 3 citām Rīgas saktām², kuru galos attēlotās galvas no sāniem saplacinātas, acis vairs nav iezīmētas, ausis izveidotas kā viens neliels paaugstinājums. Šo saktu gaii vairāk atgādina ziedu vai zivs asti (2. att. 11, 12, 13). Tās pēc analogiem Tērvetes atradumiem datējam ar XII-XIII gs.³ Pārējām šī tipa Rīgas saktām gali atgādina lilijas ziedus un to lokus sedz tordējuma imitācija (2. att. 10). Šādi veidotas saktas plašāk sāk ieviesties tikai XIV gs.⁴

No atrastajām 2 pakavsaktām ar t. s. magoņpogaļu galiem izteikti gala veidojumi ir tikai vienai (2. att. 1)⁵. Šai saktai loks ir gluds, šķērsgrīzumā segmentveidīgs. Ornamētēti tikai loka galos izveidotie pogaļu sāni ar iesistiem punktiem. Masīvās saktas ar gludu loku un izteiktiem magoņpogaļu galiem Latvijā nēsāja XI-XII gs.⁶ Otrai šī tipa Rīgas saktai ir jau daļēji degenerējušies magoņpogaļu galu veidojumi (2. att. 5), tikai nelielie izcilniši uz galvīpām vēl ļauj pieskaitīt to pie šī tipa. Šādas pakavsaktas ar plakanīgām pogaļām parādījās XII-XIII gs.⁷

Tālākā pārveidojumu gaitā magoņpogaļu veidojumi saktu galos atgādina jau plakanās apaļas pogas. Četras pakavsaktas ar apaļu pogu galiem (2. att. 6, 7, 8) atrastas Peldu un Udensvada ielu stūrī. Pēc galu izveidojuma, ornamentējuma un izmēriem tās visas ir līdzīgas. Analogi šo saktu eksem-

¹ Latvijas PSR arheologija. R., 1974, 216. lpp.

² Atrastas PŪ, VI 193:115, 193:627, 193:1835.

³ Brīvkalne E. Tērvetes saktas. — G.ām.: Arheologija un etnogrāfija. R., 1974, 11. sēj., 127. lpp.

⁴ Mugurēvičs E. Olipkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.- 5. gs. arheoloģiskie pieminekļi. R., 1977, 85. lpp.

⁵ Atrasta PŪ, VI 193:180.

⁶ Latvijas PSR arheologija, 216. un 230. lpp.

⁷ Turpat, 216. lpp.

plāri atrasti Tērvetē XII-XIII gs. slāpos¹.

Izrakumos iegūtajām četrām pakavsaktām ar t. s. vāļu galiem ir atšķirīgi loku izveidojumi un rotājumi. Pirmajām divām loki šķērsgriezumā ir apaļi, galos paresnināti (2. att. 2, 4)². Pārējām divām loku šķērsgriezums ir segmentveidīgs un ornamenti no svītriņu un aplīšu grupām klāj visu loku (1. att. 4, 26)³. Pakavsaktas ar vāļu galiem plaši izplatītas XII gs., bet sastopamas arī vēl XIII gs.⁴ Masīvās saktas ar samērā vienmuļo ornamentu tikai pašos vāļu galos pieder pie hronologiski agrākajiem eksemplāriem⁵.

XIII gs. un arī vēlākajam periodam raksturīgas abas Rīgas pakavsaktas ar t. s. rozetveida galiem (1. att. 24, 26), kā arī visas plākšņu saktas⁶ (2. att. 14-23, 27).

Pēc formas 6 Rīgas metāla aproces iedalāmas divās grupās: lentveida (4) un vītājās (2). Viskrāšņākā no tām ir rotātā bronzas lentveida aproce no Peldu un Ūdensvada ielu izrakumiem⁷. Tās platums — 1,8 cm, loka ārpusē rotāta ar geometrisku ornamentu, kas sadala aproci vairākās joslās ar ļoti daudzveidīgiem ornamentāliem motīviem. Rotājumu joslas ir noslēgtas, patstāvīgas, abos galos simetriskas (2. att. 29). No divām citām šī tipa aprocēm saglabājušies tikai fragmenti, vienai no tām ārpusē rotāta ar vienveidīgu svītriņu ornamentu (2. att. 27)⁸. Šādas aproces plaši izplatītas kuršu apdzīvotajās zemēs jau XI-XII gs.⁹ Līdzīgas ornamentētas lentveida aproces atrastas Rīgā jau senāk kā kapu

¹ Brīvkalne E. Tērvetes saktas, 129. lpp. un 5. att. 18.

² Atrastas PŪ, VI 193:1018, 193:1354.

³ Atrasta PŪ, VI 193:1297 un Trokšņu ielā, VI 167:149.

⁴ Brīvkalne E. Tērvetes saktas, 132. lpp.

⁵ Latvijas PSR arheologija, 190. lpp.

⁶ Turpat, 306. lpp.

⁷ VI, 193:620.

⁸ Atrasta PŪ, VI 193:712.

⁹ Latvijas PSR arheologija, 190. lpp.

piedevas apbedījumiem pie Doma un Pētera baznīcām. Salīdzinot ar Peldu Ūdensvada ielas atradumu, tās ir šaurākas (0,8- 1,4 cm platas) un plānākas. Šis aprocēs tiek datētas ar XIII-XIV gs.¹ Hronoloģiski agrākas aprocēs ir masīvākas, biežākas un platakas par tām². Šis apstākļi runā par labu mūsu aprocēs (3. att. 29) agrākam datējumam. Pārējās beidzamajos gados atrastās lentveida aprocēs varētu piederēt pie vēlākā aprocu tipa, kurām šaurs loks un uz ārējās virsmas ornamenti degenerējies, kļūvis pavisam vienkāršs.

Divas vītās aprocēs ir savitas no divām un trim bronzas stieplēm. Tās varētu būt slāviskas izcelsmes un liecinātu par Rīgas iedzīvotāju sakariem ar seno Krievzemi. Vītās aprocēs ar taisni nocirstiem galiem, kādas atrastas Rīgā (3. att. 30)³, Vidzemes lībiešu teritorijā parādās tikai XII gs. un nēsātas vēl pat XIII un XIV gs.⁴ V. Ļevaševa vītās bronzas aprocēs ar taisni nocirstiem galiem uzskata par raksturīgu Novgorodas slovēņu XI-XIII gs. rotu⁵. Tās pazīstamas XIII-XIV gs. arī Igaunijā, kur tās pārņemtas, uomājams, no votiem⁶.

No Krievzemes ievesti arī visi 23 Rīgā beidzamajos gados atrastie stikla aprocu fragmenti. Stikla aprocēs ir plaši izplatīta krievu pilsētnieču rotas lieta. Visvairāk tās nēsātas Krievzemes pilsētās XII gs. un XIII gs. sākumā. XIII gs. otrā pusē un XIV gs., izņemot Novgorodu, pārējo pilsētu kultūras slāpos stikla aprocu atradumi ir liels retums⁷. Starp Rīgas atradumiem hronoloģiski agrākās varētu

¹ Šnore E. Kuršu senlietu atradumi Rīgā. — Senatne un Māksla, 1936, № 3, 73. lpp.; Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā, 24. un 38. lpp.

² Latvijas PSR arheoloģija, 190. lpp.

³ Atrasta PŪ, VI 193:1860, 193:584.

⁴ Latvijas PSR arheoloģija, 202. lpp.

⁵ Левашева В.П. Браслеты. -- Труды Государственного исторического музея, 1967, вып. 43, с. 220.

⁶ Moora H. Wotische Altertümer aus Estland. — In: Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki, 1929, Bd. 4, S.280.

⁷ Шапова Д. Л. Стекло Киевской Руси. М., 1972, с.114.

būt Peldu un Ūdensvada ielu stūrī iegūtās tumšās gludās stikla aproces (3. att. 26)¹ ar trisstūrveida šķērsgrīzumu. Līdzīgi atradumi Krievijas pilsētās tiek uzskatīti par XII gs. importu no dienvidiem².

Rīgā atrastie 6 kakla riņķu fragmenti pieder pie vīto kakla riņķu tipa ar cilpu galiem (3. att. 24, 25). Tie savīti no divām vai trim stieplēm. Tikai vienam fragmentam saglabājies gala veidojums. Tas noslēdzas ar cilpu, kas savīta no vienas stieples, bet ar otru stiepli gar cilpas noslēgumu veidots aptinums (3. att. 24)³.

Ar XII gs. beigām Latvijas teritorijā, īpaši Austrumlatvijā, kaklariņķu vietu sāk iepemt stikla kreļļu, dažādu piekariņu un kauri gliemežvāku rotas. Tikai kuršu un kuronizētu lībiešu apdzīvotajās teritorijās tie saglabājās līdz pat XIV gs.⁴ No stieplēm vītie kaklariņķi ar cilpu galiem iegūti jau agrākajos Rīgas izrakumos. Alberta laukumā atrastais šāds vītais kakla riņķis datēts ar XII gs.⁵, bet apbedījumos pie Pētera baznīcas — tāds pats — ar XIII-XIV gs.⁶

Pētītajās četrās izrakumu vietās iegūti 20 gredzeni (16 veseli, 4 fragmenti). To tipi ir: spirālgredzeni (3. att. 1, 2); slēgtie gredzeni ar vītu, tordētu vai imitētu tordētu priekšpusi, kā arī tādi paši gredzeni ar pamīšus ejošiem galiem (3. att. 3, 4, 5); ažiurie gredzeni (3. att. 6); slēgtie gredzeni ar aci (3. att. 7). Latvijas arheoloģiskajā materiālā spirālgredzēniem ir visplašākais lietošanas diapazons. Tie sastopami jau agrajā dzelzs laikmetā un tos labprāt nēsāja arī vēl vēlajos viduslaikos⁷. Rīgas spirālgredzēni attiecas uz šī plašā perioda beigu posmu. Visvairāk Rīgā atrasti gredzeni ar vītu vai imitētu tordētu priekšpusi

¹ Atrastas PŪ, VI 193:287:911:1025.

² Шапова Ю. Л. Стекло Киевской Руси, с. 109.

³ Atrastas PŪ, VI 193:909.

⁴ Latvijas PSR arheoloģija, 305. lpp.

⁵ Vilsone M. Muzeja arheoloģiskie izrakumi..., 140. un 142. lpp.

⁶ Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā, 22. un 38. lpp.

⁷ Mugurēvičs E. Oļiņkalna un Lokstenes pilsnovadi..., 85. lpp.

un pamīšus ejošiem galiem. Ir zināmi 7 eksemplāri. Ši tipa gredzeni sastopami kopš IX-X gs. un lietoti vēl viduslaikos¹. XIII-XIV gs. tie kļūst par vieniem no biežāk nēsātajiem gredzeniem Latvijā². Spriežot pēc Rīgas gredzenu rupjā vijuma vai pseidotordējuma, tie attiecas uz laika posmu ne agrāku par XII gs. beigām.

1974. g. izrakumos Peldu un Ūdensvada ielu stūrī iegūts arī kāds ažiurs bronzas gredzens ar paplašinātu priekšpusi (3. att. 6)³. Tas Rīgā nokļuvis no Senās Krievzemes vjatiču apdzīvotajām zemēm. Divi līdzīgi gredzeni atrasti Asotē, viens Laukskolā. Krievijas arheoloģiskajā materiālā šādus gredzenus datē ar XI-XIII gs.⁴

Rīgas slēgtie gredzeni ar aci ir raksturīga pilsētnieku rotas lieta, kas plaši sastopama jau no XIII gs.

Neskaitot 60 kauri gliemežvākus, Rīgas 1970.-1980. g. izrakumos iegūti 45 dažādi piekariņi (3. att. 8-23, 28, 31, 32). Piekariņus nēsāja kā kakla, tā krūšu rotās. Tos piestiprināja vai nu pie kakla riņķīrēm, važinām, rotadatu, vai arī tie veidoja patstāvīgas rotas. Rīgas piekariņi darināti no metāla (bronzas, alvas), dzīvnieku zobiem un kauliem, dzintara, kauri gliemežvākiem. No plašā piekariņu klāsta, kas kopumā attiecās uz periodu no XII līdz XIV gs., pieminēsim tikai dažus agrākos, kas visi atrasti izrakumos Peldu un Ūdensvada ielu stūrī.

Viens no interesantākajiem ir piekariņš — bronzas balodītis (3 att. 11)⁵, kas raksturīgs XII gs. un sastopams arī vēl XIII gs.⁶ Piekariņš — bronzas cirvītis (3. att. 10)⁷ un t. s. ķemņveida piekariņš (3. att. 12)⁸ Austrumlatvijā

¹ Mugurēvičs E. Olipkalna un Lokstenes pilsnovadi..., 86. lpp.

² Latvijas PSR arheoloģija, 306. lpp.

³ VI 193:1020.

⁴ Недошвина Н. Г. Перстни. — Труды Государственного исторического музея, 1967, вып. 43, с. 260.

⁵ VI 193:522

⁶ Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200.g.). R., 1977, 31. lpp.

⁷ VI 193:1629

⁸ VI 193:1637

pazīstami vēlajā dzelzs laikmetā un Daugavas lejtecē atrasti galvenokārt pieminekļos, kas intensīvi apdzīvoti XII gs.¹ Jāpiemin arī važiņu rota, kuras galā piekārts krustiņš un lunula (3. att. 31, 32)². Lunula veidota pusmēness formā ar smailiem galiem. Vidusdaļā tai ievietots aplis, kas it kā simbolizē sauli. Latvijas teritorijā lunulas kā piekariņus nēsāja no XI līdz XIII gs.³ Rīgas eksemplāram tieši analogs atrasts XI-XIII gs. sākuma kapulaukā Doles Raušos⁴. Kopā ar lunulu važiņš iekārtais bronzas krustiņš pēc formas atgādina emaljētos krustiņus ar noapaļotiem galiem, kurus datē ar XII gs.⁵ Tā kā Rīgas eksemplāram virsmā nav izveidotas bedrites emaljas ievietošanai, tas uzskatāms par degenerējušos vēlāka perioda darinājumu un datējams ar XII gs. beigām vai XIII gs. Arī pārējie Rīgā atrastie krustiņveida piekariņi (3. att. 17, 23, 28) pēc savas formas ir raksturīgas vietējo iedzīvotāju XII-XIII gs. rotas, kas nēsātas kopā ar citiem piekariņiem kā amuleti, nevis kā kristīgās ticības simboli.

Rezumējot mūsu apskatu par Rīgas rotu hronologiju, mēģināsim noteikt, kad varētu būt sākusies apdzīvotība atsevišķos pilsētas rajonos. Peldu un Ūdensvada ielu apkaimē iegūts vislielākais rotu skaits — pakavsaktas ar vāļu, pogu, magonpogaļu un zvērgalvu galiem, vīto kakla riņķu fragmenti, bronzas lentveida un stikla aproces, kā arī raksturīgākie senie piekariņi. Rotas nāk no visām 7 izrakumu kārtām. Kopumā to hronoloģiskās robežas ir no XII līdz XIV gs. Daļa rotu atrasta arī pašos apakšējos izrakumu slāņos. Šeit iegūtas gandrīz visas pakavsaktas, turpretim virsējos kultūras slāņa horizontos pakavsaktas nomaina plākšņu saktas. Līdzīgu ainu vērojam, sadalot pa kārtām arī citas pieminētās rotas. Varam secināt, ka apdzīvotībā Daugavas piekrastē taga-

¹ Paulsen P. Axt und Kreuz in Nord und Osteuropa. Bonn, 1956, S. 194-199.

² VI 193:17

³ Latvijas PSR arheoloģija, 202. lpp.

⁴ E. Šnores vadītie izrakumi 1971.g., 63.kaps, inv.Nr.422.

⁵ Mugurēvičs E. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. -- Grām.: Arheoloģija un etnogrāfija. R., 1974, 11.sēj., 220.lpp.

dējās Peldu ielas galā varētu būt sākusies jau XII gs., bet intensīvi apdzīvots šis rajons ir bijis XII-XIII gs. mijā.

Trokšņu ielā apakšējās kārtās atrastas pakavsaktas ar rozetveida un vāļu galiem un vairākas plākšņu saktas, apalie piekarīpi, slēgtie bronzas gredzeni ar acīm. Minētās senlietas parāda, ka apdzīvotība šajā pilsētas rajonā sākusies tikai XIII gs. L. Pils un Daugavas ielu objektos atrasto rotu skaits ir samērā niecīgs, lai, pamatojoties tikai uz rotu atradumiem vien, noteiktu šo rajonu apdzīvotības sākumu. Ņemot vērā tomēr faktu, ka abos beidzamajos kvartālos nav atrasta neviena rotaslieta, kas būtu datējama ar XII-XIII gs., varam domāt, ka apdzīvotība šeit sākusies tikai XIII gs.

Izmantojot Rīgā atrastās rotas, mēģināsim noskaidrot, kādas tautības iedzīvotāji varēja būt dzīvojuši Rīgā XII un XIII gs. mijā. Vienu no lielākajām atradumu grupām veido saktas. Plākšņu saktas Latvijas teritorijā plašāk ieviešas tikai XIII gs. un tās atspoguļo vācu kultūras ietekmi, turpretim pakavsaktas ir baltu apdzīvotajos apgabalos visbiežāk sastopamais saktu veids. Atsevišķas tautības bija iecienījušas savus īpašus pakavsaktu tipus ar atšķirīgiem galu izveidojumiem. Pakavsaktas ar pogu galiem ir raksturīga XII-XIII gs. zemgaļu rota¹. Saktas ar vāļu galiem ir bieži sastopamas pie kuršiem, lībiešiem, zemgaļiem, turpretim Austrumlatvijā mazāk iecienītas². Tipiska lībiešu kultūras sastāvdaļa ir saktas ar magonpogaļu galvām³, lai gan tās reizēm sastopamas arī pārējā Latvijas teritorijā. Pakavsaktas ar zvērgalvu galiem pazīstamas pie visām vietējām tautībām un arī to kaimiņos⁴.

Ornamentētās bronzas lentveida aproces ir viena no nozīmīgākajām kuršu un pārkuršojušos lībiešu rotas lietām, un pēc to izplatības diezgan droši var spriest par šo etnisko

¹ Brīvkalne E. Tērvetes saktas, 129. lpp.

² Latvijas PSR arheoloģija, 230. lpp.

³ Turpat, 203. un 230. lpp.

⁴ Brīvkalne E. Tērvetes saktas, 127. lpp.

vienību robežām¹. Stikla aproces, lai gan tās ir tipisks importa priekšmets no senkrievu pilsētām, Latvijas teritorijā izplatītas galvenokārt Daugavas lejtecē, it sevišķi lībiešu apdzīvotajā teritorijā (Mārtipsala, Ikšķile, Rīga)². No vairākām bronzas stieplēm savītie kakla riņķi raksturīgi kuršiem un pārkuršotiem lībiešiem³, kā arī Daugavas lībiešiem⁴. Kopā ar citu tipu kakla riņķiem tos reizēm sastop arī latgaļu apdzīvotajā teritorijā, kur tie tomēr nav raksturīgākie⁵.

Gredzeni ar vītu vai pseidotordētu priekšpusi izplatīti visā Latvijā, tomēr latgaļu apdzīvotajās zemēs vītos gredzenus atrod retāk⁶. Vairums no Rīgā atrastajiem piekariņiem apskatāmajā laika posmā pazīstami pie visām XII-XIII gs. Latvijas etniskajām grupām, tomēr kā apgērbu rotājumu tos visvairāk lietojuši tieši lībieši⁷, bet mazāk raksturīgi tie ir pie latgaļiem⁸. Atsevišķi no tiem, piemēram, ķemmes veida piekariņi, lunulas un lāča zobi biežāk atrasti tieši pie Daugavas lībiešiem⁹. Piekariņi — bronzas baidiņi arī ir plaši izplatīti lībiešu teritorijā, kaut arī atsevišķi eksemplāri ir atrasti kaimiņos¹⁰. Kauri gliemežvāki kā piekariņi un kakla rotu sastāvdaļas ir visraksturīgāki tieši latgaļiem¹¹, tomēr mazākā skaitā tie atrasti arī

¹ Latvijas PSR arheoloģija, 190. lpp.

² Turpat, 203. lpp.

³ Turpat, 189. lpp.

⁴ Turpat, 231. lpp.

⁵ Turpat, 61. tab.; 65. tab. 3.

⁶ Turpat, 232. lpp.

⁷ Turpat, 202. lpp.

⁸ Turpat, 233. lpp.

⁹ Turpat, 202. lpp.

¹⁰ Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā..., 31. lpp.

¹¹ Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X-XIII вв. Рига, 1965, с. 56-57.

citur Latvijā, tāpat arī pētītajos Daugavas lejteces lībiešu arheoloģiskajos pieminekļos.

No rotu etniskās piederības analīzes redzams, ka Rīgā dominē divu etnisko grupu rotas: tās ir kuršu vai pārkuršojušos lībiešu un Daugavas lejteces lībiešu rotas. Jāpieņem tomēr, ka Rīgā ne vien beidzamajos gados, bet arī visā tās arheoloģiskās pētniecības laikā, sākot no 1938. g., nav atrasta neviena lībiešiem tik raksturīga rota kā brupurupušu sakta. To varētu izskaidrot ar apstākli, ka Daugavas lejtecē brupurupušu sakta izplatības ziedu laiks ir XII gs., bet jau XIII gs. sākumā tās strauji izzūd¹. Minēto sakta trūkums apstiprina no pārējām rotām izrietošo secinājumu, ka intensīvāka apdzīvotība Rīgas teritorijā sākusies tikai XII gs. beigās.

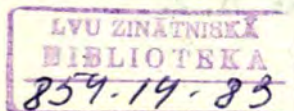
Daļa rotu, it sevišķi piekarīpi, ir bijuši līdzīgi kā lībiešiem, tā arī zemgaļiem. Taču par vienīgajām raksturīgajām zemgaļu rotām būtu jāuzskata četras pakavsaktās ar apaļiem ornamentētiem pogu galiem², jo tādas pārējā Latvijas teritorijā retāk sastopamas. Šo pakavsaktu vēlāis datējums (XII-XIII gs.) varētu tomēr norādīt, ka zemgaļi apmetušies uz dzīvi Rīgā vēlāk nekā lībieši. Beidzamo gadu izrakumos Rīgā nav atrasta neviena latgaļiem raksturīga rotas lieta.

Nelielais izrakumu laukumu apakšējos slāņos sastopamais senkrievu rotu klāsts (stikla aproces, vitās bronzas aproces, ažuļais gredzens) jāpieņem par importa priekšmetiem no senkrievu pilsētām, nevis par liecību, ka krievu pilsētnieki dzīvojuši minētajos pilsētas rajonos. Izrakumu augšējos kultūras slāņa horizontos pieaugušais vācisko rotu skaits, protams, norāda, ka XIII gs. Rīgā pieaug vācu iedzīvotāju skaits un pilsētnieku vidū izplatās arī vācu materiālā kultūra.

XIII gs. rakstītajos vēstures avotos, piemēram, Latviešu Indriķa hronikā, varam atrast ziņas, kas saistās ar trim

¹ Latvijas PSR arheoloģija, 203. lpp.

² Brīvkalne E. Tērvetes saktas, 129. lpp.

iepriekš pieminētajām vietējām tautībām Rīgā. Par Rīgas sakariem ar Ziemeļkurzemi, kuru apdzīvoja kā kurši, tā arī kuronizētie lībieši, liecina vairākkārt minētie kuršu uzbrukumi Rīgai¹. Pēc hronikas ziņām XII gs. pie Rīgas ir dzīvojuši no Ziemeļkurzemes padzītie vendi². Runājot par Rīgu, hronists visvairāk tomēr piemin tieši Daugavas lejteces iedzīvotājus-lībiešus. Par zemgaļiem Rīgā netieši varam spriest no stāstījuma par 1205. g. notikumiem. Zemgaļu vadonis Viestarts dodas kara gājienā kopā ar vāciešiem pret leišu sirotājiem. Ieradies Rīgā, viņš no atsevišķām mājām savāc ēdamvielas savam karaspēkam³. Varam domāt, ka Rīgā šajās mājās dzīvoja zemgaļi, kas bija vēl zināmā atkarībā no zemgaļu feodālā virsslāņa.

Kaut arī Indriķa hronikā latgaļi kā Rīgas iedzīvotāji netiek pieminēti, tomēr jāatzīmē, ka nedaudzas XII-XIII gs. latgaļiem raksturīgas senlietas (divi kakla riņķu fragmenti un dažas pakavsaktas ar atrotītiem galiem) Vecrīgas teritorijā iegūtas pirms Lielā Tēvijas kara kā savrupatradumi. Tas neizslēdz varbūtību, ka starp sākotnējiem Rīgas iedzīvotājiem varēja būt arī atsevišķi latgaļu tautības piederīgie.

Iepazīstoties ar Rīgā atrastajām rotām un to atrašanās apstākļiem, iespējams iegūt arī zināmu priekšstatu par viduslaiku pilsētnieku apģērba rotājumu Latvijā XII-XIV gs. Kā parādīts tabulā, visvairāk rotu atrasts Peldu un Ūdensvada ielās (148), relatīvi mazāk Trokšņu ielā (33), bet pavisam nīecīgā skaitā Pils ielā (8) un Daugavas ielā (7). Pēc izpētītās platības Daugavas un Peldu ielu objekti ir aptuveni vienādi. Vairāk kā uz pusi mazāki par tiem ir Trokšņu un Pils ielu pētījumu laukumi. Tātad izraktās platības apmēri nav galvenais faktors, kas noteic rotu atradumu skaitu. Jāatzīmē, ka lielākais rotu skaits atrasts tieši Peldu un Ūdensvada ielu stūrī esošo izrakumu laukumu apakšējās kultūras slāņa kārtās, turpretim augšējās kārtās arī

¹ Indriķa Livonijas hronika. R., 1936, X, 14; XIV, 5.

² Turpat, X, 14.

³ Turpat, IX, 2.

šeit rotu nav daudz. Tātad rotas, it sevišķi vietējās izcelsmes, vairāk ir nēsātas XII gs. un XIII gs. pirmajā pusē — pilsētas pastāvēšanas sākuma periodā, bet vēlākajā laikā rotu skaits samazinās.

Analizējot ne vien senās rotas, bet arī visu pārējo Rīgas arheoloģisko materiālu (celtniecības liecības, darbarīkus u. c.), konstatēts, ka Peldu un Ūdensvada ielu stūrī I vismaz līdz XIII gs. vidum galvenokārt dzīvojuši vietējo tautību iedzīvotāji, bet kvartālā pie Daugavas ielas atrastās liecības par XIII gs. raksturīgu vācu pilsētnieku materiālo kultūru¹. Pēc nodarbošanās šo rajonu iedzīvotāji tomēr XIII gs. bijuši uz vienādas sociālās pakāpes. Pie Peldu un Ūdensvada ielas dzīvojuši zvejnieki un amatnieki, bet pie Daugavas ielas amatnieki. Par vienādu iedzīvotāju sociālo līmeni šajos rajonos liecina arī rotu materiāls un izveidojums. Neviena no tām nav sevišķi grezna vai arī pagatavota no cēlmetāla.

No atrasto XIII gs. sākuma rotu skaita salīdzinājuma izriet, pirmkārt, ka daudzveidīgu rotu nēsāšana bijusi raksturīga vietējo tautību iedzīvotājiem, bet mazāk šai laikā savu apģērbu greznojuši vācu pilsētnieki. Uzskatām to ataino arī bagātais vietējo rotu klāsts jebkurā pētītajā XII-XIII gs. kapulaukā Latvijas teritorijā. Rietumeiropas pilsētu viduslaiku ikonogrāfiskais materiāls turpretim parāda, ka pilsētas iedzīvotāju zemāko slāņu apģērbs gētikas laikmetā samērā vienkāršs². Apģērba saturēšanai pie kakla nēsāta tikai viena neliela sakta. Atšķirības pilsētnieku un feodāļu apģērbā noteica arī valdošo šķiru izdotie greznības ierobežošanas likumi, kas, piemēram, Francijā un Itālijā zināmi jau no XIII gs.³ Domājams, ka šādi šai laikā varēja būt arī Ziemeļvācijā un Rīgā. Otrkārt, jāsecina, ka vēl XIII gs. pirmajā pusē katra Rīgas iedzīvotāju etniskā grupa

¹ Caune A. Arheoloģiskie pētījumi Vecrīgā 1977. gadā. — Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījuma rezultātiem. R., 1978, 28. lpp.

² Thiel E. Geschichte des Kostüms. Berlin, 1973, S. 190.

³ Turpat.

nēsājusi savu raksturīgu tārpu un rotas. Pie seno latviešu un lībiešu pilsētņiekiem šai laikā bijušas iecienītas arī senkrievu pilsētu iedzīvotāju nēsātās stikla aproces, bron-
zas gredzeni, piekaripi u. c. Vāciskās rotas XIII gs. viet-
tējo tautību pilsētņieku rotu komplektā, kā to parāda 1957.
g. pētītie apbedījumi pie Pētera baznīcas, vēl nav lieto-
tas¹. Rīgas izrakumu objektu augšējās kultūras slāņa hori-
zontos, kas attiecas uz XIV gs., vietējām tautībām rakstu-
rīgo rotu skaits samazinās, to vietā parādās vāciskās iz-
celsmes saktas, gredzeni. Jādama, ka šai laikā pilsētņieku
apgērbā etniskās atšķirības pakāpeniski nonivelējušās, ir
jau izzuduši daudzi vietējo rotu tipi, turpretim riņķa sak-
tu izveidojums palicis daudzveidīgāks. Tātad Rīgā, sākot
ar XIV gs., rotu atradumi vairs nevar sniegt pilnīgi parei-
zu priekšstatu par tās iedzīvotāju etnisko sastāvu.

¹ Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā
1957. gadā, 24.- 38. lpp.

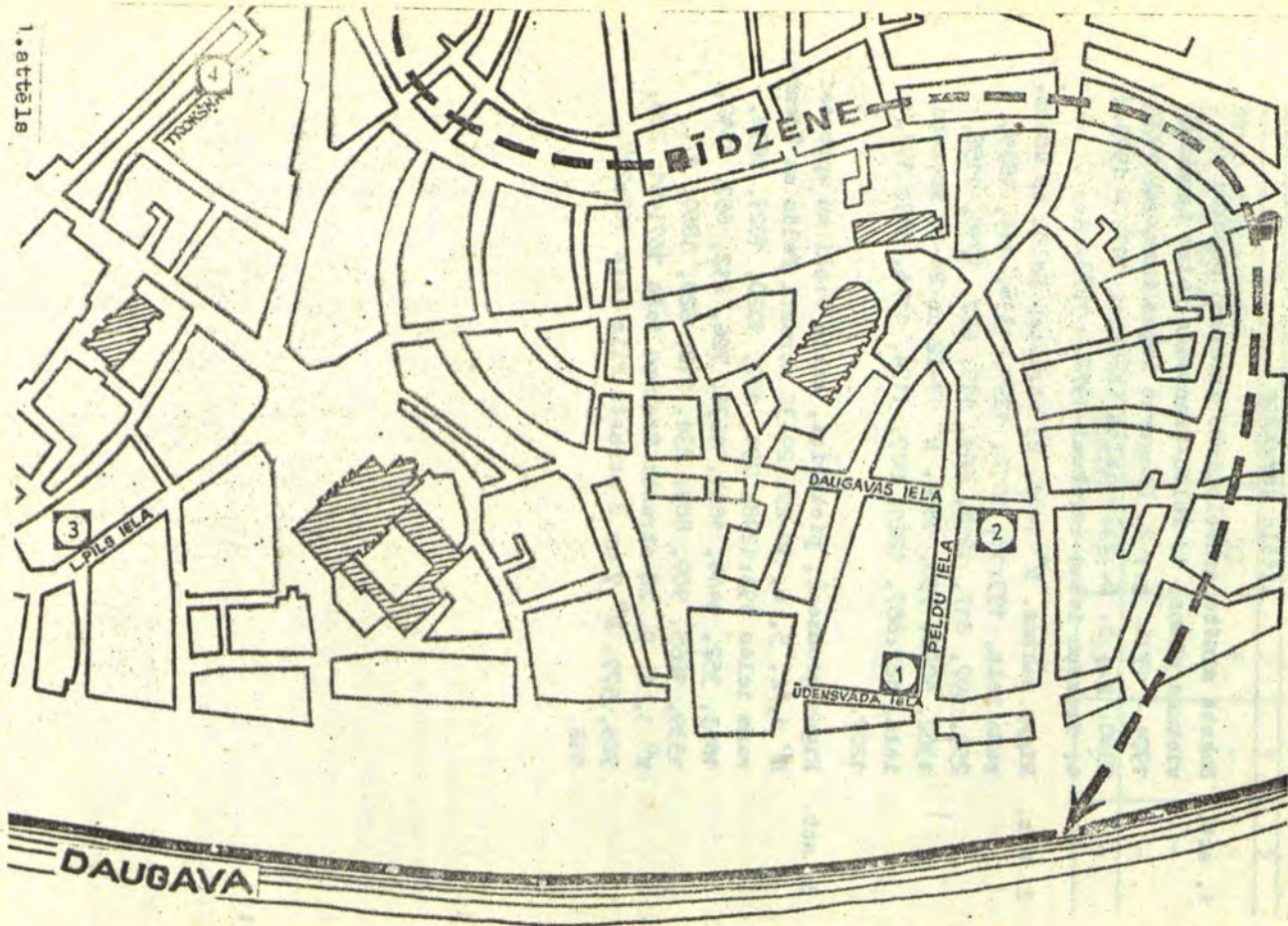
Rīgas 1970.- 1980. g. izrakumos atrasto rotu skaits un to sadalījums pa izrakumu objektiem

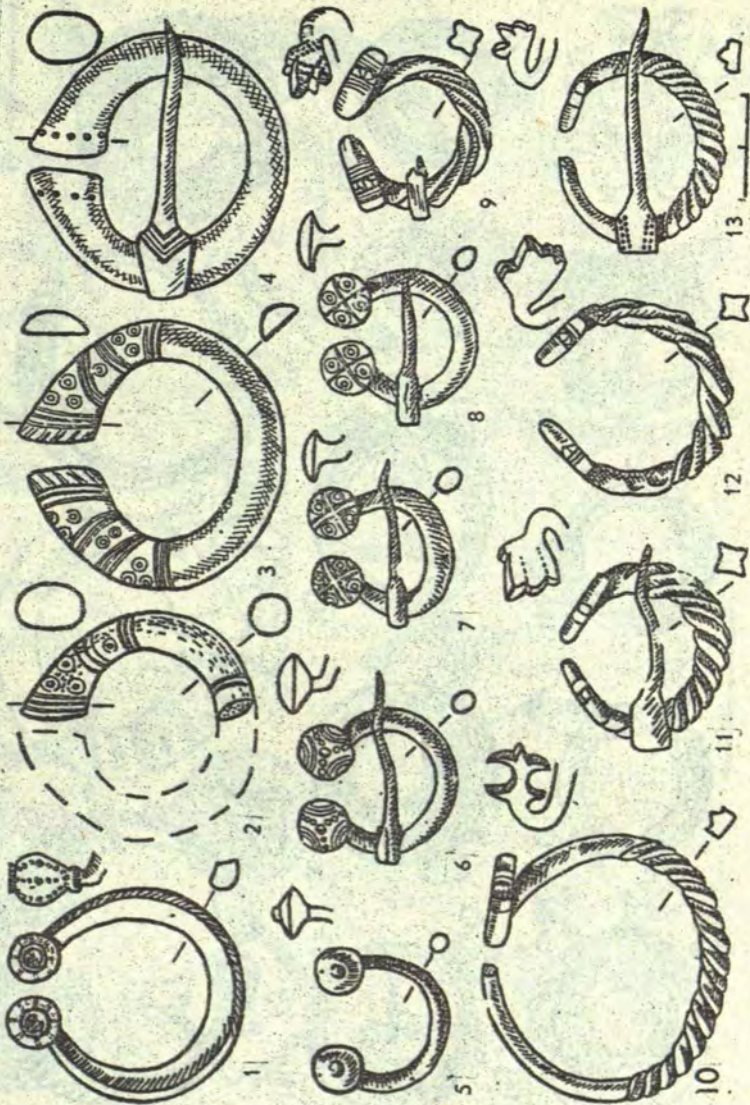
Rotu tipi	Peldu un ūdensva- da iela	Trokšņu iela	L. Pils iela	Dauga- vas iela
1	2	3	4	5
Pakavsaktas ar zvērgalvu galiem	6	-	-	1
Pakavsaktas ar magoņpo- gaļu galiem	2	-	-	-
Pakavsaktas ar naglu galiem	-	2	-	-
Pakavsaktas ar pogu galiem	4	-	-	-
Pakavsaktas ar vāļu galiem	3	1	-	-
Plākšņu saktas apaļas un četrstūrainas	8	5	1	-
Lentveida bronzas aproces	4	-	-	-
Vitas bronzas aproces	2	-	-	-
Stikla aproces	18	2	-	3
Vitu kakla riņķu fragmenti	5	-	-	1
Spirālgredzeni	6	-	-	-
Gredzeni ar paplašinātu priekšpusi	4	3	-	-
Ažurie gredzeni	1	-	-	-
Slēgtie gredzeni ar aci	-	4	1	1
Piekariņi - metāla krustiņi	5	1	-	-
Rombiskie metāla piekariņi	2	-	1	-
Apāļie metāla piekariņi	1	5	-	-
Zoomorfie bronzas piekariņi	1	-	-	-
Ķemmes veida bronzas piekariņi	1	-	-	-
Piekariņi - bronzas cirviņi	1	-	-	-
Piekariņi - bronzas lunulas	1	-	-	-
Zvārguliņi	5	2	-	-

1	2	3	4	5
Kauri gliemežvāki	53	6	-	1
Dzīvnieku zobī- piekariņi	11	1	1	-
Dzintara piekariņi	4	1	1	-
Kopā:	148	33	5	7

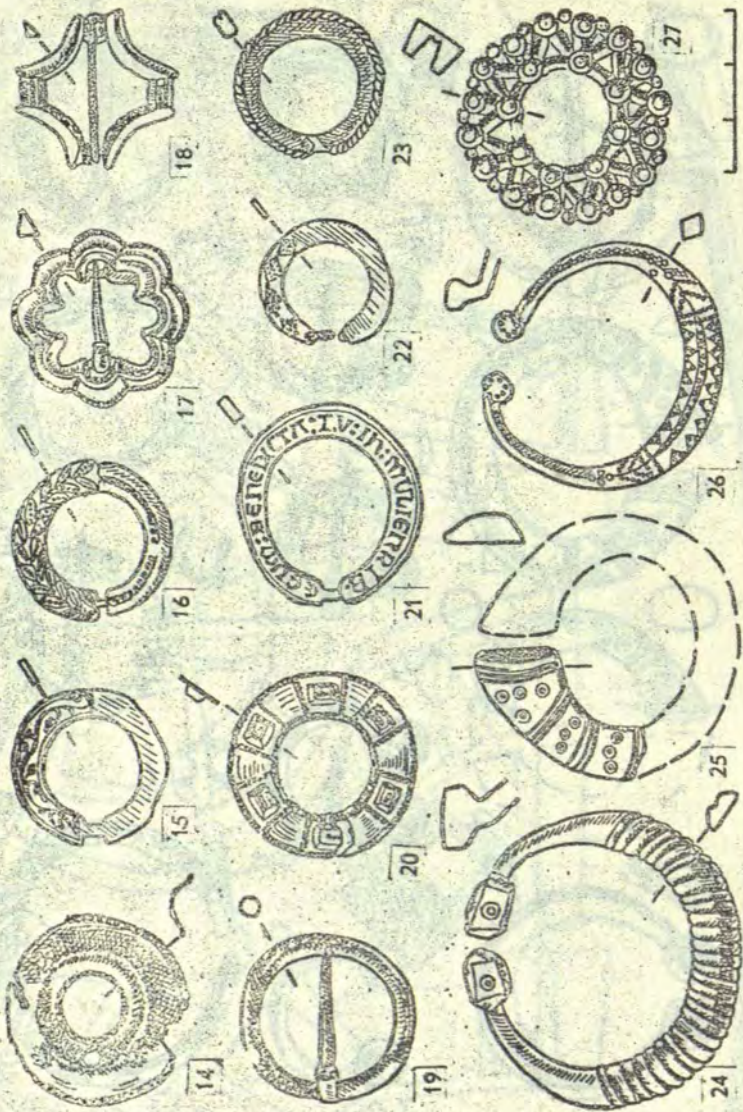
Attēlu saraksts

1. att. Rakstā minēto arheoloģisko izrakumu objektu novietnes plāns: 1. Peldu-Ūdensvada ielas izrakumi 1974.- 1976. g.; 2. Daugavas ielas izrakumi 1977.- 1980. g.; 3. L. Pils ielas izrakumi 1972.- 1973.g. 4. Trokšņu ielas izrakumi 1972.- 1973. g.
2. att. Rīgas saktas. N° 1-18, 23 atrastas Peldu un Ūdensvada ielā, 193:18, 1018, 1297, 1354, 114, 1639, 253, 197, 817, 1711, 627, 115, 627, 1710, 1156, 1302, 1098, 758, 1834. N° 19-22 un 24-27 Trokšņu ielā, 167:887, 1221, 807, 1174, 1171, 149, 198, 1207.
3. att. Rīgas gredzeni, piekariņi, kakla riņķi un aproces. N° 1, 2, 5, 6, 10-27, 29-32 atrasti Peldu un Ūdensvada ielās 193:1298, 754, 102, 1020, 1629, 1632, 1853, 352, 1414, 1081, 1636, 726, 212, 657, 1540, 1539, 1865, 909, 889, 234, 712, 620, 1860, 1/. N° 3, 4, 9, 28 atrasti Trokšņu ielā 167:491, 286, 785, 577. N° 7 un 8 atrasts Pils ielā 166:207, 118.

2.attéls

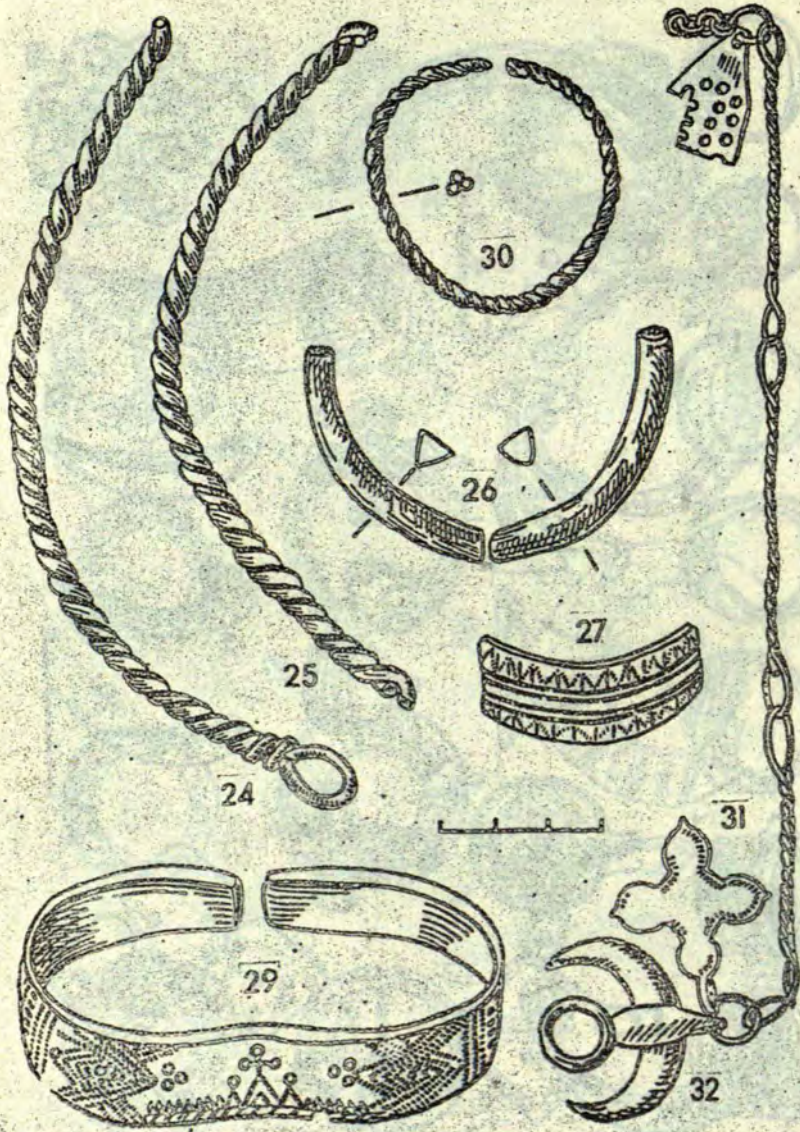

2.attēla turpinājums

3.attēls

3.attēla turpinājums

В. Павулане

МЫЗНЫЕ ДОКУМЕНТЫ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК
ИЗУЧЕНИЯ НАСЕЛЕННОСТИ И ВНУТРЕННЕЙ КОЛОНИЗАЦИИ
ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

/Западная Видземе XIV—первая половина XVI вв./

Внутренняя колонизация, а вернее — внутренняя аграрная колонизация¹ — это длительный многовековой процесс, когда в результате целенаправленной деятельности человека у природы отвоёвывались и использовались в хозяйственных целях новые земельные площади. Внутренняя колонизация проявилась также в более интенсивной эксплуатации различных хозяйственных объектов, например, расчистке пастбищ на луга и т.п.² В зависимости от конкретных природных и исторических условий этот процесс принимал различный характер, протекал разными темпами и в различных видах и направлениях.

Характеризуя внутреннюю колонизацию в Англии в XI—XIII вв., К. Д. Авдеева³ выделяет три направления внутренней колонизации: 1/ обработка вновь из-за различных причин заброшенных или опустошённых в предшествующий период земель; 2/ создание поселений на территории, ранее не обжитой и хозяйственно не освоенной; 3/ расширение культивируемой территории и увеличение числа крестьянских дворов и размеров пашни в давно обжитых районах страны за счет сокращения близлежащих лесов, кустарников, болот и других не использованных в сельском хозяйстве земель, которые отделяли одну деревню от другой, т.е. "за счет внутренних резервов каждой деревни", по выражению В. В. Самаркина.⁴ Многие историки считают, что это последнее направление внутренней колониза-

¹ См. Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, с. 150, 152 и др.

² Авдеева К. Д. Внутренняя колонизация и развитие феодализма в Англии в XI—XIII веках: Учебное пособие. Л., 1973, с. 3.

³ Там же, с. 81.

⁴ Самаркин В. В. Историческая география Западной Европы в средние века. М., 1976, с. 120.

ции нередко было даже более интенсивным, чем оба предыдущие.¹ Разумеется, это зависело от наличия в каждой конкретной местности резервов для внутренней колонизации /лесов, болот, кустарников и прочих неиспользованных земель/ и потенциала жителей.

Внутренняя колонизация проводилась или силами поселенцев, приглашаемых на льготных условиях² /обычно в случае освоения ранее не заселенной или заброшенной территории/, или силами местных жителей /в издавна обжитых районах/. Колонизация не всегда носила мирный, чисто хозяйственный характер. Местами происходило более или менее насильственное "вклинивание" чуждых этнических элементов на территорию, издавна занятую другими этническими группами — путем вытеснения последних или оттеснения их на хозяйственно малоценные земли, и даже путем их частичного физического уничтожения.

Внутренняя колонизация связана с целым рядом разнообразных причин, инициатив, предпосылок, среди которых не так легко выделить решающее. Необходимо наличие благоприятных хозяйственных, политических, демографических, природных и психологических факторов, но в каждом конкретном случае один или несколько из них приобретают первичное значение, остальные — второстепенное.

Для исследования процесса внутренней колонизации очень важно составить более или менее ясное представление о степени освоенности территории. Одним из показателей освоенности территории является плотность населения. Поэтому проблема внутренней колонизации тесно связано с проблемой населенности территории.

На территории Латвии процесс интенсивной внутренней колонизации протекал накануне немецкой агрессии, когда происходил переход местного населения к феодализму. Как отмечает К.Д.Авдеева, "условия для внутренней колонизации в ранний период средневековья были подготовлены переходом европейс-

¹ Авдеева К.Д. Внутренняя колонизация..., с.12.

² Самаркин В.В. Историческая география..., с. 120.

кого общества к феодальному.¹ Немецкая агрессия деформировала естественный ход исторического развития. В течение целого века затяжной борьбы латышского народа погибло большое количество местных жителей, были разорены и уничтожены многие поселения, дезорганизована и разрушена экономическая жизнь. Множество хозяйственно используемых земель было опустошено, заросло кустарником и лесом.

После завоевания территории и наступления относительно мирных отношений численность местного населения стала возрастать. Опустошённые в войнах XIII в. земли стали вновь обрабатываться, хозяйственная жизнь крестьян начала нормализовываться. Начиная с XV в. и немецкие феодалы стали более активно осваивать завоёванные территории, появились первые мызные хозяйства, в которых рабочей силой служили барщинные крестьяне. С увеличением численности населения, усовершенствованием земледельческой техники, повышением производительности труда и расцветом хозяйства появилась возможность экономически использовать более обширные земельные площади. Возникла необходимость осваивать новые пахотные земли, отвоевывая их у лесов, кустарников, болот и т.п. Интенсивность этого процесса не была одинакова во всех областях Латвии. Она зависела, в основном, от природных условий области, рельефа местности, пригодности земель к обработке, а также плотности населения и его хозяйственной активности, как и от наличия путей сообщения.

Интенсивная внутренняя колонизация на территории Латвии протекала во второй половине XV в., но особенно в первой половине XVI в., когда в связи с благоприятной конъюнктурой на рынках Западной Европы произошло стремительное образование мызно-барщинных хозяйств и расширение мызной запашки.² В результате этого, наряду с земельным фондом, освоенным населением уже в древности, возникают новые запашки. Необходимо учесть и то обстоятельство, что в первой половине XVI в. Ливония не страдала от опустошительных войн, следствием чего был рост хозяйственного благосостояния и

¹ Авдеева К.Д. Внутренняя колонизация..., с. 29.

² Дорощенко В.В. Очерки..., с. 315.

численности населения.

Хотя интенсивное хозяйственное использование новых площадей, особенно освоение пахотных земель, тесно связано с развитием барщинного хозяйства, всё же, как подчёркивает В.В.Дорошенко, "решающее значение в этом процессе имели инициатива и труд самих крепостных,"¹ т.е. "главной движущей силой" внутренней колонизации была "масса крестьянства."²

Внутренняя колонизация, одна из проблем социально-экономической истории, до сих пор весьма мало исследована. Не было обращено должного внимания и на исследование населённости, степени освоённости территории Латвии. Имеется лишь несколько исследований о поселениях: А.Биленштейна, И.Лейнаса, Дз. Лиепинь. В работах по аграрной истории /Г.Энгельгарта, А.Транзее-Розенка, Г.Боссе, Л.Арбузова, А.Швабе, Т.Зейда, В.В.Дорошенко, Дз.Лиепиной и др./ вопросы внутренней колонизации затронуты, но не выдвинуты как специальный объект исследования. Поэтому не исследованы и не оценены в этом аспекте также исторические источники, хотя они весьма многочисленны и многообразны. Но эти материалы по богатству содержания и значимости сведений подлежат различной оценке.

Задача настоящей статьи — охарактеризовать мызные документы с XIV в. до первой половины XVI в. /1561 г./ как специальную группу исторических источников для исследования населённости и внутренней колонизации на территории Латвии. Определить возможности и эффективность использования этих материалов в исследовании упомянутых вопросов, установить необходимость в их сопоставлении и пополнении сведениями из других источников. В данной статье источники будут рассматриваться только в свете одного направления внутренней колонизации, которое выражалось в расширении культивируемой территории и увеличении численности крестьянских дворов за счёт внутренних резервов населённых мест.

Такого рода исследование можно провести лишь с мызными документами Бидземе как отдельной культурно-исторической

¹ Дорошенко В.В. Очерки..., с. 149.

² Там же, с. 315.

области Латвии, т.к. только для этой области и частично для Латгалии имеются в нашем распоряжении материалы такого рода в достаточном количестве. Они собраны в фундаментальном 2-х томном издании, составленном заведующим Лифляндским дворным архивом Г.Бруйнингком, с участием в первом томе директора Рижской городской центральной библиотеки Н.Буша.¹ Третий том с мызными документами 1546—1561 гг., систематизированными Г.Бруйнингком, хранится в рукописи в Центральном государственном историческом архиве Латвийской ССР.²

Так как по своему содержанию мызные документы всех областей Видземе однородны, в данной статье в виде примера подвергнуты исследованию лишь те материалы, которые относятся к западной Видземе, или к так называемому "ливскому коню" архиепископства. Согласно подразделению Ливонии того времени, она охватывала следующие приходы: Салацкий /Salis/, часть Алойского /Allendorf/, Лимбажский /Limbai/, Угурский /Ubenorm/, Рубенский /Rarendorf/, Делупский /Felnigel/, Медурский /Loddiger/, Страупский /Soop/, Турайдский /Traiden/ и Кизельский /Kibesele/. Итого — девять приходов и Угурдунисская мыза Алойского прихода с принадлежащей ей волостью.

При анализе мызных документов упомянутой территории как особой группы исторических источников следует учесть, что переход на мызно-барщинное хозяйство в "ливском конце" архиепископства происходил раньше и протекал более интенсивно, чем в остальной части Видземе. Объясняется это тем, что здесь ранее, нежели в других местах, укрепились могущественные вассалы архиепископа, в руках которых сосредоточилась главная масса земельного фонда на правах привилегированного

¹ Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500) / Hrsg. von H.v.Bruiningk und N.Busch. — Riga, 1908. Bd. 1; Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545) / Hrsg. von H.v.Bruiningk. — Riga, 1923. Bd. 2. /далее LGU/.

² Центральный государственный исторический архив Латвийской ССР, ф. 7402, оп. 2, д. II—19 /далее ЦИАЛ/.

наследования ленных имений.¹ Понятно, что это вызвало также более раннее и более интенсивное освоение новых земель.

Из документов, относящихся к выбранной территории Ливонского периода, около 400 могут дать какой-либо материал, пригодный для исследования вопроса о населённости и хозяйственном освоении земель. Это сведения о мызах, деревнях, волостях, крестьянских дворах, об отдельных участках пашни, лугов, о дорогах и т.п. Содержание документов не слишком разнообразно. Главным образом это документы о присуждении ленов, купле-продаже, разделе наследства, дарениях, обмене земельными участками, документы о закладывании, акты о пограничных спорах и т.п. Большинство документов относится к приходам: Страупе /ок. 80/, Умурга /ок. 90/, Лимбажи /ок. 80/. Среди них преобладают документы о ленах и купле-продаже, материалы о пограничных спорах. Это свидетельствует об интенсивном освоении данной территории и хозяйственной активности в этих районах, т.к. около $\frac{2}{3}$ всех документов относятся именно к данным прихода /из 9-ти/. Сравнительно небольшое количество документов имеется о приходах Турайда и Кизбеле. И все же в данном случае это не свидетельствует о слабом хозяйственном развитии этих приходов, а обусловлено другими причинами. Земли Кримулдского замкового округа вплоть до начала 60-х гг. XVI в. целиком находились в руках рижского соборного капитула, а следовательно, в домениальном земельном фонде архиепископа.² Здесь мало практиковалась отдача земель в ленное владение, лены были мелкими, крупные мызы вассалов не создавались.

Практически во всех мызных документах упоминается какой-нибудь конкретный географический объект /деревня, мыза, волость, участок пашни с названием, крестьянский двор, корчма и др./ и почти всегда указывается, к какому приходу он принадлежит; обычно отмечено, в какой волости он находится и к какой мызе принадлежит. Например, в 1520 г. Маркус Адеркас продал за 10 тыс. марок Юргену Берлину мызу Дунте /ри-

¹ Дорошенко В.В. Очерки..., с. 134.

² Там же, с. 27.

ther/ в приходе Лиепупе с деревнями Менкули /Mehkul/, Мусткалны /Musztekul/, "Illekul",¹ "Padekul", "Kermesz", а также Новую мызу /Nyen hoff/ в приходе Ледурга и замковом округе Турайда.² Или например, в 1399 г. рижский архиепископ Иоганн фон Валленроде пожаловал Иоганну Вилденбергу в ленное владение замок Розула или Розбеке /Rosenbeck/ со всеми волостями и деревнями: волость Унгури /Orellen/ с деревнями Унгури и Саксциемс /Saxeme/, волость Паригате /Overikte/, волость Рупсала /Rupesal/ с деревней того же наименования и деревнями Баудены /Baudendorp/, Шуланы /Sulen/ и Узкалны /Uschaln/, волость Веснарве /Vesnarve/ с деревнями Вардзене /Wartzen/, Айзупе /Aisupene/, Арины /Aryn/ и Доцены /Dotzen/, волость Карлены /Karlen/ с деревнями Карлены и Байцены /Bauntzene/.³

Часто, особенно в документах о присуждении ленов и о пограничных спорах, встречается описание границ, где упоминаются не только природные объекты /реки, ручьи, озёра, холмы, болота и др./ и искусственные пограничные знаки /копицы, крестовые камни, меченые деревья и т.п./, но перечислены также соседние владения -- мызы, деревни, волости, обособленные крестьянские хутора, с которыми данный объект граничит. Например, в 1463 г. архиепископ Сильвестер Стодевешер отдал в ленное владение Бертольду Ростьерву деревню Унгури с созданной там мызой, а также луга в волости Сталбе /Ickten/. Пограничное описание этого лена следующее: по старой границе между Аргали /Argalen/ и Унгури и далее по границе между Сталбе и Унгури, по границе между Саксциемс и Унгури, через лес, следуя по пограничным знакам от копицы до копицы, от ручья до ручья вплоть до лесной чащи Розена /Rosen/, затем до границы "Otoderen" по старой границе между Унгури и "Ogo-

¹ Так как многие топонимические названия древней Латвии не расшифрованы, то в данном тексте во многих местах оставлены названия так, как они встречаются в документах.

² IGU, II, № 330.

³ Там же, I, № 151.

deren".¹

Имеются и такие ленные документы, где в лучшем случае упоминается лишь приход, в котором расположено ленное владение, а в худшем — замковый округ, в котором находится объект сделки, без указания каких-либо конкретных данных для его идентификации. Таких документов всё же немного, и даже они вполне пригодны для характеристики хозяйственной активности прихода или замкового округа: если в каком-либо приходе или в замковом округе в определённый отрезок времени много ленных пожалований, это свидетельствует о том, что приход или замковый округ попал в круг усиленных экономических интересов немецких феодалов. Это, в свою очередь, связано с увеличением интенсивности хозяйствования.

Расшифровка местных наименований связана с большими трудностями. Хотя часть топонимических названий, особенно названия мыз, уже идентифицированы,² многие ещё не расшифрованы, в том числе и мызные названия, а особенно наименования деревень. Часть топонимических названий в наше время исчезли, так как исчез и сам объект. Это в основном природные объекты: болота, ручьи, пруды, даже озёра. Исчезли и исчезают также многие крестьянские хутора, корчмы, мельницы, старые деревни, мызные центры, а их названия понемногу забываются. Кроме того, местные названия часто менялись /во времена польского и шведского господства, в буржуазной Латвии, да и в наши дни/. Все это затрудняет, зачастую делает невозможным расшифровку многих местных наименований и локализацию поселений. Не следует забывать и о том, что составители документов или совсем не знали языка местных жителей, или слабо им владели и часто ошибочно записывали звуки чуждого им языка. Поэтому неудивительно, что название деревни Байцены в приходе Страупе встречается в восьми вариантах /Вау-

¹ Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336.—1551.g./ Izd. A.Švābe. — R., 1941, № 17 /далее VII./.

² Damsdorfs E. Muižu nosaukumi. — Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1936, 14.sēj., 28056.—28097. sl. /далее LKV/; Verzeichnis lettländischer Ortsnamen/ Hrsg. von H.Feldmann. — Riga, 1938.

tzene, Baynicen, Baynsan, Baysen, Baymeszenn, Bonisen, Waynotzen, Bagusten/.

В документах обычно упоминается и величина пахотной земли в гаках или в других единицах измерения земельной площади того времени, нередко в документах фиксируют и число гаков волости, деревни или мызы, и количество крестьянских дворов. Эти материалы имеют особенно важное значение, т.к. подразделению на гаки подлежали лишь пахотные земли. В таких случаях в распоряжении исследователя имеются сведения о размерах пашни конкретной деревни, волости или мызы. При исследовании внутренней колонизации существенное значение приобретают также сведения о величине пастбищ, лугов как экономически используемых объектов. Величина лугов обычно определялась количеством собранного там сена /в копнах, стогах, возах/.

Среди материалов мызных документов самыми ценными для исследователя внутренней колонизации являются сведения о мызах. Вначале в ленных владениях не было мызного хозяйства, собственно мызной пашни. Здесь проживал служебный персонал вассала, собиравший феодальный оброк с подчинённых крестьян. После утверждения на завоеванной территории немецкие феодалы стали обосновываться непосредственно в своих ленных владениях. Вскоре воздвигался господский дом как местожительство владельца лена и различные хозяйственные постройки. Владелец кормился феодальным obroком, лишь много позже образовалось мызное хозяйство с барской пашней.

Не всегда можно установить, существовал ли в то время, когда документ был составлен, в данном владении господский дом и другие мызные постройки. Нельзя уверенно судить об этом и по обозначениями: "gude", "gutt", "bona" и "have", "hoff", "curia". По первому неопределённому термину следует предполагать, что господского дома ещё нет; это обозначение употребляется главным образом в документах XIV в. и первой половины XV в. Второй термин, часто употребляемый вместе с первым /gude unde have/, непосредственно обозначает мызу, господский двор. Например, из обозначения "Perneyogel guter" в документе 1359 г. или "bona Nameku" в документе 1508 г.² следует,

¹ LGU, I, № 84.

² Там же, II, № 67.

что в соответствующие годы в Лиепупе и Ладе ещё не было господского двора. По показаниям более поздних документов, господский двор в Лиепупе впервые упоминается в 1403 г. /hof to der Perneyogel/.¹ Образовавшаяся в деревне "Namekul" мыза Ладе с господским двором первый раз упоминается лишь в 1543 г. /Ladenhof/.² Но следует учесть, что в мызных документах употребление этих обозначений не всегда последовательное. Термином "gude" иногда обозначается объект, включающий в себя также и господский двор.

Однако установление в документах сведений о наличии господского двора ещё не самое главное. Для исследования внутренней колонизации более важно установить, числятся ли в данной мызе господское хозяйство, свой домашний скот, своя пашня, отделённая от пахотной земли крестьян, имеются ли свои луга, пастбища и другая хозяйственно используемая земля. Необходимо учитывать, что барская пашня обычно создавалась феодалами путем захвата лучшей пахотной земли деревни, особенно пустующей, а также лугов и других земель. Как отметил В.В. Дорошенко, это не составляло проблемы для феодалов, если учесть их монополию на земельную собственность, и наличие большого количества пустующих крестьянских дворов и земель на рубеже XV—XVI вв.,³ которые не причислялись более к деревенской марке, а присоединялись к мысным полям. Эти поля обрабатывались крестьянами в барщинном порядке.

Следует отметить, что данные мызных документов о наличии мызного хозяйства весьма скудны. Не слишком часто упоминается мызная марка, и ещё реже — её величина. Известно, например, что марка мызы Озолы /Lariet/ в 1412 г. состояла из пяти гаков,⁴ мызы Кошкула в 1458 г. — из 10,⁵ а замковая марка Розбеке или Розула в 1419 г. — из 20 гаков.⁶ Чтобы уста-

¹ IGU, I, № 157.

² Там же, II, № 934.

³ Дорошенко В.В. Очерки..., с. 127.

⁴ IGU, I, № 183.

⁵ Там же, I, № 388.

⁶ Там же, 205.

новить наличие мызного хозяйства, необходимо использовать как непосредственные указания в документах о мызной марке, так и все косвенные сведения, свидетельствующие о хозяйственной деятельности мызы /о крестьянской барщине, о расчистке леса, пустошей, болот и т.д./. Но и тогда ещё нельзя с уверенностью сказать, что такая-то мыза в конкретном году не имела ещё собственного хозяйства. Возможно, этот факт просто не отражен в скудных сведениях источников того времени. Следует также учесть, что почти нет документов, отражающих хозяйство доменов архиепископа. Поэтому анализу поддаются лишь имения вассалов.¹

Очень трудно установить точное количество мыз в конкретных приходах и в анализируемой территории вообще, т.к. одна и та же мыза в одном случае дается по наименованию мызы, в другом — упоминается лишь её владелец, без названия самой мызы. В качестве примера можно назвать мызу "Badenhof" /Дриелини/, которая в документах названа также мызой Хастфера /принадлежит Клаусу Хастферу/; или например, мыза "Kauktver" /Катвари/, названная также "curia Liwae" /до 1357 г. принадлежит Якову Ливу/, мызой Адеркас /с 1357 г. принадлежит Адеркасу/ и мызой "Ahlenhof" /в 1435 г. владение Отто Алена/. Иногда затруднительно установить, идет ли речь об одной и той же мызе или о разных. Тем более, что всецельные вассалы архиепископа владели несколькими мызами, особенно в период, когда рядом с основными мызами в более отдаленных деревнях создавались небольшие — подмызки. В случае перехода мызы к другому владельцу в документах часто ещё долгое время употребляли одновременно и старое наименование / по имени прежнего владельца/. Иногда в документах две мызы упомянуты под одним и тем же названием. Например, "hoff thor Pale"; — иногда так названа мыза Поциемс /"hove...thor Pale, andersz Possendorp genomet"/,² а иногда мыза Дикли, отмеченная на карте Лимбажской области в 1647 г. под названием "Dickel

¹ Дорошенко В.В. Очерки..., с. 129.

² IGu, II, № 523.

Muuse oder Hoff thor Pahlen".¹

Кроме того, в некоторых документах мызы упоминаются без наименования, лишь указывается покупатель и продавец или зафиксировано, кому мыза отдана в лен и в каком приходе она находится. Очень часто такую мызу вообще невозможно идентифицировать. То же относится и к случаям, когда употребляются названия "Olde gut", "Nige gudt", "neugebaute hof", "hoffstede" и т.п.

В большой мере в идентификации мыз могут помочь материалы ревизий и картографические материалы XVII в. Однако в XVII в. многие названия мыз изменились, главным образом из-за перемены владельцев в период польского и шведского господства.

Несмотря на эти затруднения, численность упомянутых в документах мыз, их географическое размещение, хронологические даты /особенно год, когда мыза упоминается впервые/ и другие сведения дают важный материал для характеристики населённости территории Латвии, хозяйственной активности и внутренней колонизации.

Как указывалось ранее, во второй половине XV в. и первой половине XVI в. происходил интенсивный процесс развития барщинной мызы, расширение мызной пашни. Анализируемая группа исторических источников не даёт особенно обширного непосредственного материала об источниках образования и расширения мызной пашни. Не подлежит сомнению, что мызное хозяйство образовалось не на пустом месте, а за счёт давно обрабатываемой земли крестьян. Но в документах очень редко встречаются указания о присоединении крестьянской пашни к мызным полям. В одном из документов 1506 г. написано, что на том месте, где теперь находится мыза Корвери или Старая мыза /мыза Гротужи/, ранее жили крестьяне, которые изгнаны оттуда, и Юрген Пален основал там мызу.² В большинстве своём все это косвенные сведения и факты, по которым можно судить, каким

¹ ЦИАЛ, ф. 2909, оп. I, д. 612.

² IGU, II, № 46.

образом создавались и расширялись мызные поля. В документах нередко встречаются названия мыз, одну часть которых образует слово "деревня" /по-немецки: -dorpe, -dorff, по-ливски: -küll /. Это свидетельствует о том, что мыза образовалась из деревни.¹ Например, "Perkul" /Унгурпилс/ в приходе Алоя, "Serpkuull" /Пале/, "Nabakull" /Шкирстыни/, "Maikendorp" /Калнамуйжа/ в приходе Лимбажи, "Auzem" /Ауциемс/ в приходе Страупе и др.

А.Швабе обращает внимание на то, что ливское "-küll" в произношении латышского населения превращается в "-gul" /возможно также "-gel"/ и "-gal".² Названия мыз с такими окончаниями указывают на их происхождение из деревни, например, "Fernigel" /Лиепупе/, "Asegalle" /Энгеларте/.

Одинаковые названия деревни и мызы свидетельствуют о том, что мыза образовалась на месте деревни, у которых она, как правило, заимствовала и название. Например, мыза "Rafilis" /Равлица/ и деревня "Rouwele", мыза и деревня "Ogellen", мыза "Kudewel" или "Kuden" /Кудумс/ и деревня того же названия и др.

В отдельных случаях мыза приобрела себе хозяйственную землю за счет расчищения леса под пашню /подсека/,³ однако в мызных документах данной территории прямые указания на это отсутствуют.

В документах первой половины XVI в. появляются несколько новых мыз, фольварки и подмызки, так называемые "скотные" мызы. Они создавались в деревнях, которые находились вдали от главных, старых мыз.⁴ Например, в 1535 г. при мызе Яункалпи /Балтмуйжа в приходе Рубене/ упоминается новая Яункалпи мыза

¹ Dunsdorfs E. Muļžu nosaukumi, 28056. sl.; Zeids T. Feodālisms Livonijā. — R., 1951, 90.lpp.

² Švābe A. Latvju kultūras vēsture. — R., 1921, 1.sēj., 1.d., 125.lpp.

³ Zeids T. Feodālisms Livonijā, 90.lpp.

⁴ Engelhardt H. Beitrag zur Entstehung der Gutsherrschaft in Livland während der Ordenszeit. — Leipzig; Riga, 1897, S. 82—83.

/"nygen hove tho Jownekalpen"/,¹ которая, возможно, и есть позднейшая "Яуна мыза". У большой замковой мызы Страупе уже в 1408 г. упоминается малая мыза /"lutiken hove by Rope"/,² но в 1529 г. — "скотная мыза" /"viehaffe"/.³ Это важные факты, свидетельствующие о хозяйственной активности мызы, о расширении мызной пашни и вместе с тем — об общем увеличении фонда пахотной земли за счет неосвоенной земельной площади.

Очень ценный материал о заселенности и плотности поселений дают съезды о деревнях, содержащиеся в мызных документах. Здесь следует упомянуть прежде всего численность деревень и их географическое размещение. Нередко в документах названы все деревни, входящие в данную волость или принадлежащие какой-либо мызе /см. с. 32—33/. В отдельных документах даже указаны принадлежащие деревне пахотные земли в гаках и численность крестьянских дворов в деревне. О некоторых из них эти сведения приводятся за несколько лет, нередко с весьма длительными промежутками времени, что даёт возможность судить о динамике развития деревень. К сожалению, таких данных немного и на их основании нельзя сделать каких-либо общих выводов, хотя бы только потому, что величина деревень слишком различна как в отношении количества пахотной земли, так и численности крестьянских дворов. Поэтому и нельзя выяснить среднюю величину деревень. Так, например, на исследуемой территории встречаются деревни, в которых от 2-х до 51 крестьянских дворов. В деревнях прихода Страупе, например, величина пашни колеблется от $6\frac{3}{4}$ гаков /деревня Узкалнс/ до $35\frac{1}{2}$ гаков /деревня Даугули/, а во всей рассматриваемой области встречаются и деревни величиною в два гака.

В тех случаях, когда в документах указана как величина деревенской пашни, так и численность крестьянских дворов, появляется возможность получить данные о средней величине пашни крестьянского двора в конкретной деревне. К сожалению, в мызных документах одновременно обе цифры встречаются лишь в редких случаях. Поэтому, основываясь только на этих материа-

¹ LGU, II, № 635.

² Там же, I, № 167.

³ Там же, II, № 487.

лах, рискованно делать какие-либо выводы о средней величине пашни крестьянского двора в различных приходах, волостях и замковых округах.

Известную помощь в установлении численности крестьянских дворов в конкретных волостях дают польские ревизии конца XVI в. и шведские ревизии 1601 г., а также 1624 и 1638 гг. /хотя они и не охватывали всю Латвию/, так как они не слишком отдалены во времени от Ливонского периода. Кроме того, в упомянутых ревизиях перечислены и пустые крестьянские дворы, которые явились следствием Ливонской войны и шведско-польской войны.

Год, когда в мызных документах деревня упомянута впервые, не является свидетельством о времени создания деревни /как это бывает по отношению к мызам/, так как деревни на территории Латвии — старинный тип поселения. Создание новых деревень в связи с развитием мызного хозяйства в Ливонский период явление нехарактерное.¹ Возделыванием новых земель занимались отдельные хозяйства в индивидуальном порядке, и поэтому такие хозяйства не были расположены концентрированно. Кроме того, следует учесть, что в те времена уже не было таких больших сплошных земельных площадей, пригодных для сельскохозяйственной деятельности, освоив которые, можно было бы создать большие компактные группы крестьянских дворов.

Однако хронологические сведения о деревнях являются важным материалом, позволяющим судить о количестве и частоте сделок в различные времена и в разных областях, что является важным показателем хозяйственной заинтересованности.

Идентификация деревень и установление их местонахождения — весьма трудоёмкий процесс. В этой области практически ещё не проведено никакой работы. Большую помощь оказывают материалы ревизий, хотя в них не всегда указаны деревни, известные из мызных документов, а перечисляются только

¹ Zeida T. Feodālisms Livonijā, 90.lpp.; Liepina Dz. Par ciemu novadu Vidzemē. — В кн.: Arheoloģija un etnogrāfija. R., 1978, 12.vēj., 145., 157.lpp.

крестьянские дворы с указанием волости, или ваки. Это объясняется постепенным разрушением сельской общины и свидетельствует о частичной или полной индивидуализации пахотной земли крестьянского двора.¹ Ситуация более благоприятна, если мызные документы Ливонского периода указывают наименования хотя бы нескольких дворов конкретной деревни. В этом случае, сравнивая их с материалами ревизий, можно довольно точно установить местонахождение самой деревни, хотя и нельзя узнать её точные границы. Названия крестьянских дворов сохраняются так устойчиво, что большую их часть можно найти не только в материалах шведских ревизий XVII в., но и в материалах начала XX в. К сожалению, в мызных документах названия крестьянских дворов указываются очень редко и обычно это обособленные дворы, а не дворы, составляющие часть деревни как типа поселения.

Менее пригодны для исследования вопроса о внутренней колонизации материалы о волостях, или ваках, как участках плательщиков феодальной ренты, за исключением тех случаев, когда упоминается число крестьянских дворов и количество гаков земли в данной волости.

В мызных документах довольно часто упоминаются небольшие участки пашни /размером от нескольких четвертей до нескольких гаков/ с наименованием. В большинстве случаев это пожалованные мелкие лены. Многие из них могли быть новоосвоенными земельными участками. Эти участки часто имеют сложные названия с окончанием "sala", "holm". Например, "Muttensholm", в другом месте - "Muttensala", "holm to. Ayspurwe", "Usellsall" и др. Такие названия являются прямыми свидетельствами внутренней колонизации — это были вновь освоенные участки пахотной земли на возвышенных местах в ольотах, влажных местах, в лесах /так называемые острова/.

Многие мелкие участки пашни названы именем бывшего или настоящего владельца /обычно это были субвассалы/. Например, земельный участок Блазиуса Мейборга в два гака /принадлежит

¹ Liepiņa Dz. Par sienu novadu..., 145. lpp. ; Лиепиня Дз. О типах поселений латышских крестьян в XVII в. — В кн.: Сельские поселения Прибалтики XIII—XX вв. М., 1971, с. 126, 128.

к Унгурпилс/, земля Фифузуена /Wufpusen/ в I^I/4 гака в приходе Умурга в ваке Витрупе /Uttelen/. Среди них были и земельные участки, предоставленные ремесленникам. Например, один гака "Johann Schomaker land" в приходе Умурга, "Peter Schomaker land" в приходе Страупе. В документах часто нет никаких других сведений о таком земельном участке, даже невозможно установить его местонахождение. Однако и эти материалы имеют большое значение, так как в них идет речь о пахотной земле /на что указывает подразделение на гаки/ и почти всегда указывается площадь, а также принадлежность к конкретной деревне, мызе или волости.

При исследовании внутренней колонизации интерес представляют, как указывалось ранее, сведения о лугах, пастбищах и других сельскохозяйственных угодьях, а также сельскохозяйственно неиспользуемых площадях: лесах, болотах, зарослях кустарника, песчаных землях, полосах приморских дюн и т.п. К сожалению, величина этих объектов, за редким исключением /луга/, не указывается.

Мызные документы часто отражают пограничные споры, количество которых возрастает с конца XV в. Большой интерес представляют споры из-за кустарника, пустоши или лесного участка, расположенного между отдельными мызами, деревнями, между деревней и мызой, споры о чересполосных участках и их обмене. Это важные указания на то, что эти объекты, ранее считавшиеся малоценными /т.к. интенсивность их хозяйственного использования была ничтожной или их вообще не использовали/, стали более активно эксплуатироваться и включаться в сферу хозяйственной деятельности. Споры о границах свидетельствуют и о том, что рубежи отдельных деревень, мыз и крестьянских дворов вплотную сходились, исчезли участки земли, никому не нужные и никому не принадлежащие. Это также очень важный показатель процесса внутренней колонизации.

В мызных документах, особенно при описании границ, часто упоминаются пути сообщения, дамбы /насыпи/, мосты, переправы, дорожные корчмы. Это очень ценный материал для характеристики населенности, хозяйственной активности и внутренней колонизации. Обычно указываются одна или обе конечные точки дороги, иногда и её категория. Так, в документе 1357 г. о по-

жаловании Катвари в ленное владение при описании границ упоминается Буртниецкая дорога /Burtnecksche strate / и несколько деревенских дорог /"enen dorp wege", "klenen dorpwege"/.¹ В документе 1455 г. об урегулировании какого-то спора упомянута дорога из Унгурпилс до Корбас /"den wech, also men van Percul tud na Wilczkorben /.² В документе 1516 г., касающегося проведения границы между мызой Эзерини /Esserin/, позже — Имправуйжа, принадлежащей рижскому женскому монастырю Марии-Магдалины, и мызной маркой Лиепупе, упоминается большак /helle wege/ из Лимбажи в Лиепупе.³ Густая дорожная сеть свидетельствует о хозяйственной активности территории, что, в свою очередь, связано с внутренней колонизацией. Согласно исследованиям, которые проведены в основном на материалах мызных документов, в XIV и XV вв. происходил интенсивный процесс создания дорог в округах Лимбажи и Страупе,⁴ т.е. на территории, где широко практиковалось пожалование земель в лен, и рано образовывались мызы и мызное хозяйство. То же происходило в районе Салацгривской гавани, так как она имела важнейшее значение для торговых связей "ливского конца" архиепископства.⁵ В этих областях дорожная сеть местного значения связывала деревни и мызы с центральными путями сообщения и с экономическими центрами /Лимбажи, Страупе, Цесис, Салацгрива/.

Сведения о дорогах требуют очень осторожного подхода. Дороги могли образоваться как одновременно с основанием нового поселения, с интенсификацией хозяйственной жизни какого-либо округа, так и сложиться ранее /например, связав какое-либо дальнее поселение с большим центром, два местечка, деревни и т.п./, а новое поселение могло создаваться потом вблизи дороги на удобном месте.

В мызных документах иногда появляются упоминания о мельни-

¹ IGU, I, № 82.

² Там же, № 368.

³ Там же, II, № 217.

⁴ Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII--XVII gs. — R., 1971, 116.--117., 124.--125.lpp.

⁵ Там же, с. 124.

цах, реже — о печах для обжига кирпичей и извести и т.п. Эти хозяйственные объекты свидетельствуют о том, что внутренняя колонизация проявлялась также в более интенсивном использовании различных природных богатств. Как численность, так и расположение мельниц — это свидетельства интенсивности хозяйственной деятельности, а также плотности населения.

Таким образом, анализ мызных документов как особой группы исторических источников показывает, что здесь имеется ценный материал для исследования населённости и хозяйственного освоения территории Латвии. Вдобавок, это основная /в некотором смысле—единственная/ и притом массовая группа письменных источников о Ливонском периоде, пригодная для этой цели. Как показывает анализ мызных документов, они содержат ряд сведений разнообразного характера, которые могут быть использованы для исследования вопроса о внутренней колонизации. И всё-таки по значимости и возможности использования их следует оценивать различно. Самый ценный материал — это сведения о мызах, хронология их образования, географическое размещение, сведения о развитии мызных хозяйств немецких феодалов, величина мыз и т.д. Их значение обуславливается тем, что на территории Латвии мызы такого рода были новым явлением; они создавались в Ливонии, когда там начался период развитого феодализма; образование барщинно-мызного хозяйства было тесно связано с культивированием нови. Подобного рода сведения о деревнях дают возможность установить степень населённости и в какой-то мере — освоенности территории.

Сведения другого плана — об обособленных крестьянских дворах, корчмах, отдельных участках пашни, дорогах и др. — немногочисленны. И всё же некоторые из них имеют большое значение для исследования вопроса внутренней колонизации.

Всё сказанное свидетельствует о том, что, исследуя населённость и внутреннюю колонизацию Ливонского периода, необходимо использовать все виды исторических источников, которые в каком-либо отношении прямо или косвенно свидетельствуют об этих явлениях, т.е. не только мызные документы, а также польские и шведские ревизии, картографические материалы XVIII в. и другие.

STRAUPES DRAUDZES IEKŠĒJĀ KOLONIZĀCIJA
LIVONIJAS LAIKĀ
Apdzīvoto vietu ģeogrāfija

Viens no iekšējās kolonizācijas rādītājiem ir teritorijas apdzīvotība. Tā ļauj spriest par teritorijas saimnieciskās apgūšanas pakāpi, par tālākas iekšējās agrārās kolonizācijas iespējām un intensitāti. Iedzīvotāju potenciāls un iekšējā kolonizācija atrodas savstarpējā mijiedarbībā: jaunu teritoriju apgūšana, to efektīvāka izmantošana dod iztikas līdzekļus lielākam iedzīvotāju skaitam, bet iedzīvotāju skaita pieaugums savukārt izraisa nepieciešamību apgūt jaunas platības saimnieciskām vajadzībām.

Mū n rīcībā nav nekāda skaitliskā materiāla par Livonijas laika iedzīvotāju skaitu Latvijas teritorijā. Tās epizodiskās ziņas, kas dažkārt parādās avotos par zemnieku sētu skaitu kādā ciemā, pagastā vai muižā, neļauj izdarīt kaut cik drošus aprēķinus. Taču ir saglabājies ievērojams daudzums Livonijas laika muižu dokumentu, kas dod iespēju pētīt apdzīvoto vietu veidus, to lielumu, biežumu, ģeogrāfisko izvietojumu, nereti arī izveidošanās laiku. Šie rādītāji sniedz vairāk vai mazāk skaidru priekšstatu par teritorijas apdzīvotību.

Minēto jautājumu izpēte ir ļoti darbietilpīgs process. Nepieciešams rūpīgi un sistemātiski izpētīt novadu pēc novada. Šinī gadījumā kā izpētes teritoriāla vienība ir penta Straupes draudze. Draudze bija reliģiski administratīva vienība Livonijā. Straupes draudze interesanta tādā ziņā, ka tā aptvēra gandrīz visu Idumeju, vienu no senās Latvijas zemēm. Jau XIV gs. tā visā bija izlēpota arhibīskapa vasāļiem Rozeniem un dažiem sīkākiem vasāļiem. Raksta galvenais uzdevums ir identificēt šīs teritorijas ciemus, muižas un citus apmetņu tipus, noteikt to atrašanās vietas. Nepieciešams atzīmēt, ka šeit nebūs runa par tiem procesiem, kas Livonijas laikā ietekmēja apmetņu tipu tālāku attīstību. Tā ir speciāli pētāma problēma.

Livonijas laikā pie Straupes draudzes piederēja novads

starp Braslu un Gauju, bez tam neliela teritorija Braslas labajā krastā līdz Sāruma ezeram. Vīsa šī teritorija ietilpa Straupes, Augstozes un Rozulas jeb Rozbeķes piļu īpašumos. Daži šo piļu īpašumi piederēja pie citām draudzēm. Piemēram, kādā 1425.g. dokumentā teikts, ka Kūduma īpašumi (hoff unde gut Cuden) ietilpst divās draudzēs: Straupes un Rubenes.¹ Arī "Modeselle" ciems droši vien piederēja pie Rubenes draudzes, kā tas bija 1638.g. revīzijas laikā.²

Idumeja minēta Indriķa hronikā (idumieši -- 1206.g., Idumeja -- 1207.g.).³ Diemžēl šī teritorija arheoloģiski tikpat kā nav pētīta. Tāpēc grūti kaut ko pateikt par tās apdzīvotību vācu agresijas priekšvakarā, jo arī rakstīto liecību par to praktiski nav. Šķiet, ka Idumeja bijusi diezgan bieži apdzīvota. Indriķis stāsta, ka 1206.g. priesteris Daniels tikko uzceltajā Straupes baznīcā kristījis "ļoti daudz letgaļu un idumiešu."⁴ Novadā bieži sirojuši igauņi, lietuvieši, krievi. Te ir 6 - 8 pilskalni.⁵ Indriķa hronikā minētas apdzīvotas vietas: Raupa, Rozula, Urele, Ikevalda; minēti idumiešu ciemi.⁶ Idumeju šķērsoja ļoti nozīmīgs tranzītcelš: Pleskavas ceļa Turaidas zars (posms Turaida-Straupe-Urele-Valmiera). No Straupes gāja ceļš uz Cēsīm (Straupe-Urele-Auciems-pāri Gaujai-Cēsis).⁷

Vācieši ātri nostiprinājās Idumejā: 1206.g. pie Braslas upes uzcēla baznīcu, 1212.g. minēta Idumejas fogteja.⁸ Jau XIII gs. sākumā Idumejas zemes bija izlēptas 1221. un 1224.

¹ Livländische Güterurkunden. (aus den Jahren 1207 bis 1500)/ Hrsg. von H.v.Bruiningk und N.Busch. Riga, 1908, Bd.1., № 229 (turpmāk LGU).

² Vidzemes 1638.g. arklu revīzija/ Izd. E.Dunsdorfs. R., 1940, 2. burtn., 537.lpp.

³ Indriķa Livonijas hronika/ Tulk. J.Krīpēns. R., 1936, X, 15: XI, 2 (turpmāk I).

⁴ Turpat, X, 15.

⁵ Brastis E. Latvijas pilskalni: Vidzeme. R., 1930, 79.--87., 193.lpp.; Urgenlexikon für Alt-Livla 1/ Zusammen-gest. von K.v.Löwis of Menar. Riga, 1922, S.22--2.

⁶ IH, XIV, 10; XV, 2; XXII, 4; XXVII, 1; XXV, 3.

⁷ Мугуревиц Э.С. Восточная Латвия и соседние земли в X--XIII вв. Рига, 1965, с. 109, III.

⁸ IH, XVI, 7.

g. pieminētajam Teodoriham Raupenam jeb Ropem. K.Lēviss of Menārs izsaka domu, ka tas varbūt ir idents ar 1212.g. Idu-mejas fogtu, bīskapa Alberta brāli Teodorihu.¹ Straupe veidojās par nozīmīgu vācu centru un atbalsta bāzi.

Ar XIV gs. otro pusi pieaug rakstīto avotu skaits par minēto teritoriju: tos galvenokārt sastāda muižu dokumenti² (izlēpošanas, pirkšanas-pārdošanas, ķīlu, mantojuma, strīdu un tml.). Tajos minētas apdzīvotas vietas: ciemi, muižas, pilis, dažādi saimnieciski objekti. Ciemu, pagastu, muižu identifikācijai un izvietojuma noteikšanai retrospektīvi izmantojami XVII gs. revīziju materiāli: 1624.g.³ (1601.g. revīzija par Straupes draudzi bija ievākusi tikai summāras ziņas), 1638.g.⁴, kā arī XVII gs. beigu zviedru lielā kadastra zemes plāni,⁵ tāpat citi XVII gs. kartogrāriskie materiāli. Protams, retrospektīvi izmantojot materiālu, vienmēr jārēķinās ar zināmu risku, proti, cik lielā mērā XVII.gs. kartēs un plānos dotais ciemu izvietojums un lielums atbilst Livonijas laika situācijai, cik lielā mērā atbilst ciemu un savrupo sētu fotsvars un tml.

Apdzīvoto vietu ģeogrāfijas pētīšanai visnozīmīgākais materiāls ir muižu dokumentu ziņas par ciemiem kā zemnieku galveno apmetnes tipu Livonijas laikā. Dokumentos dažkārt ir uzdots arī zemnieku sētu skaits (gesynde) ciemā vai aramze-

¹ Löwis of Menar K. Schloss Gross-Roop. -- Deutsches Adelsblatt, 1906, Nr 42, S. 602.

² Livlāndische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)/ Hrsg. von H.v. Bruiningk und N.Busch. Riga, 1908, Bd. 1.; Livlāndische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545)/ Hrsg. von H.v. Bruiningk. Riga, 1923, Bd. 2.; Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs, 7402.fonds, 2.apr., 11.--19.lieta (turpmāk LCVVA).

³ Rikssarkivet, Östersjöprovinserna. Jordrevisionen, 1626, vol. 15 (turpmāk Jordrevisionen).

⁴ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija/ Izd. E.Dunsdorfs. R., 1940, 2.burtn.

⁵ LCVVA, 7404.fonds, 1.apr.; uz Straupes draudzi attiecas lietas Nr. 196--199, 203--206, 213, 218, 222, 247, 253--255, 257, 258, 271, 272, 275--284.

mes lielums (arklos), aprakstītas ciema novada robežas, minēts, ar kādiem citu ciemu novadiem tas robežojas.

Neapšaubāmi, ka dabas apstākļi, reljefs lielā mērā (kaut arī tas nebija vienīgais faktors) noteica apmetnes tipa veidošanos. Pauguri, purvi, meži, ezeri, nevienmērīgie augšnes apstākļi padarīja neiespējamu lielu kompaktu ciemu veidošanos ar plašiem vienlaidus aramzemes masīviem. Runājot par Dienvidigauniju, igauņu pētnieki atzīmē, ka tāpēc veidojās izklaidus ciemi, parasti nelieli,¹ kuriem bieži vien nebija kompakti centri. Līdzīgs stāvoklis bija Vidzemē. Attiecībā uz lībiešiem pētnieki atzīst, ka tie dzīvojuši lielākos ciemos, ja vien dabas apstākļi to atļāva.²

Blakus ciemiem kā apmetnes tips pastāvēja arī savrupas sētas. Tās veidojās ciemu, starpnovadā, kopumā, kas neietilpa neviena ciema novadā.

Kā vietējo iedzīvotāju apmetnes tips jāmin arī pilskalni, dažkārt ar vairāk vai mazāk plašām apmetnēm pilskalna piekāvē. Tomēr jāatzīmē, ka ne visi pilskalni bija pastāvīgi apdzīvoti, daļa kalpoja tikai kā paslēptuves briesmu brīžos. Senpilsētas kā apmetnes tips Idumejā nav konstatētas.

Ar vāciešu ienākšanu Latvijas teritorijā notika izmaiņas apmetņu tipu attīstībā. Vietējo iedzīvotāju pilis izzuda; to vietā parādījās vācu feodāļu pilis. Vietējo iedzīvotāju nozīmīgākajos centros un senpilsētās izauga vācu tipa pilsētas. XIV gs. vēstures avotos sāk sastapt jaunu apmetnes tipu -- muižu ar kunga sētu (hof, curia, praedium, moise) kā vasalā dzīves vietu. Ar laiku notika zināmas izmaiņas ciemu, tāpat savrupo sētu attīstībā.

Muižu dokumenti Livonijas laikā Straupes draudzē uzrāda 37 ciemus un vēl dažas apdzīvotas vietas, kas varētu būt

¹ Моора Х., Лиги Х. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века. // Аллин, 1969, с.29; Проска Г., Шлыгина Н. Особенности развития крестьянских поселений в Вильяндском районе Эстонии /XVII--XX вв./ -- В кн.: Сельские поселения Прибалтики XIII--XX вв./ Под ред. В.А.Александрова и Н.В.Шлыгины. -- М., 1971, с.31.

² Моора Х., Лиги Х. Хозяйство..., с. 30.

mazciemi.¹ 1624.g. revīzijas materiālos minēti vēl trīs ciemi, kuri neparādās muižu dokumentos, bet kuri acīmredzot pastāvēja jau Livonijas laikā. Bez tam 1683.g. muižu un zemnieku zemes plānos uzrādītas vēl dažas māju grupas, kas neietilpst nevienā no iepriekš minētajos materiālos atzīmētajiem ciemiem. Iespējams, ka apmetņu aizsākumi te bija jau Livonijas laikā.

Hronoloģiskie dati, kādos ciems pirmo reizi minēts muižu dokumentos, pētniekam faktiski nedod nekādu pieturas punktu par ciema izveidošanās laiku. Piemēram, Indriča hronikā XIII gs. pašā sākumā pieminētie Ikevaldas un Ureles ciemi muižu dokumentos parādās tikai attiecīgi 1350. un 1399.g.

Nav apšaubāma jaunu apmetņu veidošanās Livonijas periodā. To noteica vispirms jau iedzīvotāju skaita pieaugums, īpaši ilgstošāka miera periodā, piemēram, XVI gs. pirmajā pusē. Ekstensīvās zemkopības dēļ, kā arī reljefa un citu dabas apstākļu ierobežotās ciema aramzemes dēļ cilvēku pārpalikums bija spiests iziet no ciema novada un iekopt tūrumus un veidot apmetnes ciemu starpnovados. Tas patš notika gadījumos, kad muižā pievienoja muižas laukiem tuvāk esošo zemnieku laukus. Kā norāda A.Švābe, tādi izgājēji no viena ciema bieži vien neizklīda, bet kaut kur tuvumā veidoja jaunu apmetni, ceļot mājas cits citam kaimiņos², ja vien tas bija iespējams. Šādas iespējas tomēr bija diezgan vājas, jo zemkopībai noderīgākie plašākie zemes gabali jau sen bija kļuvuši par ciemu aramzemēm. Tādēļ parasti šie izgājēji veidoja savrupas sētas vai mazciemus. Pēc muižu dokumentiem konstatēt kādas jaunas apmetnes izveidošanos ir gandrīz neiespējami.

S no ciemu identificēšana ir ļoti sarežģīta. Muižu doku-

¹ Vēstures avotos ciema tipa apmetnes apzīmētas ar vārdiem "ciems", "villa", "dorf", arī "dorp" (dorpe) un "villula"; pēdējo skaidro kā nelielu ciemu (Лейнасаре И. О поселениях крестьян и их собственности на землю в Латвии в период раннего феодализма. -- В кн.: Сельские поселения..., с. 117; Булжвицус И.П., Терентьева Л.Н., Шлыгина Н.В. Крестьянские поселения Прибалтики. -- Советская этнография, 1966, № 1, с. 33), Lātvijas apstākļos -- ar pāris sētām.

² Švābe A. Latvju kultūras vēsture. R., 1921; 1.sēj., 1.d., 129.lpp.

mentos pieminēto ciemu izvietojums praktiski nav pētīts. Senie ciemu nosaukumi tiek lietoti vēl XVII gs. materiālos, bet vēlāk daudzi izzuda un līdz jaunākajiem laikiem nesa-
glabājās. Bez tam atsevišķu ciemu nosaukumi laika gaitā
mainījušies. Dažkārt ciemu nosaukumus var atšifrēt pēc upju,
ezeru nosaukumiem, kuri ir konservatīvāki. Dažreiz ciema no-
saukums saglabājies muižas nosaukumā, kādas mājas nosaukumā.
Nav viegli noteikt, kā ciema nosaukums skanējis sākotnēji.
Jāņem vērā, ka Straupes draudzē bija jaukts latviešu-lībie-
šu iedzīvotāju sastāvs un latviešu un lībiešu izrunā viet-
vārdi skanēja atšķirīgi (latv. Straupe, līb. Raupa, latv.
Urele, līb. Orele u.c.).¹ Bez tam muižu dokumentu sastādītā-
ji vācieši neprecīzi pierakstīja viņiem svešās valodas ska-
ņas. Piemēram, Baicēnu ciema nosaukums figurē kādos astoņos
variantos.

Ļoti grūti ir noteikt kaut vai aptuveni seno ciemu robe-
žas. Muižu dokumentos diezgan bieži ir doti izlēpojuma, cie-
ma, retāk pagasta robežu apraksti. Taču attiecībā uz Strau-
pes draudzi var minēt tikai pāris gadījumus. Parasti jautā-
jumu atrisināt atvieglo dabas apstākļu, reljefa nevienmēri-
ba šajā teritorijā: visdažādākā lieluma upes un upītes,
strauti un tērces, purvi un dumbrāji, smiltaines, meži, eze-
ri utt. sadala visu novadu daudzās lielākās vai mazākās zem-
kopībā izmantojamās platībās. Apmētnu veidošanās laikā cie-
mu robežas parasti aizgāja līdz kādai dabiskai robežai: te-
košiem ūdeņiem, kas tos šķīra no blakus ciemiem, vai ezeram,
vai iestiepās nevienam nepiederošos purvos un mežos. Sarež-
ģītāk ar robežu noteikšanu ir tādos gadījumos, kad plašākā
lauksaimnieciski izmantojamā apvidū blakus izveidojās vai-
rāki ciemi un kad šādu dabisku robežu nebija. Tad tika iezī-
mētas mākslīgas robežas: iezīmēti koki, kupicas, krusta ak-
meņi u.c., kuri stiprāk pakļauti laika un cilvēka iedarbī-
bai. Tādos gadījumos praktiski nav iespējams seno ciemu ro-
bežas restaurēt. Protams, te var palīdzēt vēlāko gadsimtu
revīziju materiāli, kuros uzskaitītas ciemu sētas. Taču, kā

¹ Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes
und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahr-
hundert. St. Petersburg, 1892, S. 66, 69.

tas būs redzams tālāk, revīziju materiāli ne vienmēr uzrāda ciemus.

Kā jau teikts, visi Straupes draudzes ciemi sadalījās starp trim pilīm (ceturtā pils -- XV gs. izveidojusies Mazstraupes pils pati Livonijas laikā piederēja pie Lielstraupes). Taču pie pilīm piederošie īpašumi nebija pastāvīgs lielums. Tie mainījās pirkšanas-pārdošanas, mantošanas, maiņas un citādā ceļā. Atsevišķi ciemi, kas piederēja pie vienas pils, pēc kāda laika varēja piederēt pie citas. Tāpēc tālākais ciemu sadalījums starp pilīm ir stipri nosacīts un tas noderīgs tikai tādām nolūkam, lai būtu kaut kāda secība, kādā ciemus aprakstīt.

Straupes pils īpašumos ietilpa teritorijas Braslas labajā krastā. Te atradās vairāki ciemi. Vistālāk no Straupes atradās ciems ar nosaukumu "Rouwele", kas kopā ar ciema marku pirmo reizi pieminēts 1378.g.¹ Turpmāk dokumentos un revīzijās tas vairs netiek minēts, bet 1554.g. parādās "Rafilis" muiža ar kunga sētu (hoff zu Rafilis",² kuru E.Dunsdorfs identificē ar Rāvlicas muižu.³ Tātad Rāvlicas ciems atradies Sāruma ezera dienvidrietumu stūrī, kur atrodas Rāvlicas muiža. Tas acīmredzot bija neliels, jo ar muižas izveidošanos, šķiet, izzudis. H.Hagemeisters uzskata, ka minētā ciema vietā izveidojās Mazstraupe;⁴ tātad ciems būtu meklējams pie Mazstraupes. Šāds uzskats ir maldīgs; to liek noraidīt ciema un muižas identie nosaukumi un Rāvlicas muižas atrašanās vieta.

Tajā pašā 1378.g. dokumentā kopā ar Rāvlicas ciemu minēts "Kottezelle" ciems ar visu ciema marku. Citā dokumentā teikts, ka pie ciema pieder tāda paša nosaukuma ezers (Kutzel); 1458.g. minēts "Kodzell" pagasts.⁵ Pagasts sastāv tikai no viena ciema, tātad tas identis ar ciemu. 1554.g. ciems pieder pie Rāvlicas muižas.⁶ Tas ir 1624.g. revīzijā minē-

¹ LGU, I, № 106.

² LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 241. -243.lp.

³ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 424.lpp.

⁴ Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands/Gesammelt von H.v. Hagemeister. Riga, 1836, Th. 1.,S.95.

⁵ LGU, I, № 221; 387.

⁶ LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 243.lp.

tais "Kittische" ciems, kurš viens pats sastāda tāda paša nosaukuma vaku, kas pieder pie Mazstraupes pils.¹ Daļa šīnī revīzijā minēto ciema sētu identificējama mūsdienās. Papildinot ar 1638.g. revīzijas materiāliem un 1683.g. Mazstraupes muižas plānu,² var konstatēt, ka ciems bija izvietojies teritorijā starp Sāruma ezera dienvidu galu, tad gar Nabes upi (iztek no Sāruma ezera un ietek Eikēna ezerā) līdz vietai, kur tajā ietek nelielā Urgeles (Urghele) upīte, tad gar šo upīti uz augšu līdz Elles jeb Lielajam purvam. Minētais ezers (Kutzel) varētu būt nelielais ezeriņš pie purva uz dienvidiem no Sāruma ezera. Ciems un vienlaikus pagasts latviski acīmredzot saucās par Koceli. Tas robežojās ar Rāvlicas ciemu.

1458.g. pie Straupes pils minēts "Pauren" pagasts, bet 1554.g. tāda paša nosaukuma ciems.³ Revīzijās ciems nav minēts, bet ir vaka ar tādu pašu nosaukumu.⁴ Ciems (Paurnisch) parādās atkal 1683.g. Mazstraupes muižas plānā.⁵ Identificējot revīzijās minētās mājas, iznāk, ka Paurēnu ciems aizņēma teritoriju, sākot no Kocēles ciema, ar kuru robežojās ziemeļrietumu stūrī, tad gar Elleš jeb Lielo purvu rietumu pusē, no purva stūra uz Braslu, gar to uz augšu. Tālāk grūti noteikt, kurā vietā ciema novada robežas pagriezās nost no Braslas ziemeļrietumu virzienā, lai tālāk ietu virzienā uz minēto Nabes pieteku Urgēli; Berķu mājas paliek uz ziemeļiem un ietilpst citā ciemā.

Ceturtais ciems šajā grupā ir 1529.g. pieminētais "Urgelen" ciems ar ciema marku un diviem ezeriem.⁶ Nosaukums liecina, kas tas atradies pie jau minētās Nabes (dokumentā -- "Sammouwen") upes pietecības Urgeles. 1638.g. revīzijā atzi-

¹ Jordrevisionen, s. 118--119.

² Vidzemes 1638.g. arķlu revīzija, 426.--428.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 199.lieta.

³ LGU, I, N° 378; LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 243.lpp.

⁴ Jordrevisionen, s.119; Vidzemes 1638.g. arķlu revīzija, 426.--427.lpp.

⁵ LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 198.lieta;

⁶ LGU, II, N° 487.

mēts "Orgulla" ciems, kas pieder pie Rebintera muižas. Spriežot pēc abu revīziju materiāliem un 1683.g. Rebintera muižas plāna,¹ Urgeleles ciems aizņēma teritoriju, sākot no Urgeles upes, kur robežojās ar Kocēles ciemu, tālāk robeža gāja gar Nabi, Riebiņu ezeru, no tā uz Braslu, gar to uz leju un tad gar Paurēnu robežām līdz Urgelei. Abi 1529.g. vārdā nenosauktie ezeri varētu būt Riebiņu ezers un Eikēna ezers.

Pie Straupes pils piederēja arī ciems ar nosaukumu "Jericken". Tas pieminēts tikai vienu reizi — 1554.g.² Nav nekādu pieturas punktu, pēc kā šo ciemu identificēt. 1638.g. revīzijā gan minēts "Jericken" pagasts,³ bet, atšķirībā no pārējiem četriem Straupes pagastiem, nav uzrādītas šī pagasta zemnieku sētas. 1554.g. dokumentā Straupes īpašumi uzskaitīti šādā secībā: Paurēnu ciems, "Kalpenn" ciems, "Jericken" ciems, sētas uz "Bauen berge", "Wesenurm" ciems un Kocēles ciems. Tādā pašā kārtībā Straupes īpašumi uzskaitīti 1638.g. revīzijā, tikai šeit ir "Jericken" pagasts. Taču arī šis fakts nepalīdz identificēt ciemu. Tas nav identificējams ne ar vienu no zināmām apdzīvotām vietām.

1554.g. dokumentā pieminētās sētas "uz Baukalna" (auffem Bauen berge) acīmredzot veidoja mazciemu. 1638.g. revīzija te piemin tikai krogu.⁴ Fakts, ka vēlāk te izveidojās Baumkalna pusmuiža, liecina, ka te vajadzēja būt vairākām sētām, par ko runā arī 1554.g. dokuments. Baumkalna pusmuiža atrodas netālu no Straupes uz ziemeļaustrumiem.

Pie Straupes pils laiku palaikam piederēja arī citi ciemi, kas sākumā ietilpa pārējo pīļu īpašumos.

Tālāk par Rozulas pils īpašumiem.

Rozulas pīlij piederēja "Kelppen" (arī "Kalpenn") ciems ar pusi no kāda ezera. Ciems pieminēts 138., 1517. un 1554.g. (pēdējā gadījumā tas pieder pie Straupes).⁵ Ar vārdu "Kel-

¹ Jordrevisionen, s.130; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 434.—435.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 257. un 258.lieta.

² LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 243.lp.

³ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 424.lpp.

⁴ Turpat, 425.lpp.

⁵ LGU, I, № 667; II, № 242; LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 243.lp.

pe" dokumentos sastopamies jau 1462.g. (sk. 89. lpp.). 1477. g. minēta tāda paša nosaukuma muiža ar kunga sētu (hoff to Kelpen) ar pusi ezera, bet 1488.g. -- tāda paša nosaukuma sala (paugurs? -- "holm tho Kelpen) ar $2\frac{1}{2}$ arkliem aramzemes un trim zemnieku sētām.¹ Acīmredzot ciema latviskais nosaukums bija Ķelpēni. 1624. un 1638.g. revīzijās minēta Ķelpēnu vaka, bet 1683.g. Mazstraupes muižas plānā -- Ķelpēnu (Kielpesche) ciems.² Spriežot pēc šiem materiāliem, ciems aizņēma teritoriju, sākot no Riebiņu ezera dienvidaustrumu gala virzienā uz Biķēna ezeru (dokumentā -- Mazais Veiptes ezers), tad taisnā virzienā uz ziemeļiem līdz Bāržēnu un Baicēnu mājām (tās jau ietilpa citā ciemā), tad gar Braslu uz leju līdz robežas sākumam. 1683.g. plānā ir atzīmētas pie šī ciema piederošas mājas Braslas kreisajā krastā. Varbūt Livonijas laikā te bija meklētais "Jericken" ciems? 1554.d. dokumentā aiz "Jericken" uzskaitītas Baumkalna sētas un "Wesenurm" ciems, kas arī atrodas Braslas kreisajā krastā. Turklāt maz ticams, ka Ķelpēnu ciems jau sākotnēji būtu izveidojies tik paprāvas upes kā Braslas abos krastos. Tas nebija raksturīgi.

Jāpiezīmō, ka A.Švābe nepareizi Ķelpēnu ciemu identificējis ar Ķilpjiem pie Nabes muižas.³ Šī versija atkrīt pēc avotos minēto pieturas punktu rūpīgas analīzes:

1399.g. pirmo reizi pieminēts "Rupesel" pagasts ar četriem ciemiem: "Rupesel", "Vautendorp", "Sulen", "Usschaln", kuri pieder Rozulas pilij.⁴ 1419.g. "Rupesel" ciemā bija 9 arkli aramzemes, kas vēlāk pieauga līdz $10\frac{3}{4}$ arkliem un 10 zemnieku sētām (1508., 1517.g.).⁵ Ciemā (vai pagastā) bija divi ezeri, kuri saucās "Panter zee" un "Hillige zee".⁶

¹ LGU, I, N° 522; 583.

² Jördrevisionen s. 119; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 424.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 198. un 199.lieta.

³ Vidzemes tiesību vēstures avoti / sastād. A.Švābe. -- R., 1941, 522.lpp. (tālāk VTVA).

⁴ LGU, I, N° 151.

⁵ Turpat, 205; II, N° 72; 242.

⁶ Turpat, I, N° 289.

Zviedru revīzijās ciems neparādās. Kā pieturas punkti noder pārējie šī pagasta ciemi: "Sulen" un "Usschaln" ir identificējami un atrodas pie Daibes (sk. tālāk), bet par "Vautendorp" ir teikts, ka tas atrodas pie Braslas (sk. 58 lpp.). Tā kā "Rupesele" ir sens pagasts un nevis muižas īpašnieku veidots, kad ciemus pa pagastiem sadalīja visai patvarīgi, tad visiem četriem ciemiem jāveido kaut cik kompakta teritorija. Tādējādi Rupsalas ciems jāmeklē starp Daibi un Braslu. A.Švābe to identificē ar Straupes pagastu, bet citur -- ar Salas ciemu,¹ nenorādot precīzāk, kur tas meklējams. Šķiet, ka Salas ciems varēja atrasties ap to vietu, kur tagad ir Vecsalu un Jaunsalu mājas pie purva starp Daibi un Braslu. Vienīgais iebildums pret šādu lokalizāciju varētu būt tas, ka te nav ezeru, taču tie laika gaitā varēja aizaugt.

Otrā Rupsalas pagasta ciemā -- "Sulen" bija 8 arkli aramzemes (1419., 1518.g.), taču 1477.g. un 1498.g. dokumenti liecina, ka šajā laikā apstrādāti bijuši tikai 6¹/₂ arkli, bet 1¹/₂ arkl¹ bijuši neapsēti (unbesath).² Ciems (Schullen) minēts arī 1559.g.³

1638.g. revīzijā teikts, ka minētajā ciemā (Schulem) izveidojusies Kridenera muiža⁴ (Daibe). No revīzijas materiāliem izriet, ka ciems atradies uz rietumiem no Daibes (acīmredzot robežojoties ar Rupsalas ciemu) un uz dienvidrietumiem no Daibes, aizejot līdz "Karlen" ciemam (skat. 58.lpp.).

A.Švābe ciemu sauc par Šulāniem.⁵ J.Endzelīns Rozulas pagastā min mājas ar nosaukumu "Šulāns".⁶ H.Bīnenštams

¹ Švābe A. Pagasta vēsture. R., 1926, l.d., 102.lpp.; VTVA, 528.lpp.

² LGU, I, N° 205; II, N° 286; I, N° 522; 667.

³ LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 18.lieta, 69.lp.

⁴ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 432.lpp.

⁵ VTVA, 529.lpp.

⁶ Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi: Vidzemes vārdi. R., 1922, l.d., 103.lpp.

1826.g. ģeogrāfiskajā apskatā pie Rozbeķes pils atzīmējis pusmuižu ar nosaukumu "Schulland", kas latviski saukusies par Zaķakrogu.¹ Tagadējās Zaķu mājas atrodas apmēram tajā vietā, kur varēja iet senās robežas starp Rupsalas un Šūlānu ciemiem. "Sulen" ciems ir identificēts arī ar Silēnu ciemu², bet tas piederēja pie Rubenes draudzes un atradās Vaidavas ezera ziemeļaustrumu pusē un tādējādi nevarēja ietilpt Rupsalas pagastā.

Trešais Rupsalas ciems -- "Usschaln" pieminēts vairākkārt līdz pat 1559.g.³ Ciemā bija 6 arklī aramzemes (1419.g.), kas vēlāk pieauga līdz $6\frac{3}{4}$ arklīem apstrādātas zemes (1477., 1498.g.).

1683.g. Daibes muižas plānā ir atzīmēts "Iskalsche" ciems,⁴ kas atrodas uz ziemeļiem, austrumiem (līdz Lielā Luksta purvam) un dienvidaustrumiem no Daibes, robežojoties ar Šūlānu ciemu un "Wesnurm" ciemu. Kādā 1630.g. dokumentā uzrādītas zemnieku mājas ar nosaukumu "Uhschall", kas pieder pie Krīdenera (Daibes) muižas.⁵ Latviski tas acīmredzot saucies par Uzkalna ciemu. A.Švābe izsaka domu, ka minēto ciemu varbūt varētu saistīt ar Āžkalnu, kaut gan arī pats par to nav pārliecināts.⁶ Šī doma patiešām nav pamatota, jo Āžkalns atrodas uz austrumiem no Vainižu muižas un nevar ietilpt Rupsalas ciemā.

Ceturtais Rupsalas pagasta ciems -- "Vautendorp" (citur "Bowdendorp" un vēl citādi) pārdzīvojis lielas izmaiņas: 1419.g. dokuments tajā uzrāda 5 arklus aramzemes; 1420.g. dokumentā teikts, ka ciemā ir Klāusa Billes apakšlēnis.

¹ Bienenstamm H. Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder der Gouvernemens Ehst-, Liv- und Kurland. Rīga, 1826, S.251.

² Liepiņa Dz. Par cīma novadu Vidzemē. -- Grām.: Arheoloģija un etnogrāfijs. R., 1978, 12.sēj., 143.lpp.

³ LGU, I, Nr. 151; 205; 522; 642; 667; II, Nr. 242; LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 18.lieta, 69.lp.

⁴ LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 203. un 204.lieta.

⁵ LGU, I, S.218.

⁶ VTVA, 531.lpp.

(manschop an Klawes Byllen lande), kas atrodas pie "Iketten" (Stalbes jeb Silakroga upe) un kopā ar ciemu sastāda 10 arkļus (tātad Billem izlēpoti 5 arkli); 1486.g. ciemā esošās 9 zemnieku sētas atradušās pie Braslas upes; vēlāk ciems izaudzis -- te bija 10 sētas un 6¹/₂ arkli aramzemes (1508., 1518.g.).¹

1683.g. Rozulas pils plānā ir atzīmēts ciems ar nosaukumu "Bouske",² kas, spriežot pēc minētajiem pieturas punktiem, neapšaubāmi ir tas pats Baudēnu ciems. Tas aizņem teritoriju gar Braslu, sākot no Smitu mājām uz leju līdz Silakroga (Stalbes) upei. Šādas lokalizācijas pareizību apstiprina arī fakts, ka nētālu no Silakroga upes ietekas Braslā tagad ir Billēnu mājas, kas droši saistāmas ar Klausu Billes lēni.

A.Švābe minēto ciemu identificē ar Mežmuižu, acīmredzot vadoties pēc tā, ka dokumentos ciems tiek saukts arī par "Buschendorf".⁴ Taču iepriekš minētie fakti liek šo versiju noraidīt; par Mežmuižu tiek saukta Rāvlīva (sk. 86. lpp.).

1508.g. dokumentā parādās Billēnu ciems (Byllen).⁵ Acīmredzot tas ir nupat minētais Klausu Billes lēnis, kura atrašanās vieta ir zināma.

1399.g. dokumentā ir minēts arī "Karlen" ciems un pagasts, kurā ir arī vēl otrs ciems ar nosaukumu "Bayntzene" un kas ietilpst Rozulas īpašumos. Kā tas ir visai bieži, -- pagastam bija tāds pats nosaukums kā vienam no tajā ietilpstošajiem ciemiem. Ciems minēts vēl dažas reizes un tajā bija 12 arkli aramzemes.⁶

1638.g. revīzijā ir sastopams nosaukums Kārlēni (Carlem), tikai nav atzīmēts, vai tas ir ciems vai vaka.⁷ Spriežot pēc revīzijas materiāliem, ciems atradās uz dienvidiem no Šulānu ciema, bet austrumos purvs to nodalīja no "Wesurm" ciema. Arī dienvidos un rietumos tas aizstiepās līdz purvam.

1 LGU, I, № 205; 218; 568; II, № 72; 286.

2 LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 253.lieta.

3 VTVA, 520.lpp.

4 Turpat, № 64.

5 LGU, II, № 72.

6 LGU, I, № 151; 205; 289.

7 Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 389.lpp.

H. Bienenštama ģeogrāfiskajā apskatā vieta ar nosaukumu Kārlēnu ciems (Karlendorf), kas, šķiet, bija pusmuiža, pieder pie Stalbes muižas.¹ Vēlāk minētā Kārlēnu muiža (Karlenhof) atradās 4,8 km uz dienvidrietumiem no Rozulas.²

Otrs Kārlēnu pagasta ciems -- Baicēni (Bayntzeno) minēts daudzkārt līdz pat 1559.g.³ Tajā bija 20 arkli aramzemes (1419., 1420.g.). 1477.g. Rozulas pils Ipašumu sadalē ciemu sadalīja divās daļās: vienu daļu sastādīja $3\frac{1}{2}$ arkli apstrādātas zemes (besath) un vēl tukša zeme (wusten lande), t.i., tukšas sētas; otru daļu -- 5 sētas un $14\frac{1}{2}$ arkli apstrādātas un neapstrādātas zemes (unbesath), kā arī tukša zeme. 1517.g. ciems bija atkal apvienots un tajā bija 18 arkli apstrādātas zemes un vēl tukša zeme.

Minētais nosaukums parādās 1638.g. revīzijā -- pie Rozulas pils atzīmēta zemnieku sēta "Bayzen".⁴ Baicēnu mājas ir vēl mūsdienās Braslas labajā krastā uz dienvidiem no Rozulas pils. Šeit pienāk Ķelpēnu ciema robežas un līdz ar to arī dabā atbilst 1498.g. dokumentā uzskaitīto ciemu secībai; tajā Ķelpēnu ciems minēts tūlīn aiz Baicēnu ciema. Tādējādi Baicēnu ciems atradās pie Rozulas pils, no tās uz dienvidiem Braslas labajā krastā un dienvidu galā robežojās ar Ķelpēnu ciemu.

Ciema platība bija paliela (20 arkli aramzemes), un šķiet, ka Braslas labajā krastā tik lielas aramzemes platības, kas varēja piederēt šim ciemam, navarētu būt. Tāpēc iespējams, ka daļa ciema atradās Braslas kreisajā krastā, augšup un lejup no Rozulas pils, kur 1683.g. plānā iezīmēts ciems ar nosaukumu "Katasko"⁵ (salīdz. ar 1517.g. dokumentā ierakstīto Baicēnu ciema nosaukumu "Bagusten"). Tas varēja atvieglot arī pieminēto ciema sadalīšanu 1477.g.

¹ Bienenstamm H. Geographischer Abriss..., S.251.

² LGU, I, S. 218.

³ Turpat, N° 205; 218; 289; 522; 667; II, N° 72; 242; 286; LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 18.lieta, 69.lp.

⁴ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 431.--433.lpp.

⁵ LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 247.lieta.

A.Švābe nepareizi uzskata, ka kādā dokumentā minētais "Waynotzen" ciems ir cits un saista to ar Vīņaudām.¹ Tomēr nav šaubu, ka tas ir tas pats Baicēnu ciems, tikai kļūdaini pierakstīts nosaukums. Turpretim Vīņaudas nav ciems, bet tikai mājas, kas atrodas Ķingas ezera austrumu pusē un ietilpst "Owerikte" pagastā.

1399.g. minēti vēl četri ciemi: "Wartzen, Asuppene, Aryn, Dotzen", kas apvienoti "Wesnarwe" (citur "Wesnum" un vēl citādi) pagastā un 1458.g. pieder pie Straupes.² Turpmākos dokumentos ciemi atsevišķi vairs netiek minēti, bet parasti lietots apzīmējums "Vesnarves pagasts ar visiem ciemiem".³ 1554.g. dokumentos pēkšņi parādās Vesnarves ciems.⁴ Acīmredzot ciemi bija ļoti mazi, kompakti izvietoti un visos darījumos figurēja kā viens vesels objekts un beidzot visi četri ciemi parādās ar vienu kopēju nosaukumu, kas aizgūts no pagasta nosaukuma. Arī 1624.g. revīzijā pie Mazstraupes pieder "Weschnasch" ciems, kas kopā ar Paurēnu ciemu pieder pie Paurēnu vakas⁵ (no šī piemēra var redzēt, cik patvaļīgi ciemi tika apvienoti vakās -- abi ciemi atradās diezgan tālu viens no otra). 1638.g. revīzijā atkal ir atsevišķs Vesnarves pagasts, kas pieder pie Mazstraupes, bet 1683.g. Daibes muižas plānā redzams, ka Vesnarves pagasts pieder pie Daibes muižas.⁶

Spriežot pēc revīzijās uzskaitītajām mājām pagasts ziemeļos robežojās ar Šūlānu un Uzkalna ciemiem, austrumos to Dūkas purvs norobežoja no Bauža ciema (Rubenes draudzē), dienvidos tas robežojās ar "Saxem" ciemu, bet rietumos to purvs atdalīja no Kārlēnu ciema.

A.Švābe Vesnarve (viņš to dēvē par Fesnarvi) pagastu sauc par Vēžu pagastu⁷, nenorādot tā a. a. ašanās vietu. Vai

¹ VTVA, 531.lpp.

² LGU, I, N° 151; 387.

³ Turpat, N° 211; 387.

⁴ LCVA, 7402.fondr. 2.apr., 15.lieta, 243..p.

⁵ Jordi visionen, s.119.

⁶ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 427.--428.lpp.; LCVA, 7404.fonds, 1.apr., 204.lieta.

⁷ Švābe A. Pagasta vēsture, 102.lpp.

viņš to būtu saistījis ar Vēžu mājām, kas atrodas pie Braslas lejup no Straupes? Tādā gadījumā pagasts gan būtu blakus Paurēnu ciemam, ar ko tas 1624.g. veidoja vienu vaku. Taču revīzijās minēto māju identifikācija un 1683.g. Daibes muižas plāns liek šo versiju pilnīgi noraidīt. Citā vietā A.Švābe Vesnarves pagastu identificē ar vēlāko Daibes pagastu,¹ bet tas varēja sastādīt tikai daļu no Daibes pagasta.

1399.g. Rozulas īpašumu uzskaitē minēts arī "Orellen" pagasts ar diviem ciemiem: "Orellen" un "Saxeme". Ureles ciems, kā jau teikts, minēts Indriķa hronikā. Ciemā bija 19 arkli aramzemes.² 1463.g. Ureles muižas un ciema pārdošanas dokumentā ir nosauktas ciema robežas: vecā robeža starp Ureli un "Argelen", starp "Ikten" un Ureli, tad cauri mežam un vecā robeža starp Ureli un "Oroderm".³

Pēc revīzijām un 1683.g. Unguru muižas plāna⁴ var konstatēt, ka ciems izvietots ap Rustēga ezera ziemeļu galu un dienvidrietumu pusē ezeram tas robežojas ar "Argelen", bet rietumu un ziemeļrietumu virzienā -- ar "Ikten" ciemu un ziemeļos acīmredzot aizgāja līdz Rīgas-Valmieras ceļam, kur sākās "Saxeme" ciems, ziemeļaustrumos robežas piegāja Kūdumam, austrumu pusē Ureles ciemu no Kūduma ciema nodalīja purvs, bet dienvidaustrumos robežojās ar Auciema teritoriju.

Otrā Ureles pagasta ciemā -- Saksciemā (Saxeme) bija 20 arkli aramzemes (1399.g.), bet 1428.g. dokumentā minēti tikai 12 arkli.⁵ Nav šaubu, ka vienā dokumentā ir kļūda, jo nav nekāda pamata domāt, ka aramzeme ciemā būtu samazinājusies, pie kam tik īsā laika posmā (starp 1399. un 1428.g.) un tik lielos apjomos (par 8 arkliem). Saksciemā neizveido-

¹ VTVA, 531.lpp.

² LGU, I, N° 151.

³ Turpat, N° 410.

⁴ Jordrevisionen, s. 121; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 423.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 213.lieta.

⁵ LGU, I, N° 151; 241.

jās arī neviena muiža, kas būtu pievienojusi daļu ciema aramzemes. Šķiet, ka kļūda ieviesusies otrajā gadījumā, par ko liek domāt šādi fakti. 1491.g. Saksciems tiek pārdots par 1200 vecajām Rīgas markām.¹ Salīdzināšanai: 1493. g. tiek pārdota puse no Rozbeķes pils ar visiem šai pusei piederošiem īpašumiem. Šajā daļā ietilpa 2 (3?) veseli ciemi un no viena ciema -- tā lielākā daļa; viss kopā veidoja 35--45 arkļus. Šis īpašums tika pārdots par 2500 vecajām Rīgas markām,² t.i., tikai divas reizes dārgāk par Saksciemu. Tātad visticamāk, ka Saksciemā bija 20 (nevis 12) arkli aramzemes. Zemkopībai noderīgu platību Saksciemā bija ne mazāk kā Ureles ciemā (tajā bija 19 arkli).

Zināmas šaubas attiecībā uz šo versiju izraisa tas, ka Ureles pagasts tādā gadījumā iznāk stipri liels -- 39 arkli. Pagastu aramzemes platība ārkārtīgi reti pārsniedza 35 arkļus.

No revīzijām un 1683.g. Kūduma muižas plāna³ izriet, ka Saksciema mājas bija izvietotas Dūkas ezera (agrāk Salezers -- "Sallesar"), rietumu pusē; dienvidos ciems robežojās ar Kūduma muižu un Ureles ciemu, austrumos purns to norobežoja no Kārlēnu ciema, bet ziemeļos bija Vesnarves pagasts.

1463.g. dokumentā pieminētas apdzīvotas vietas "Oroderm" un "Argelen", ar ko robežojas Ureles ciems. Vieta ar nosaukumu "Oroderm" nevienā citā dokumentā neparādas, to neuzrāda arī XVII gs. materiāli. Vai tas varētu būt Auciems? Nosaukums "Auciems" pirmo reizi parādās 1624.g. revīzijā,⁴ taču ciemam te vajadzēja pastāvēt jau agrāk, Livonijas laikā.

Ārgaļi (Argelen) varēja būt mazciems, no kura pāri palika Argāļu mājas, kas atzīmētas 1688.g. pie "Ikten" pagasta.⁵ Šīs mājas atrodas Rustēģa ezera rietumu pusē, vietā, kur sa-

¹ IAU, I, N° 603.

² Turpat, N° 618.

³ Jordrevisionen, s. 121--122; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 388.lpp.; LCVA, 7404.fonds, 1.apr., 222.lieta.

⁴ Jordrevisionen, s. 117.

⁵ Švābe A. Pagasta vēsture, 258.lpp.

gāja kopā Ureles, "Ickwalde" un "Ikten" robežas. Citos dokumentos Ārgaļi nav vairs pieminēti.

1399.g. pirmo reizi minēts arī "Overikte" pagasts, kas pieder pie Rozulas. Tajā bija (1399. un 1510.g.) 32 arkli aramzemes un 24 zemnieku sētas.¹ 1425.g. minēts īpašums ar apzīmējumu "gutt, alsz der hoff thor Ikten unde Overikten".² Interesanti, ka muižu dokumentos netiek nosaukts neviens šī pagasta ciems. Acīmredzot ciems idents pagastam. Tādā gadījumā tas bija liels ciems. Varbūt tas dalījās divās daļās (divos "galos"?), jo ne velti īpašums vairākos dokumentos ir ar dubultu nosaukumu: "Ikten" un "Overikten", dažkārt tikai "Ikten", bet pagasts konsekventi tiek saukts par "Overikten".

Spriežot pēc revīzijām;³ pagasta mājas atradās Silakroga upes abos krastos. Tādējādi ciema viena daļa varēja saukties par Igati (pēc upes sākotnējā nosaukuma - "Iketten"), bet otra daļa -- par Pārigati. Māju grupa upes labajā krastā ir daudz lielāka nekā kreisajā krastā. Iespējams, ka tā saucās par Pārigati, jo tāds ir arī pagasta nosaukums. Turpretim muiža, kas arī atrodas upes labajā pusē, tajos gadījumos, kad netiek lietots dubultais nosaukums, vienmēr tiek saukta par Igati. 1624.g. revīzijā teikts, ka Igates vakā ir tikai viens ciems ar 24 zemnieku sētām.

Pagasts, tāpat arī ciems, aizņēma teritoriju, ko ziemeļos purvs norobežoja no Kārlēnu ciema un neliela purvu un mežu josla austrumos nodalīja no Ureles ciema. Tālāk robeža gāja nedaudz atstatu no Rustēga ezera rietumu puses, tad gar Ārgaļu robežu. Dienvidu galā pagasts robežojās ar "Ickwalde" pagastu (uz ziemeļiem no Lielandžu mājām). No turienes robeža gāja taisni uz Ķingas ezeru, dienvidaustrumos robežojoties ar "Kuick'n" ciemu. No Ķingas ezera robeža aizgāja līdz Silakroga upei.

¹ IGU, I, N° 151; II, N° 91.

² Turpat, I, N° 228.

³ Jordrevisionen, s.116; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 419.--420.lpp.

Tālāk par Augstrozei piederošiem ciemiem.

Austrozes īpašumi uzskaitīti 1350.g. dokumentā. Tajā minēts ciems ar nosaukumu "Cacilcne".¹ 1529.g. dokumentā atzīmēts "Kuicken" ciems, kurš tiekot saukts arī par "Kaulen" ciemu un tas pieder pie Straupes pils. Tajā bija 30 arkli aramzemes un divi ezeri.²

1624.g. revīzijā Straupes pils vakā ietilpstošo ciemu vidū ir divi ciemi, kuri saucas "Kuicken" un "Kaulan".³ Rodas jautājums, vai arī sākotnēji bijuši divi ciemi vai arī ciems sadalījies vēlāk. Pēdējais variants ir visai ticams, jo ciems bija liels, un, iedzīvotāju skaitam pieaugot, daļa sāka iekopt jaunas zemes. Ciema ziemeļu daļa saucās par Kuķēniem (Kuicken): 1624.g. revīzijā minētas šīs daļas mājas, starp kurām ir arī Kalnkuķēni (Kalne Heick) un Lejaskuķēni (Leyes Heicken). Mājas aizņem teritoriju uz dienvidiem no Ķingas ezera gar Igates ciema robežu, tad mazliet atstatu no Pūricas ezera rietumu pusē robežojās ar Ikuldu, mazliet uz ziemeļiem no Pekšu ezera -- ar Kaulēnu ciemu, bet rietumu pusē no pēdējiem Straupes īpašumiem to šķīra mežu josla.

Kaulēnu ciems, spriežot pēc revīzijām un 1683.g. Lielstraupes plāna,⁴ atradās no Kuķēnu ciema uz dienvidiem, Pekšu ezera austrumu un dienvidaustrumu pusē robežojoties ar Ikuldu. Rietumu pusē ciemu no citām apdzīvotām vietām nodalīja liels mežu masīvs. 1529.g. dokumentā minētie divi ezeri bija Plaužu un Pekšu ezers. Tādējādi vēstures literatūrā izteiktā doma, ka Kaulēnu ciems saistāms ar Kalmēnu (Kalnesche) vaku,⁵ kas 1624.g. revīzijā minēta kā viena no četrām Lielstraupes vakām, noraidāma kā nepareiza (sk. 69. lpp.).

1350.g. dokumentā pie Augstrozes pils īpašumiem minēts arī "Surmene" ciems. Turpmāk Livonijas laika muižu dokumentos tas vairs netiek atzīmēts. 1624.g. revīzijā tas ir viens

¹ IGU, I, N° 73.

² Turpat, II, N° 487.

³ Jordr. visionen, s.114.

⁴ Turpat; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 190.lieta.

⁵ IGU, I, S. 74.

no sešiem Lielstraupes pils vakas ciemiem. Izmantojot revīzijas materiālus un 1683.g. Lielstraupes pils plānu,¹ var konstatēt, ka ciems atradās pie Braslas. Tas sākās mazliet lejup no vietas, kur Rīgas ceļš šķērso Braslu, un tad gar upi uz leju, austrumu pusē iet erot Kurmju un Silēnu mājas. Ziemeļu un austrumu pusē ir liels mežu masīvs; arī dienvidos ciema robežas aizgāja līdz mežam, kas to atdalīja no "Daulen" ciema. A.Švābe to sauc par Sūrmaņu ciemu.²

1350.g. pie Augstrozes pieder ciems ar nosaukumu "Wilsekulle". Vēlāk tas vairs netiek minēts. Ir izteikta doma, ka tam kāds sakars ar Vilciņu mājām,³ kas atrodas uz dienvidiem no Ķingas ezera un, spriežot pēc 1624.g. revīzijas, ietilpa Kukēnu ciemā. Acīmredzot tas bija kāds mazciems. Minēto Vilzekiles lokalizāciju apstiprina 1350.g. uzskaitīto ciemu secība: Sūrmaņi, Vilzekile, Kaulēni, Ikulda; arī dabā tie veido noslēgtu kompleksu un izvietoti tādā pašā secībā virzienā no dienvidrietumiem uz ziemeļaustrumiem.

1350.g. dokumentā vēl minēts "Ickwalde" ciems, kurā 1529.g. bija 20¹/₂ arkli zemes un viens ezers. Pēc 1624.g. revīzijas, kur uzrādīts "Iggewalden" ciems⁵, un jau minētā 1683.g. Lielstraupes plāna, kurā ciems saukts par Jēkuli, var redzēt, ka ciema mājas atradās ap Pūricas (agrāk Jēkules) ezeru, koncentrējoties tā austrumu pusē. Ziemeļos tas robežojās ar Igati, Ārgaļiem, austrumos atrodas purvu un mežu josla, dienvidaustrumos acīmredzot tas robežojās ar māju grupu, kas izvietota Ķiržu ezera ziemeļu galā (sk. 73. lpp.), bet dienvidrietumos ir plaši meži un rietumos -- Kaulēnu ciems. Kā jau teikts, ciems minēts jau Indriķa hronikā. Tas ir Ikuldas ciems. Tā nosaukums sakrīt ar Pūricas ezera seno nosaukumu ("Ikkul-see", 1683.g.

¹ Jordrevisionen, s. 115; LCVVA, 740. fonds, 1. apr., 196. un 197. lieta.

² Švābe A. Latvju kultūras vēsture, 125. lpp.

³ LGU, I, S. 74.

⁴ Turpat, II, № 487.

⁵ Jordrevisionen, s. 114--115.

plānā -- Jēkules ezers).

1350.g. pie Augstrozes uzrādīts arī ciems ar nosaukumu "Ligelene". Dokumentā tas minēts starp Ikuldu un Raiskuma ciemu. Taču nav nekādu pieturas punktu tā lokalizēšanai. Ciems ar šādu nosaukumu nekad nevienā citā dokumentā nav pieminēts. Varbūt kāds sakars ar 1683.g. plānā uzrādīto māju grupu Ķiržu ezera ziemeļu galā? (sk. 73. lpp).

Arī Raiskuma (Rayskemene) ciems 1350.g. piederēja pie Augstrozes. 1458.g. parādās Raiskuma pagasts.¹ Tātad ciems identisks pagastam.

No revīzijām un 1683.g. Raiskuma muižas plāna² izriet, ka Raiskuma mājas bija izvietotas divās grupās: vienu grupu veido mājas no Raiskuma ezera uz austrumiem un dienvidaustrumiem mežā pie Cēsu ceļa, no pārējām apdzīvotām vietām to nodala lieli meži; otru daļu veido māju grupa uz dienvidrietumiem no ezera, teritorijā starp ezeru un Gauju. Šajā daļā izveidojās arī pati Raiskuma muiža. Šīs daļas austrumu pusi norobežo meži, dienvidos ir Gauja, rietumos -- maza Gauje un pieteciņa, tālāk purvi un meži, bet ziemeļos robeža nevarēja aiziet tālu nost no Raiskuma muižas, jo tur tūlīt sākās Auciema mājas. Rodas jautājums, vai tas varēja būt viens ciems -- pārāk tālu abas daļas viena no otras. Tomēr no 1624.g. revīzijas izriet, ka abas māju grupas veidoja vienu ciemu. Tādā gadījumā tas bija visai prāvs. 1638.g. revīzijā teikts, ka agrāk tajā bijušas 20 sētas.

1350.g. dokumentā pie Augstrozes minētas vēl divas vietas, kas arī apzīmētas kā ciemi: "Andere" un "Prenene". "Anderen" ciems atzīmēts arī 1395.g., kad tas piederēja Roz' las Rozeniem.³ A.Švābe to saista ar Andriņu mājām,⁴ kas atrodas starp Pūricas un Rustēja ezeriem un 1683.g. Lielstraupes plānā šīs mājas (Andring) ietilpst Jēkules

¹ LGU, I, N° 387.

² Jordrævisionen, s. 120; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 428.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 218.lieta.

³ LGU, I, N° 144.

⁴ VTVA, 519.lpp.

ciemā.¹ Acīmredzot Andriņi bija mazciems. Pastāv arī tāda doma, ka ciems saistāms ar Andriņiem, kas atrodas pie Rubenes.² Tomēr, kā redzams no iepriekš teiktā, pareizāka ir A.Švābes versija.

Līdzīgs stāvoklis ir ar "Prenene": vēstures literatūrā to saista ar Prieniņu mājām Auciema pagastā.³ Tās atrodas atstatu no pārējām mājām, purva malā uz dienvidiem no Rustēga ezera. No tā izriet vēl viens arguments par labu A.Švābes versijai par Andriņu ciemu: 1350.g. dokumentā Andriņi un Prieniņi minēti kopā un arī dabā tie atrodas netālu viens no otra. Acīmredzot arī Prieniņi bija mazciems.

Kūduma ciems (Kudesel), kas pirmo reizi pieminēts 1385. g., kad tas kopā ar kunga sētu tika iekļāts par 1100 Rīgas markām,⁴ atradās divās draudzēs: Straupes un Rubenes.⁵ Šī ciema senās robežas austrumu pusē var noteikt ļoti precīzi: mūsu rīcībā ir kāds 1527.g. dokuments, kurā precizētas robežas starp Kūduma ciemu un "Moiesell" ciemu, jo abu starpā izcēlies strīds par kādu salu (pauguru?) un pļāvām.⁶ Dokumentā teikts, ka tā daļa, kas atrodas aiz Vesnarves tilta (dambja? -- "na der Wesnarschen bruggen"), paliek Kūduma ciemam, bet otra daļa -- "Moiesell" ciemam. Tas pats attiecas uz pļāvām: Kūdumam paliek tās pļavas, kas ir otru Vesnarves tiltam, bet otra daļa, kas ir pie ezera un "Septzens" upes -- "Moiesell" ciemam. Minētā upe ir robeža starp abiem ciemiem.

"Septzens beke" acīmredzot ir 1638.g. revīzijā minētā Salupe (Sallsuppe), kas arī šeit nosaukta par robežupi starp abiem ipašumiem. Tā iztekot no Kūduma ezera.⁷ Turpretim 1527.g. dokumentā ezers, no kura iztek minētā upe, saukts

¹ LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 196.lieta.

² LGU, I, S. 74.

³ Turpat; VTVA, 526.lpp.

⁴ LGU, I, N° 118.

⁵ Turpat, N° 229.

⁶ Turpat, II, N° 459.

⁷ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 537.--538.lpp.

par Vesnarves ezeru, piezīmējot, ka tas tiekot saukts arī par "Septze" ezeru. 1683.g. Kūduma muižas plānā tas iezīmēts kā Salezers (Sallesar), kura rietumu pusē izvietojies Saksciems.¹ No visa teiktā izriet, ka minētā upe ir Gaujas pieteka Lenčupe, kas tek caur Dūkas ezeru (Vesnarves, "Septze", "Sallesar") un uzņem arī Raiskuma ezera ūdeņus. Tātad ciems atradās Lenčupes labajā krastā.

Grūtāk noteicamas pārējās Kūduma ciema robežas, jo revīzijās ciems uzdots kopā ar Saksciemu. Muiža izveidojās Kūduma ezera rietumu pusē, kur tuvumā sākās Urele. ciema robežas. Revīzijās un 1683.g. Kūduma muižas plāns neuzrāda ap Kūduma muižu nevienu māju, kas ļautu noteikt robežas. Acīmredzot agrāk te bijušas ciema mājas, jo dabas apstākļi piemēroti zemkopībai, bet muiža pievienojusi to aramzemes un zemnieki pārcēlušies uz citu vietu. Dienvidos no Kūduma ezera un muižas ir purvs. Tādējādi ciems varēja būt izvietots starp Kūduma ezera ziemeļu un austrumu pusi un Lenčupi, kura to norobežoja ziemeļos un austrumos, bet dienvidos bija meži un Drišķiņa ezers. Šajā rajonā var identificēt virkni revīzijās un Kūduma muižas plānā uzrādītās Kūduma muižas zemnieku sētas. Iespējams, ka šī ciema daļa piederēja pie Rubenes draudzes, bet pati muiža un tās tuvumā esošās sētas -- pie Straupes draudzes.

Tā kā droši nav zināms, kādā draudzē Livonijas laika ietilpa augstāk minētais "Moiesell" ciems, kas 1350.g. (Modeselle) piederēja pie Augstrozes pils, tad acīmredzot lietderīgi lokalizēt arī šo ciemu. 1515.g. atzīmēts tāda paša nosaukuma pagasts.² Tādējādi ciems idents pagastam. Arī abās zviedru revīzijās atzīmēta tāda paša nosaukuma (Modische Modensche) vaka.³ Jau bija runa par to, ka ir visai precīzi zināmas tā robežas ar Kūduma ciemu. Ja ciems pilnīgi atbilda vakai, tad tas bija ļoti liels ciems, kas aizņēma teritoriju starp Lenčupi, Gauju, Gaujas pieteku Vaidavu, bet ziemeļos aizgāja gandrīz līdz Baužu ezeriem. Domājams,

¹ LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 222.lieta.

² IGU, II, Nr. 193.

³ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 537.--538., 544.--546.lpp.

ka arī Livonijas laikā ciems ietilpa Rubenes draudzē, kā tas bija 1638.g. revīzijas laikā, jo Rubenes baznīca tam bija daudz tuvāk nekā Straupe. Bez tam jau XVI gs. Modešeles ciems bija pārgājis Mujāņu pils īpašumos, kas arī piederēja Rozeniem, bet ietilpa Rubenes draudzē.

1464.g. dokumentā pie Augstrozes atzīmēts "Calmen" ciems un vienlaikus pagasts, kas pieminēti vairākkārt līdz 1544.g.¹ 1624.g. revīzijā Kalmēnu vakā ir viens ciems un tas pieder pie Lielstraupes. Spriežot pēc revīzijām, kā arī pēc 1683.g. Augstrozes plāna,² ciems atradās uz dienvidiem un dienvidrietumiem no Augstrozes pils un Lielezera. Austrumos to no pārējām apdzīvotām vietām nodalīja purvs, dienvidaustrumos -- arī purvs, dienvidos tas acīmredzot robežojās ar Rupsālas ciemu. Šķiet, ka Vecķeņi bija pēdējās Kalmēnu ciema mājas tā dienvidu galā. Dienvidrietumos un rietumos ciemu no Vainižu īpašumiem atdalīja Braslas pieteka Jencele. Ziemeļrietumos robežu grūti noteikt, katrā ziņā Ķirru un Ķiku mājas vēl ietilpa Kalmēnu ciemā.

1518. un 1544.g. dokumentā kopā ar Kalmēnu ciemu pieminēts "Weken" (arī "Vecken") ciems; abiem ciemiem bija koku ciršanas tiesības Augstrozes muižas "Ropenhavē" mežos.³ Tā kā citur un citā sakarībā šāds ciems vairs nav minēts, rodas doma, ka Kalmēnu pagasts varēja sastāvēt no diviem ciemiem: Kalmēnu un "Wecken" ciemiem. Otrais varēja būt kāds mazciems. Interesanti, ka revīzijā Kalmēnu ciemā atzīmētas Vecķeņu (Wickunis) mājas. Šis nosaukums ir ļoti tuvs "Wecken" nosaukumam. Mūsdienās netālu no Vecķeņu mājām ir arī Ķeņu mājas. Abas atrodas pagasta dienvidu galā.

1428.g. pie Augstrozes pieder "Rosendorp" ciems, bet 1515. un 1518.g. -- tāda paša nosaukuma pagasts.⁴ XVII gs. revīzijās ciems vairs nav minēts, tāpēc grūti to lokalizēt.

¹ LGU, I, N° 414; II, N° 193; 282; 1088.

² Jordrevisionen, s. 116--117; Vidzemes 1638.g. arklū revīzija, 416.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, l.apr., 275. un 276. lieta.

³ LGU, II, N° 282; 1088.

⁴ Turpat, I, N° 238; II, N° 193; 282.

V. Dorošenko uzskata, ka no "Rosendorp" un citu ciemu aramzemes veidojusies Augstrozes pilsmuižas marka.¹ Ciema un pils identitē nosaukumi to it kā apliecina. Tomēr Livonijas laikā ciems bija zaudējis tikai daļu savas aramzemes, jo XVI gs. dokumentos ciems vēl minēts. Izejot no teiktā, ciemam vajadzētu atrasties uz dienvidiem un dienvidrietumiem no Lielezera. Pēc 1624.g. revīzijas te ir "Ropenhavē" (nevis Augstrozes muižas) zemnieki. Augstrozes zemnieki, spriežot pēc abām revīzijām un 1683.g. Augstrozes pils plāna,² daļēji izvietoti uz dienvidiem no Madiešēnu purva un uz austrumiem un dienvidaustrumiem no Mazezera. Varbūt tieši tur meklējams minētais ciems? A. Švābe "Rosendorp" nosauc par Straupes pagastu,³ tikai nav skaidrs, kādā sakarībā, jo citur viņš ar Straupes pagastu identificē Rupsalas pagastu (sk. 56. lpp.). Varbūt latviski ciems saucās par Rožciemū.

1428.g. dokumentā pie Rožciema pagasta minēts "Lepesmet-sen" ciems.⁴ A. Švābe norāda, ka latviski tas droši vien saucās par Liepasmeža ciemu.⁵ Nav iespējams to identificēt.

1518.g. dokumentā pie Augstrozes ir minēta vieta ar nosaukumu "Aspurwe".⁶ Nav skaidrs, vai tas ir ciems, vai kāda Augstrozes pusmuiža vai arī tā tika saukts kāds Augstrozei piederošs mežs, jo dokumentā ir minētas tikai ciršanas tiesības Aizpurves mežos. 1624.g. revīzijā starp Augstrozes pils zemnieku sētām ir minēts Aizpurnieks (Ayspurneck).⁷ Jaunākajos laikos netālu no Lielezera, ziemeļrietumos pie

¹ Dorošenko V. Pāreja uz kļaušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās. -- Grām.: Vēstures problēmas. R., 1958, 2.laid., 14.lpp.

² Jordrevisionen, s. 127; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 413.--414.lpp.; LCVA, 7404.fonds, 1.apr., 277. un 278., 281. un 282.lieta.

³ Švābe A. Latvju kultūras vēsture, 146.lpp.

⁴ LGU, I., N° 237.

⁵ Švābe A. Latvju kultūras vēsture, 146.lpp.

⁶ LGU, II, N° 282.

⁷ Jordrevisionen, s. 127.

purva ir Aizpurnieka pusmuiža. No tās uz rietumiem ir dažas mājas. Ja tās pastāvēja jau Livonijas laikā, tad te varēja būt kāds neliels ciems. Apvidus ir ļoti purvaini un mežaini.

1638.g. revīzijā teikts, ka visi Augstrozes zemnieki pieder pie Straupes draudzes, bet tā kā Straupes baznīca tālu, tie ejot uz Dikļu baznīcu.¹

1518.g. pieminēts Dauguļu ciems (Daugel).² Šinī laikā tas gan pieder pie Lielstraupes pils, taču teritoriāli pieslejas Augstrozes īpašumiem. No 1529.g. dokumenta izriet, ka Dauguļu ciems ietilpst Straupes draudzē. Tajā bija 35¹/₂ arkli aramzemes un trīs ezeri. Ciems minēts arī turpmāk.³ Nav šaubu, ka tas atradās apvidū, kur vēlāk izveidojās Dauguļu muiža, t.i., uz Dienvidiem no Dikļiem un uz austrumiem no Lielezera. Minētie ezeri varētu būt Lielezers, Mazezers un Ērengļu Mazezers. Revīzijās ciems nav uzrādīts, tāpēc nevar noteikt tā robežas.

1518.g. minēts vēl viens Lielstraupes ciems "Ropermunde" ar trim sētām "šaiņus Gaujai" (up diszer sidenn Aa), kā arī atsevišķi esošo Kraba zemi (Krabben landt).⁴ Kad 1529.g. visi Straupes īpašumi tika pārdoti, Straupes Rozeni paturēja vienīgi šo ciemu.⁵ Dz. Liepiņa to uzskata par tagadējām Gaujmalām.⁶ Tās atrodas stūrī starp Braslas ieteku un Gauju. Nosaukums acīmredzot to apliecina un latviski ciems varēja saukties par Raupasgrīvu (Straupesgrīvu). 1683.g. Lielstraupes plānā šajā vietā ir iezīmētas divas sētas: Lielās Gaujmalas (Lehle Gaumel) un Mazās Gaujmalas (Massa Gaumel).⁷

Ko nozīmē frāze par trim sētām šaiņus Gaujai? Vai tas

¹ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 412.lpp.

² IGU, II, N° 295.

³ Turpat, N° 487; 6. t.; 923; LOVVA, 7402.fonds, 2.apr., 11.lieca, 84.lp.

⁴ IGU, II, N° 295.

⁵ Turpat, N° 487.

⁶ Liepiņa Dz. Par ciema novadu Vidzemē, 143.lpp.

⁷ LOVVA, 7404.fonds, 1.apr., 196. un 197.lieta.

varētu liecināt, ka ciems bija izvietots abpus Gaujai, kas maz ticams? Drīzāk tas nozīmē, ka tajā vispār bijušas tikai trīs sētas, bet ārpus ciema vai nu savrupa sēta, vai kāds sīks lēnis (Krabben landt).

Livonijas laikā tepat vajadzēja atrasties vēl kādam ciemam. To pierāda 1624.g. revīzija, kur Lielstraupes pils vakā atzīmēts "Daulen" ciems,¹ kura mājas gandrīz visas identificējas. Tās pašas mājas atzīmētas arī Lielstraupes 1683.g. plānā. Par to, ka ciems te pastāvējis jau Livonijas laikā, nav šaubu, ja ņem vērā, ka 1624.g. revīzija te uzrāda 19 sētas. Tātad tas bija liels ciems, kas nevar būt jaunizveidojusies apmetne.

Daulēnu ciems atradās uz dienvidiem no Sūrmaļu ciema (sākot no Alaiņu mājām un Muižnieku ezera dienvidu gala). Austrumu pusē maza Gaujas pieteciņa un mežu josla to atdalīja no pārējām apdzīvotām vietām. Dienvidos ir Gauja, tad Gaujmaļu robežas, rietumu pusē -- Brasla.

Livonijas laikā muižu dokumentos neparādās arī 1624.g. revīzijā atzīmētais ciems ar nosaukumu "Dautzem".² Identificējamās ciema mājas atrodas pie Braslas, mazliet uz augšu no vietas, kur Braslā ietek tās labā krasta pieteka Jugla. A.Švābe to sauc par Tautciemu.³ Šķiet, ka šis ciems saistāms ar tagadējiem Taucēniem: uz dienvidaustrumiem no Straupes pie Rīgas ceļa ir māju grupas ar nosaukumiem Maztaucēni un Lieltaucēni. Tādējādi ciema robežas sākās uz dienvidiem no Straupes; austrumu pusē paliela mežu josla to atdalīja no Kuķēnu un Kaulēnu ciemiem, dienvidos robeža sniedzās acimredzot līdz Melnezera, ap kuru ir plaši meži līdz pat Braslai, bet rietumos bija Brasla. Savādi, ka revīzijās Taucēnu mājas nav atzīmētas. Pats nosaukums (Tautciems) liecina, ka tas bijis senš ciems: A.Švābe vārdu "tauta" identificē ar dzimti, kas apdzīvo vienu ciemu.⁴

1 Jordrevisjonen, s.115.

2 Turpat, 116.lp.

3 Švābe A. Latvju kultūras vēsture, 125.lpp.

4 Turpat, 99.lpp.

1624.g. revīzijā pie Idelstraupes pils minēta arī Aucie-
ma (Autzemische) vaka.¹ Nosaukuma sastāvdaļa ietver vārdu
"ciems", kas liecina, ka tāds pats bijis arī ciema nosaukums.
No 1624. un 1638.g. revīzijām² redzams, ka ciems atradies
dienvidos, rietumos un ziemeļos no Aucieņa ezera, bet aus-
trumos ir meži. Dienvidaustrumos un dienvidos ciems robežo-
jās ar Raiskuma ciemu, dienvidrietumos atrodas Prieniņi un
purvs, tālāk nāca Ureles ciema robežas (robeža acīmredzot
piegāja tuvu Ureles ciema Kūļa un Rūju mājām), bet ziemeļ-
austrumos ir mežs.

1683.g. muižu plāni uzrāda vēl dažas sētu grupas.³ Tās
atradās atstatu no citām apmetnēm, bieži apkārt ir lieli
meži. Abas XVII gs. revīzijas tās neuzrāda. Iespējams, ka
Livonijas laikā tās vēl nepastāvēja.

Uz ziemeļiem no Ķirāņu ezera ir četru māju kompakta gru-
pa, ko apņem meži. A.Švābe to sauc par Kraušēnu ciemu.⁴
Vēl viena kompakta māju grupa ir pie mazas Gaujas pieteci-
ņas pretī Ķūķu krācēm. Varbūt tā saucās par Ķūķu ciemu (te
ir Ķūķu krāces, Ķūķu mājas). Šī apmetne acīmredzot bija se-
na, vismaz vienas mājas ir izveidojušās sen, proti, ar no-
saukumu "Mischkessmaise", 1683.g. plānā -- Miškas (Micke).
Māju vārdi, kuru sastāvā ir "muiža", ir stipri seni.

Vēl viena māju grupa 1683.g. plānos ir iezīmēta pie Rī-
gas ceļa, kur tas ved pāri Braslai. Te ir arī Braslas
krogs. Domājams, ka šī vieta bija apdzīvota jau krietni
sen.

Vairāk ciemu Straupes draudzē nav konstatēts.

Kā redzams, ciemi izvietoti galvenokārt paaugstinātās
vietās, jo zemās vietas parasti ir pārāk mitras, purvainas,
nereti tās apdraud plūdi pavasaros un rudens lietus perio-
dos. Ciemi veidojās vietās, kur bija samērā vieglas augsnes,
kas pie tolaik visai zemā tehnikas līmeņa bija vieglāk ap-

¹ Jordrevisionen, s. 117.

² Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 417.lpp.

³ LCVVA, 7404.fonds, l.apr., 196. un 197.lpp.

⁴ Švābe A. Latvju kultūras vēsture, 125.lpp.

strādājamas, bet bija pietiekoši auglīgas. Smagās augsnes zemkopības agrīnajā periodā neapstrādāja, tās sāka apgūt samērā vēlu. Ciemi bieži izvietojās pie upēm, ezeriem, gar purvu malām. Purvi un meži šķīra vienu ciemu no otra vai nodalīja vairāku ciemu grupas. Tādējādi ciemu izvietojums bija stipri atkarīgs no reljefa un citiem dabas apstākļiem.

Lai gūtu priekšstatu par teritorijas apdzīvotību, nepietiek tikai ar ciemu uzskaiti un lokalizāciju, kaut arī ciemu skaits un izvietojums jau dod diezgan bagātu informāciju. Ļoti no svara ir konstatēt ciemu lielumu: sētu skaitu, aramzemes platību. Diemžēl muižu dokumentos šīnī ziņā atrodamas tikai ļoti trūcīgas, epizodiskas ziņas. Tas ļoti apgrūtina noteikt ciemu lielumu kaut vai aptuveni.

Attiecībā uz Straupes draudzi no Livonijas laika ir dati tikai par 15 ciemu aramzemes platību (mazāk nekā par pusi no ciemu kopskaita), bet zemnieku sētu skaits ir zināms tikai 5 (6) ciemos.

Aramzemes lielums ciemos (arkļos)

Nr. p.k.	Ciema nosaukums	1399. gads	1419. gads	1477. gads	1498. gads	1508. gads	1517. gads	1529. gads
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Urele	19						
2.	Saksciems	20						
3.	Pārigate	32						
4.	Baudēni		5			6 ¹ / ₄	6 ¹ / ₄	
5.	Billēni ¹		5			5	5	
6.	Uzkalni		6	6 ³ / ₄	6 ³ / ₄		6 ³ / ₄	
7.	Šūlāni		8	8	8		8	
8.	Rupsala		9			10 ³ / ₄	10 ³ / ₄	
9.	Ārlēni		12					
10.	Baicēni ²		20	18	18	18	18	
11.	Urgelēni							11
12.	Ikulda							20 ¹ / ₂

¹ Par Billēnu ciemu dati ir no 1420.g. (nevis no 1419.g.).

² Baicēnu ciemā 1477., 1498., 1508., un 1517.g. bez apstrādātajiem 18 arkļiem bija vēl tukša zeme (acimredzot pārējie divi arkļi).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
13.	Kukēni (Kaulēni)							30
14.	Dauguļi							35 ¹ / ₂
15.	Ķelpēni ¹			2 ¹ / ₂				

Saskaitot kopā ciemu aramzemju maksimālos lielumus, iznāk, ka 15 ciemos kopā bija 239¹/₄ arkli aramzemes. Ciemus pēc aramzemes lieluma var sadalīt trīs grupās:

līdz 10 arkliem aramzemes bija 6 (kopš 1508.g. — 5) ciemos,

11—20 " " " 5 (kopš 1508.g. — 6) "

virs 20 " " " 4 "

Jāņem vērā, ka sākotnēji arī Baudēnu ciemā bija 10 arkli aramzemes (pirms no tā tika izdalīts Klausa Billes lēnis, kas vēlāk parādās kā Billēnu ciems). Tādējādi lielākā daļa no šiem 15 ciemiem bija palieli, daži pat visai prāvi: Kukēnu (Kaulēnu), Pārigates un Dauguļu ciemi. P.Johansens, kurš pētījis Igaunijas apmetņu formas, konstatējis, ka Livonijas laikā retos ciemos sētu skaits, tātad arī arklu skaits, pārsniedza 30. Raksturīgākās bija 5—10 māju grupās.² Tā kā Latvijā apstākļi, izņemot atsevišķas vietas, bija līdzīgi, tad arī te 30 arklu liels ciems uzskatāms par prāvu.

XVII gs. revīziju datus retrospektīvi izmantot XVI gs. ciemu lielumu noteikšanai ir stipri riskanti, jo XVII gs. ciemu aramzemes bija ievērojami mazākas. Par to var pārliecināties, salīdzinot mūsu rīcībā esošos datus par ciemu aramzemes lielumu Livonijas laikā un ciemu aramzemes lielumu pēc 1624.g. revīzijas. Diemžēl tiešai salīdzināšanai ir dati tikai par 4 (5) ciemiem: no 15 ciemiem, kuriem ir zināms aramzemes lielums Livonijas laikā, 1624.g. revīzijā aramzemes lielums ir uzdots tikai 5 ciemiem. Tas ir tāpēc,

¹ Dokumentos figurē tikai Ķelpēnu sala (paugurs?), bet nav droši zināms, vai tas sastāda visu ciemu.

² Johansen P. Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. -- In: Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat, 1925, Bd. 25, S. 47, 50.

ka revīzijā dati nereti doti pa vakām vai par kādu muižu kopā. Un savukārt par vairumu no ciemiem, kam uzdots arklū skaits 1624.g. revīzijā, nav datu no Livonijas laika.

Arklū skaits ciemos
Livonijas laikā un pēc 1624.g. revīzijas

Ciems	Livonijas laikā	pēc 1624.g. revīzijas	+ -
Kaulēni	} 30	8 ¹ / ₂	} 15 ¹ / ₂ - 14 ¹ / ₂
Kuķēni		7	
Ikulda	20 ¹ / ₂	9 ³ / ₄	- 10 ³ / ₄
Urele	19	6 ⁵ / ₈	- 12 ³ / ₈
Igate (Pārigate)	32	21 ¹ / ₄	- 10 ³ / ₄

Tādējādi pat šis ļoti skopais materiāls rāda ciemu aramzemju levērojamu samazināšanos: par $\frac{1}{3}$ līdz pat $\frac{2}{3}$.

Par to, ka ciemu aramzemes XVII gs. sākumā bija stipri samazinājušās, liecina ciemu vidējo lielumu salīdzināšana Livonijas laikā un pēc 1624.g. revīzijas datiem (sk. tabulas 74. lpp. un 78. lpp.). 1624.g. no 12 ciemiem tikai trīs ciemos (Kalmēnu, Daulēnu, Igateš) aramzeme pārsniedza 10 arklus, kamēr Livonijas laikā no 15 ciemiem 9 (kopš 1508.g. -- 10) pārsniedza 10 arklū lielu platību. 1624.g. 12 ciemu aramzemju kopplatība sastādīja 105³/₈ arklus, kamēr Livonijas laikā 15 ciemu aramzemju kopplatība bija 239¹/₃ arkli. Ja Livonijas laikā vidēji uz vienu ciemu iznāk 16 arkli aramzemes, tad 1624.g. -- zem 9 arkliem. Tātad zemnieku rīcībā esošās aramzemes bija samazinājušās gandrīz uz pusi. Zinot šo faktu, mēs varam izmantot 1624.g. revīzijas materiālus, lai gūtu aptuvenu priekšstatu par to ciemu lielumu, kuriem par agrāko periodu nav zināms ne arklū skaits, ne zemnieku sētu skaits.

Ļoti brūcīgas Livonijas laika dokumentos ir ziņas par zemnieku sētu skaitu ciemos. Muižu dokumentos ir dati tikai par 6 ciemiem (ja Billēnu ciemu skaita par patstāvīgu ciemu un Ķelpēnu sala sastāda visu Ķelpēnu ciemu, kas šķiet visai ti-

cami¹).

Zemnieku sētu skaits ciemos

Nr. p.k.	Ciems	Gads	Arķļu skaits	Sētu skaits
1.	Baudēni	1486.	5	9
		1508.	6 ¹ / ₂	10
2.	Billēni	1508.	5	2
3.	Rupsala	1508.	10 ³ / ₄	10
4.	Baicēni	1508.	14 ¹ / ₂	5
5.	Pārigate	1510.	32	24
6.	Ķelpēni	1488.	2 ¹ / ₂	3

Kā redzams, mūsu rīcībā esošie dati uzrāda ļoti raibu ainu. Tas šinī gadījumā daļēji izskaidrojams ar to, ka dati ir tik fragmentāri. Pie kam no šiem sešiem ciemiem, ja tā varētu teikt, "neskarti" ir tikai divi: Rupsala un Pārigate (ja neskaita, ka pēdējā bija izveidojusies muiža). No Baudēnu ciema bija atdalīts Klausa Billes lēnis, kas vēlāk (1508.g.) dokumentos parādās kā patstāvīgs ciems; turklāt pie Billēnu ciema minēta kaut kāda pils zeme (des schlottes lande, dar by boleghehn).² Baicēni uz laiku bija sadalīti divās daļās un dati par sētu skaitu ir tikai par ciema vienu (gan lielāko) daļu; pie tam, spriežot pēc aramzemes lieluma, daudzas sētas te bija tukšas. Par Ķelpēnu salu nav droši zināms, vai tā sastāda visu ciemu. Tādējādi mūsu rīcībā esošie dati par sētu skaitu ciemos nav tāds materiāls, pēc kura varētu izdarīt vispārējus secinājumus par

¹ No Livonijas laika par šo ciemu ir zināmi šādi dati: muiža un Ķelpēnu sala (paugurs? -- "holm tho Kelpen") ar trim sētām un 2¹/₂ arkliem aramzemes (IGU, I, Nr 583). Rodas jautājums, vai Ķelpēnu sala ir tikai daļa no ciema, kas palikusi pāri no tā, ko papēmusi muiža (ja tai vispār bija sava aramzeme, jo muiža bijaniecīga), vai arī pastāvēja vēl kāda cita daļa no ciema ar zemnieku sētām, tikai tā nav pieminēta muižu dokumentos. Zināmu skaidrību ienes 1624.g. revīzijas materiāli: te Ķelpēnu ciemā ir 5 sētas ar 2¹/₂ arkliem zemes (Jordrevisionen, s. 119). Tas liek domāt, ka Ķelpēnu sala ir viss ciems un tā platība kopš Livonijas laika nav mainījusies.

² IGU, II, Nr 72.

sētu skaitu vidējo rādītāju Straupes draudzes ciemos. No tik fragmentāra materiāla nevar arī izdarīt nekādus aprēķinus par aramzemes vidējo lielumu uz vienu sētu. Vēstures literatūrā pastāv uzskats, ka Livonijas laikā normāla zemnieku saimniecība parasti nebija lielāka par vienu arkl aramzemes.¹ Tas ļauj noteikt aptuvenu sētu skaitu ciemos, ja ir zināms to aramzemes lielums. Taču arī te jābūt ļoti piesardzīgiem, piemēram, Pārigatē bija 32 arkli aramzemes un tikai 24 zemnieku sētas.

Sētu skaita noteikšanai ciemos attiecībā uz Livonijas laiku retrospektīvi var izmantot 1624.g. revīzijas datus. Protams, sētu skaits bija mainījies. Tomēr šīs izmaiņas, salīdzinot ar aramzemes lieluma izmaiņām, bija ievērojami niecīgākas. Cita lieta, ka ļoti daudzas sētas bija tukšas (karu sekas). Taču revīzijā gandrīz vienmēr uzskaitītas arī tukšās sētas, izņemot gadījumus, kad revidentiem nebija iespējams šīs ziņas iegūt (vecie īpašnieki gājuši bojā vai aizklīduši prom, tāpat muižu pārvaldnieki, bet vecie zemnieki, kas to zinātu, apmīruši, gājuši bojā, aizklīduši).

Arklu un sētu skaits ciemos
pēc 1624.g. revīzijas

Nr. p.k.	Ciems	Arklu skaits	Sētu skaits
1	2	3	4
1.	Paurēni	}	8
2.	Vesnarve ²		
3.	Ķelpēni	2 ¹ / ₂	5
4.	Šūrmaņi	5 ¹ / ₂	7
5.	Kuķēni	7	7
6.	Kocele	5	8
7.	Taucēni	5 ³ / ₄	9

¹ Bosse H. Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (bis 1561). — In: Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Riga, 1933, Bd. 24, S. 313; Дорошенко В.В.

Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, с. 148.

² Paurēni un Vesnarve bija apvienoti vienā vakā un dati doti kopā.

1	2	3	4
8.	Kaulēni	8 ¹ / ₂	10
9.	Ikulda	9 ³ / ₄	11
10.	Urele	6 ⁵ / ₈	14
11.	Raiskums	7 ³ / ₄	15
12.	Daulēni	14	19
13.	Kalmēni	12	22
14.	Igate	21 ¹ / ₄	24

No šiem datiem izriet, ka XVII gs. sākumā palieli ciemi bijuši Raiskums, Urele, bet sevišķi — Daulēni, Kalmēni, Igate. Livonijas laika datiem attiecībā uz sētu skaitu šajos ciemos jābūt ne pārāk atšķirīgiem. Par to liek domāt Igateš (Pārigateš) piemērs: Livonijas laikā šajā ciemā bija 24 sētas un arī 1624.g. revīzijā uzskaitītas 24 sētas (20 gan no tām tukšas).¹ Turpretim aramzemes platība šajā ciemā samazinājusies par $\frac{1}{3}$. No otras puses, ir arī zināmas izmaiņas: 1638.g. revīzijā teikts, ka Raiskuma ciemā senāk bijušas 20 sētas (acīmredzot Livonijas laikā), kamēr revīzijas laikā — 17², bet 1624.g. revīzija te uzrāda tikai 15 sētas (kopā ar tukšajām).³ Protams, te varēja būt arī neprecizitātes, sevišķi attiecībā uz tukšo sētu uzskaiti revīzijās. Turpretim Ķelpēnu ciemā uz tiem pašiem 2¹/₂ arkliem 1624.g. ir 5 sētas, kamēr Livonijas laikā tikai trīs.

Par ciemu lielumu var spriest arī pēc tā, cik ciemu ietilpa vienā pagastā. Muižu dokumenti liecina, ka pagastā varēja sastāvēt no viena vai vairākiem ciemiem (Straupes draudzē — līdz četriem). Kā norāda A.Švābe, ciemu skaits pagastos bija atkarīgs no feodālo nodevu maksātāju skaita ciemos.⁵ Tātad jo lielāki ciemi un vairāk tajos zemnieku sētu, jo vairāk tajos nodevu maksātāju un līdz ar to

¹ Jordrevisionen, s.116.

² Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 428.lpp.

³ Jordrevisioner, s. 120.

⁴ Turpat, 119.lpp.

⁵ Schwabe A. Grundriss der Agrargeschichte Lettlands. Riga, s.a., 3. 59.

jo mazāk ciemu ietilpa vienā pagastā. Tādējādi ciemu skaits pagastā dod priekšstatu par ciemu lielumu.

Muižu dokumentos Livonijas laikā Straupes draudzē ir pie-
minēti 11 pagasti, kuros kopā ir 20 (22) ciemi:

1. Raiskuma pagasts -- Raiskuma ciems
2. Kocēles pagasts -- Kocēles ciems
3. Paurēnu pagasts -- Paurēnu ciems
4. Modeseles pagasts -- Modeseles ciems
5. Pārigates pagasts -- Pārigates ciems
6. Kalmēnu pagasts -- 1. Kalmēnu ciems
(2. Vecķeņu ciems)
7. Ureles pagasts -- 1. Ureles ciems
2. Saksciems
8. Kārlēnu pagasts -- 1. Kārlēnu ciems
2. Baicēnu ciems
9. Rožciema pagasts -- 1. Rožciems
2. Liepasmeža ciems
10. Rupsalas pagasts -- 1. Rupsalas ciems
2. Baudēnu ciems (ar Billēnu ciemu)
3. Šūlānu ciems
4. Uzkalna ciems
11. Vesnarves pagasts -- 1. Vārdzenes ciems
2. Aizupes ciems
3. Āriņu ciems
4. Docēnu ciems

Tādējādi 5 (6) pagasti sastāvēja no 1 ciema,

4 (3) " " " 2 ciemiem,

2 " " " 4 "

No teiktā izriet, ka Straupes draudzē pārsvārā bija
1--2 ciemu pagasti. Vismaz 6 ciemi bija prāvi: Raiskums,
Kocēle, Paurēni, Modesele, Pārigate, Kalmēni, jo tie katrs
veidoja veselu pagastu.

Savelkot kopā visas iepriekš analizētās datu grupas,
var konstatēt, ka lielākie Straupes draudzes ciemi Livoni-
jas laikā bija: Ikulda, Kuķēni (Kaulēni), Pārigate, Daugu-
ļi, Kalmēni, Raiskums, Modesele, Kocēle, Paurēni. Sākotnēji
diezgan lielam vajadzēja būt arī Daulēnu ciemam, jo vēl
1624.g. revīzijas laikā tajā bija 19 sētas un 14 arkli aram-

zemes, tāpat Taucēnu ciemam, jo tas savā laikā aizpēma plašas auglīgas zemes uz dienvidiem no Straupes gar Braslu, ko pamazām saviem tīrumiem acīkredzot pievienoja Lielstraupe. Palieli varēja būt Rožciems un Kūdums. Tātad apmēram viena trešā daļa no Straupes draudzes ciemiem bija Latvijas apstākļos lieli ciemi.

Kā jau agrāk teikts, nazi ciemi bija Ārgaļi, Prieniņi, Gaujmaļi, tāpat Vesnarves pagasta četri ciemi: Vardzene, Aizupe, Āriņi, Docēni. Maza bija Ķalpēnu ciems, acīkredzot arī Vilzešiles un Rāvilicas ciemi, jo tie drīz vien izkūda kā ciemi, tāpat Vecķeņi un Liepasmača ciems. Visai nazi bija Rupsalas pagasta divi ciemi: Baudēnu ciems pēc Kļausa Billes lēmuma atdalīšanas un Uzkalna ciems.

Pārējie ciemi bija vidēja lieluma.

Tik nelielā teritorijā kā draudze nekādus novērojumus attiecībā uz to, kā izvietotas dažādu ciemu kategorijas, t.i., vs⁴ sastopama vienas kategorijas ciemu koncentrācija kādā noteiktā teritorijā, nevar gūt: lielie, vidējie un nazi ciemi te izvietoti juku jukā.

Otrs tipiskākais vietējo iedzīvotāju apmetnes veids bija savrupas viensētas, kas atradās atstatu no galvenās apmetnes (ciema) un tās aransētas masīva. Savrupās sētas atradās ciemu starpņos, kopumā — neļos, purvainās vietās, zemās krūmainēs, kur varēja atrast zemkopībai noderīgas paaugstinātas vietas, tā saucamās salas (hola). Ārpus ciema novada ierīkotie saimniecības objekti nebija pakļauti ciema kopienas regulējošiem ierobežojumiem. To apstrādāšanai varēja izmantot svešu darbaspēku, kas ļāva paplašināt aranzemi.¹ No tām veidojās turīgās saimniecības, ko Igaunijā sauca par muižām;² šis nosaukums tika ārpants arī Latvijas teritorijā. Līvonijs laikā daļu savrupo sētu veidoja brīve vietējo iedzīvotāju līnās, tā saucamās leināji, kuru zeme parasti atradās ārpus ciema markas laukiem.³

1 Лейнасаре И. О поселенных крестьян..., с. 119.

2 Моора Х., Лиги Х. Хозяйство..., с. 31.

3 Johansen P. Siedlung..., S. 17.

Savrupo viensētu īpatsvars palielinājās periodā, kad norisinājās straujš kļaušu muižas saimniecības veidošanās process. Zemnieki, kuru tīrumus pievienoja muižu aramzemei, apmetās vai nu tukšās sētās (ja tādas bija) vai arī iekopa jaunu zemi, ierīkoja jaunu sētu lielākā vai mazākā attālumā no ciema, kur atrada zemkopībai piemērotu vietu. Šādas jaunas dzīves vietas parasti veidoja izklaidu apmetnes, savrupas sētas, jo toreizējam zemkopības līmenim piemērotas lielākas placības jau bija grūti atrast.

Livonijas laika muižu dokumenti savrupās sētas piemin reti: attiecībā uz Straupes draudzi var atrast tikai 2--3 gadījumus. Zināmā mērā te var izmantot XVII gs. sākuma revīziju materiālus. Īpaši uzskatāmi savrupās sētas parāda 1683. g. lielā kadastra plāni, kur to iezīmēts samērā daudz. Taču lielā laika distance, kas šos materiālus šķir no Livonijas laika, padara zemes plānos atzīmēto savrupo sētu attiecināšanu uz Livonijas laiku pārāk riskantu. Jāņem vērā apstākļi, ka XVII gs. gaitā, sevišķi pēc karu seku pārvarēšanas, veidojās daudzas jaunas muižas uz ciemu aramzemju rēķina, kā rezultātā pieauga savrupo sētu skaits, ko izveidoja no ciema padzītie zemnieki.¹

Ir zināms, ka uz viensētu norāda sētas nosaukumā ietilpstošais vārds "ārs" (no ārpusciema novada). Straupes draudzes muižu dokumentos 1399. g. pieminēti Āriņi (Aryn), gan kā ciems.² Taču acīmredzot sākumā bija savrupa sēta, un tikai vēlāk ap to izauga vēl dažas mājas. Vēl minēti Ārgaļi (Argelen) 1463. g. dokumentā,³ tuvāk nenorādot, kas tas par apmetņu veidu: mazciems vai savrupa sēta. Ārgaļi atradās atstatu no citām mājām.

XVII gs. revīzijas uzrāda virkni māju vārdu, kas liecina, ka vismaz sākotnēji tās bijušas savrupas sētas, ap kurām vēlāk varēja izaugt ciems. Ja sētas nosaukumā ietilpst vārds "muiža", tad runa ir par savrupu sētu, pie kam senu. Straupes draudzē XVII gs. sākumā revīzijas materiāli uzrā-

¹ Лиепиня Дз. О типах поселений латышских крестьян в ХУП в. -- В кн.: Сельские поселения..., с. 140.

² LGU, I, № 151.

³ Turpat, № 410.

da vairākas sētas ar nosaukumu "Muižnieki" (Koceles, Ureles, Daulēnu ciemā, pie Rāvlicas muižas u.c.). Te jāmin arī Miškumuižas (Mischkessmuise) mājas (vēlāk Miškas) pie Gaujas, Ķūķu krāču tuvumā. Turpretim māju vārds "Muižciems" nozīmē tieši pretējo. Kā konstatējusi Dz.Liepiņa, tad ar šādu nosaukumu apzīmēja dažas zemnieku sētas, kas no bijušā ciema saglabājās starp muižas laukiem.¹

Vēl jāmin sētas, kuru nosaukumos ietilpst vārds "sala" (holm). Straupes draudzē XVII gs. materiālos atzīmētas vairākas šādas sētas: Salvīri (Sal'ewer) Koceles ciemā, Salirieki (Salleneck) Saksciemā, Dūksalas (Ducka holm) Kūduma muižā, Vanagsalas (Wannag holm) Kūduma muižā u.c. Tomēr jābūt ļoti piesardzīgiem uz šo gadījumu attiecināšanu uz Livonijas periodu.

Domājams, ka par savrupu sētu liecina arī XVII gs. sākuma materiālos sastopamie māju nosaukumi: Celms, Aizpuri, Puugriļi, Mežvēveri, Mežaķeizars, Darvkalni, Ogļdedži, Jaunzemji un tml. 1683.g. plānos tie visi iezīmēti patālu nost no kompaktām māju grupām.

Izvērtējot minēto materiālu, jāatzīmē, ka mūsu rīcībā ir maz kaut cik drošu ziņu, kas dotu kaut vai aptuveni īstenībai atbilstošu priekšstatu par savrupo viensētu īpatsvaru Straupes draudzē Livonijas laikā. Skaidrs ir viens, ka daudz to nebija.

Ar vāciešu ienākšanu Latvijas teritorijā sāka veidoties jauni apmetņu tipi. XII gs. beigās un XIII gs. vācieši sāka Livonijā celt mūra pilis kā militāros atbalsta punktus zemes pakļaušanai un kaimiņu uzbrukumu atvairīšanai. Visintensīvākais piļu celtniecības laiks bija XIV gs. Šajā laikā pilīm bija ļoti liela nozīme arhibīskapa un ordeņa cīņās, zemes aizstāvēšanā pret krievu un lietuviešu uzbrukumiem. Minētie uzdevumi noteica piļu ģeogrāfisko izvietojumu: pilīm bija jāsarģā ceļi, pārejas pār upēm, jākalpo kā sprostpunktiem. Arhibīskapa un ordeņa pilis sakumā uzturējās arī vasalji. Atsevišķi vasalji XIII gs. sākumā saņēma pilis lēpos vai arī paši sāka būt pilis savos lēpos.

¹ Лисиния Др. О типах поселений... с. 140.

Par apmešanos savā lēnī bija jāsāk domāt arī sīkākiem vasalim, kam savu piļu nebija: zeme nomierinājās, vajadzēja gādāt par ērtāku feodālo nodevu ievākšanu no zemniekiem, par tiesas funkciju pildīšanu u.c. Bet lēnī bija tālu, ceļi slikti. Tāpēc sāka veidoties kunga sētas (hove, hof) ar dažām saimniecības ēkām, dzirnavām. Vasalis kopā ar apkalpojošo personālu te apmetās uz dzīvi. Sākumā aramzemes pie kungu sētas nebija, izņemot varbūt nelielu dārza zemi. Muižu saimniecības veidojās vēlāk: XV gs. beigās un XVI gs. pirmajā pusē. Attīstoties klaušu muižas saimniecībai, raksturīga parādība bija jaunu muižu, pusmuižu, tā saucamo lopu muižu veidošanās no galvenās muižas attālākos ciemos.

Tādējādi vācu pilis un muižas izveidojās kā jauns apmetnes tips Livonijā. Muižu veidošanās laiks, ģeogrāfiskais izvietojums, to lielums ir ļoti nozīmīgs teritorijas apdzīvotības, iedzīvotāju skaita dinamikas un iekšējās kolonizācijas rādītājs.

Straupes draudzē Livonijas perioda muižu dokumenti piemin 15 muižas (no tām četras pilsmuižas), kurās ir kunga sēta. Hronoloģiskie dati, kādos kunga sēta pirmo reizi pieminēta muižu dokumentos, dod ļoti svarīgu pieturas punktu vairāk vai mazāk aptuvena muižas izveidošanās laika noteikšanai. Muižu dokumentos pirmo reizi pieminēto kunga sētu hronoloģija ir šāda:

1350.--1400.g.	pirmo reizi pieminētas	5 muižas,
1401.--1450.g.	" " "	4 "
1451.--1500.g.	" " "	2 "
1501.--1560.g.	" " "	4 "

Pirmajā grupā ietilpst Augstrozer un Rozulas jeb Rozbeķes pilis, divas Rozenu apakšvasalu muižas ar kunga sētu un Kūdums. Te vajadzētu parādīties arī Lielstraupes pils muižai, taču dokumentos tā pieminēta ievērojami vēlāk.

Augstrozes (Rosen, vēlāk Hoch-Rosen) pils muižu dokumentos pirmo reizi pieminēta 1350.g.¹ Daļa pētnieku uzskata, ka Augstrozes pils uzcelta jau XIII gs.² H. Hagemeisters min

¹ IGU, I, N° 73.

² Burgenlexikon..., S. 65; Tuulse A. Die Burgen Estland und Lettland. Dorpat, 1942, S. 106.

pat precīzu laiku: 1272.g. to uzcēlis Kristiāns Rozens.¹ Tas nepavisam nav droši. Tuvāk patiesībai varētu būt A. Bielenšteins, kurš izsaka domu, ka pili varēja uzcelt brāļi Otto vai Valdemārs Rozeni, kuri 1292.g. pieminēti Līvonijā.² Augstroze patiešām pirms 1350.g. bija piederējusi Otto Rozenam un pēc viņa nāves minētajā gadā kļuva vakanta. Taču tas neienes skaidrību par pils celšanas laiku: XIII gs. beigas vai XIV gs. pirmā puse. Latvijas PSR arheoloģijā ir pieņemts otrais variants, proti, XII gs. sākums.³

Augstroze visu Līvonijas laiku piederēja Rozeniem. Pils atradās Lielezera dienvidrietumu krastā, kur vēl tagad ir pilsdrūpas.

Tajā pašā 1350.g. dokumentā minēts Vilzekiles ciems ar kunga sētu, kurā dzīvojis Hermanis Vilzekile, acīmredzot kāds Augstrozes Rozenu apakšvasalis, jo ciems piederēja pie Augstrozes. Turpmāk ne ciems, ne muiža vairs netiek minēta. Iespējams, ka tā pārstāja eksistēt pēc subvasaļa dzimtas izbeigšanās vai arī tā mantiniekiem lēnis vairs netika atjaunots. Iespējams, ka kunga sētas vajadzībām tika pielāgota kāda zemnieka sēta, kas vēlāk atkal pārvērtās par zemnieku sētu. Jau tika izteikta doma, ka Vilciņu māju vārdā varēja saglabāties ciema un muižas nosaukums, bijusi muiža tādā gadījumā meklējama Kuķenu ciema Vilciņu māju apkārtnē.

Kūduma muiža (hof to Kudesel) pirmo reizi muižu dokumentos parādās 1385.g.⁴ Liekas, ka tas ir arī aptuvens muižas izveidošanās laiks, jo brāļi Kudeseli bija arhibīskapa vasaļi, kuriem īpašums nesen bija izlēnots. Muiža izveidojās Kūduma ciemā Kūduma ezera rietumu pusē. Tā saglabājās līdz jaunākajiem laikiem.

1372.g. minēta Hennekes Rozena Rozulas jeb Rozbeķes muiža (hof Rose becke).⁵ Pils (hus to Rosentecke) pirmo reizi

¹ Materialien..., S. 98.

² Bielenstein A. Die Grenzen..., S. 68.

³ Latvijas PSR arheoloģija. R., 1974, ielīme 288.lpp.

⁴ LGU, I, № 116.

⁵ Burgenlexikon..., S. 106.

parādās tikai 1395.g. Valdemāra Rozena testamentā.¹ Uzskata, ka pils izveidojusies XIV gs. pēdējā trešdaļā (pirms 1395.g.).² Tā izveidojās pie Braslas kreisā krasta pietekas, kas kādreiz saukusies par Rožupi, no kā aizgūts arī pils nosaukums.³ Līdz 1399.g. pils ar visiem īpašumiem bija Rozenu rokās, pēc tam īpašnieki vairākkārt mainījās.

Acīmredzot ap šo pašu laiku radās arī muiža, kas dokumentos apzīmēta kā "hove to der Weypete": kādā 1378.g. dokumentā ir minētas "Weybten" robežas.⁴ Te var būt runa par kādu izlēņojumu, jo ciems ar šādu nosaukumu avotos nav sastapts. Pati muiža ar kunga sētu parādās 1423.g. dokumentā. No šī dokumenta izriet, ka muiža atradusies pie ezera ar tādu pašu nosaukumu (Weybten). Straupes Rozens minētajā gadā Veiptes muižas īpašniekiem, apakšvasaljiem Johanam un Antonam Veiptēm izlēņoja turpat vēl vienu zemes gabalu, sauktu Ārensbergu (Arnszberghe).⁵ Vēstures literatūrā šo muižu identificē ar Mežmuižu.⁶ Taču Mežmuiža ir Rāvlica Sāruma ezera ziemeļu galā.⁷ Pareiza ir H.Hagemeistera versija, pēc kuras Veiptes muiža (Weiptmoise) un Ārensberga ir viens un tas pats,⁸ jo 1423.gada izlēņojums saplūda ar veco muižas teritoriju. Vēlāk, XVI gs. beigās tā saucās par Rebintera muižu (arī par Ārensbergu), jo to mantoja Jurgena Veiptes meita, kura apprecējās ar Gothardu Rebinueru.⁹ No tā nāk ar-

¹ LGU, I, N° 144.

² Tuulse A. Die Burgen..., S. 309; Latvijas PSR arheoloģija, ielīme 288.lpp.

³ Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1939--40, 20. sēj., 40840. sl. (turpmāk LKV).

⁴ LGU, I, N° 106.

⁵ Turpat, N° 221.

⁶ VTVA, 531.lpp.; Dorošenko V. Pāreja uz klaušu muižas saimniecību..., 20.lpp.

⁷ Verzeichnis lettländischer Ortsnamen/ Hrsg. von H.Feldmann. Riga, 1938, S. 61; Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 424.lpp.

⁸ Materialien..., S. 95.

⁹ Turpat.

latviskais nosaukums -- Riebiņu muiža, kas atrodas Riebiņu ezera (tolaik Lielais Veiptes ezers) rietumu pusē un saglabājas līdz jaunākajiem laikiem. Muiža acīmredzot izveidojās Urgelenes ciemā.

Otrā grupā ietilpa četras muižas: Mazstraupe, Unguru muiža, Stalbe un vēl viena jau minēto arhibīskapa vasalu Kudselu muiža.

Vispirms jāmin tā saucamā mazā muiža pie Straupes (lut-tike hove by Rope), kas dokumentos parādās 1408. ¹ To uzskata par Mazstraupi. ² Tas varētu tā būt. Pati Mazstraupes pils gan uzcelta acīmredzot mazliet vēlāk, taču arī XV gs. sākumā. ³ Mazstraupes pils atrodas Braslas labajā krastā apmēram 1 km uz augšu no Lielstraupes. Šķiet, pareiza ir Dz. Liepiņas doma par to, ka Mazstraupe izveidojās Ķelpēnu ciemā. ⁴ Pils visu laiku piederēja Straupes Rozeniem.

1419.g. parādās Vilkena Kudsesla sēta Vesnarves pagastā (Wylkin Kudzells hof); to ierīkojis minētais Vilkens (Vilhelms) Kudsesls, kurš 1419.g. bija jau miris. ⁵ Acīmredzot pareiza ir doma, ka tā nav Kūduma muiža, bet gan kāda cita. ⁶ Kūduma muižas īpašnieki bija Vilhelms un Bruno Kudsesli, Vilhelma dēli. Jāņem vērā, ka Vilkenā muiža atradusies Vesnarves pagastā, kamēr Kūduma muiža -- Kūduma pagastā. A. Švābe Vilkenā muižu identificē ar Daibes muižu. ⁷ Taču Daibes muiža (sākumā Krīdenēra muiža) izveidojās Šūlānu ciemā, ⁸ kas ietilpa Rupsalas pagastā. Pie tam jāņem vērā, ka Vilkenā muiža turpmāk vairs netiek minēta. Tāpēc tā nevar būt Daibes muiža, kura parādās tikai XVII gs. sākumā.

Ureles (Orellen) muiža pastāvēja jau 1421.g.: šīnī gadā

¹ LGU, I, N° 167.

² Burgenlexikon..., S. 106; Tuulse A. Die Burgen..., S. 111; LKV, 20.sēj., 40840.sl.

³ Latvijas PĀR arheoloģija, ielīme 288.lpp.

⁴ Liepiņa Dz. Par ciema novadu..., 155.lpp.

⁵ LGU, I, N° 211

⁶ Dorošenko V. Pāreja uz klaušu muižas saimniecību..., 20.lpp.

⁷ LKV, 1.sēj., 28018.sl.

⁸ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 432.lpp.

tiek izlēpots viss Ureles ciems ar kunga sētu (hoven) Kerstenam Rozenam.¹ Vārdā nenosauktā kunga sēta varēja būt tikai Urele, citas muižas te nebija. 1430.g. jau skaidri ir runa par Ureles muižu ar kunga sētu.² Mazliet pretrunā ar to ir 1463.g. dokuments par muižas pārdošanu Bertoldam Rosvijervam: tajā teikts, ka kunga sēta Ureles ciemā uzcelta nesen (hove, da dar nu imme gebuwet).³ Varbūt tas saistīts ar jaunas kunga sētas uzcelšanu sākotnējās sētas vietā. Muiža izveidojās Ureles ciemā netālu no Rustēga jeb Unguru (agrāk Ureles) ezera, tā ziemeļu galā. 1599.g. muižu precību ceļā ieguva Ungerni,⁴ no kā cēlies muižas vēlākais nosaukums (Unguru muiža).

XV gs. pirmajā pusē minēta arī muiža ar nosaukumu "hoff thor Ikten und Overikten": pirmo reizi tā parādās 1425.g. dokumentā kā Gotšalka Stalbitera īpašums (gutt), kādēļ tā tika saukta arī par Stalbitera muižu (Stalbyters have).⁵ Kad Stalbiters 1510.g. muižu jau bija pārdevis Otto Rozenam, to vēl joprojām sauca par Stalbes muižu vai arī par Igates muižu (Ickaten).⁶

XV gs. otrajā pusē muižas dokumentos no jauna parādās tikai divas muižas: Straupe un Ķelpēnu muiža.

Straupes muiža pirmo reizi muižu dokumentos pieminēta tikai 1458.g. (hoff to Rope).⁷ Pils Straupē uzcelta jau XIII gs.,⁸ jo tā veidojās par vācu atbalsta bāzi un gar to gāja nozīmīgs satiksmes ceļš. H. Hagemeisters raksta, ka pili 1263.g. uzcēlis Fabiāns Rozens.⁹ Taču šāda doma nav

1 IGU, I, N° 219.

2 Turpat, N° 254.

3 Turpat, N° 409.

4 Materialien..., S. 96.

5 IGU, I, N° 228; 667.

6 Turpat, II, N° 517; 518; 487; 808.

7 Turpat, I, N° 387.

8 Tuulse A. Die Burgen..., S. 110; Latvijas PSR arheoloģija, ielīms 288.lpp.

9 Materialien..., S. 93.

pietiekoši pamatota, jo nav pat zināms, kas pili uzcēlis: Ropes (Raupeni), kam novads bija izlēpots XIII gs. sākumā, vai Rozeni. Nav droši zināms, vai Ropes Straupes novadu bija atstājuši XIII gs. vai XIV gs. H.Lākmans raksta, ka Ropes atstāja novadu XIII gs.¹ Tāpat nav zināms, vai Rozeni te ieradās XIII gs. vai XIV gs. Līvonijā Rozeni minēti XIII gs. beigās.² Literatūrā ir uzskats, ka Straupes Rozeni nākuši no Augstrozes Rozeniem.³ Pilnīgi iespējams, ka Rozeni pirmais īpašums šajā apvidū patiešām bija Augstroze, jo tā piederēja Rozeniem jau pirms 1350.g., kamēr pirmais Straupes Rozens pieminēts tikai 1374.g.⁴

Straupes pils netālu no Braslas saglabājusies līdz mūsdienām (protams, pārbūvēta). Muižas lauki acīmredzot izveidojās Taucēnu (Tautciema) ciema teritorijā (bet varbūt neidentificētajā "Jericken" ciemā?).

Ķelpēnu muiža (hoff to Kelpen) pirmo reizi muižu dokumentos parādās 1477.g.⁵ Taču netieši tā pieminēta jau 1462.g.: kāds Hanss Lutke pārdod "savu tēva mantojumu, kas atrodas pie Mazā Veiptes (Lutken Weipte) ezera", ar kunga sētu (hoff), kurā dzīvo Klauss Kelpens, un citiem piederumiem.⁶ Minētais īpašums ir arhibīskapa vasāju Kudeselū apakšvasalā apakšlēnis jau 1437.g.⁷ Šajā gadā kunga sēta vēl nav minēta. Muižas nosaukuma sakrišana ar Klausa Kelpena vārdu liek domāt par kunga sētas izveidošanos Klausa Kelpena laikā. Nosaukums acīmredzot nāk no Ķelpēnu ciema, kurā atradās minētais apakšlēnis. Tās identificēšana ar Ķilpjiem (Ķilpu muiža)⁸ nav pamatota. Ķelpēnu muiža jāmeklē Ķelpēnu ciemā pie Eikēna (Mazā Veiptes) ezera. Muiža ātri izzuda: 1477.g. minēta pēdējo reizi.

¹ Laakmann H. Zur Geschichte des Grossgrundbesitzers im Erzstift Riga im Älteren Zeit. — S.l., s.a., S. 56.

² Löwis c. Menar A. Schloss Gross-Roop, S. 602; Bielenstein A. Die Grenzen..., S. 68.

³ LKV, 20. sēj., 40839.sl.

⁴ Burgenlexikon .., S. 104.

⁵ LGU, I, N° 522.

⁶ Turpat, N° 404.

⁷ Turpat, N° 209.

⁸ VTVA, 522.lpp.

XVI gs. līdz 60.gadiem Straupes draudzē muižu dokumentos pirmo reizi tiek pieminētas četras muižas ar kunga sētu: Ropas muiža, Rāvlica, Gaujas muiža un Raiskums.

1518.g. muižas dokumentos pirmo reizi parādās pie Augstrozēs piederoša muiža ar nosaukumu "Ropenhavē".¹ Muiža minēta arī XVII gs. revīzijās,² bet līdz jaunākajiem laikiem tā nesaglabājās. H.Feldmanis uzskata, ka tā meklējama tur, kur tagad ir Ropas³ -- pie Braslas kreisā krasta pietekas Iesalas.

1546.g. ir minēta kāda muiža pie Gaujas jeb Gaujas muiža (hove up der A), ko A.Švābe identificē ar Gaujmaļiem⁴ pie Braslas ietekas Gaujā. Tas varētu tā būt. Kunga sēta te bija izveidojusies nesen: vēl 1518.g. Otto Rozena testamentā īpašums nosaukts par "gut und dorp Ropermunde", neminot kunga sētu.⁵ Turpmāk muižu dokumentos muiža vairs netiek pieminēta. XVII gs. revīzijās ir tikai Gaujmaļu mājas.

Rāvlicas muiža (hoff zu Rafilis) pirmo reizi muižu dokumentos parādās 1554.g.⁶ Tā acīmredzot izveidojās Rāvlicas (Rouwele) ciemā un piederēja pie Straupes. Kā jau iepriekš bija teikts, tā bija tagadējā Rāvlicas muiža jeb Mežmuiža. Tā atrodas Sāruma ezera ziemeļrietumu stūrī.

Šajā gadā pirmo reizi minēta arī Straupes Rozenu Raiskuma muiža (hoff Raiskemagi). Tā izveidojās Raiskuma ciemā Raiskuma ezera rietumu krastā un pastāv līdz jaunākajiem laikiem.

Vairāk muižas ar kunga sētu Straupes draudzē Livonijas laikā nav konstatētas. Maz ticams, ka muižu dokumenti kādu muižu neuzrādītu, jo pa visu Livonijas laiku vienā vai otrā sakarībā tajos pieminētas gandrīz visas apdzīvotās vietas. Muižas, kas nav pieminētas muižu dokumentos, bet parādās XVII gs. revīzijās, izveidojās vēlāk -- XVI gs. otrajā pusē un XVII gs.

¹ IGU, II, № 282.

² Jordrevisionen, s. 127; Vidzemes 1638. . . arklu revīzija, 412.lpp.

³ Verzeichnis..., S. 65.

⁴ VTVA, № 184.

⁵ IGU, II, № 295.

⁶ LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 243.lp.

St. aupes draudzes muižas (ar kunga sētu)

Nr. p.k.	Muižas nosaukums dokumentos	Muižas iden- tifikācija	Kādā ciemā izveidojās	Kad minēta pirmo reizi	Ar kādu nosaukumu pastāv XVII gs.
1.	husz tho Rosen	Augstroze	Rožciems ?	1350.	Hoch-Rosen
2.	Wilsekulle mit dem hofe	Vilciņi ?	Vilzekile	1350.	-
3.	hof to Kudēsel	Kūdums	Kūdums	1385.	Kuhdem
4.	hof (vēlāk hus) Rosenbecke	Rozula jeb Rozbeķe	.	1372.	Rosenbeck
5.	hove to der Weypete	Riebiņi	Urgelēni ?	1378. (1423.)	Rehbindershoff, arī Arensbergk
6.	luttie hove by Rope	Mazstraupe	Ķelpēni ?	1408.	Klein-Roop
7.	Wylkin Kudzell. hofe	.	Vesnarve	1419.	-
8.	hoff to Kelpen	.	Ķelpēni	1467.	-
9.	hoff thor Ikten unde Overikten, arī Stalbyters hove	Stalbe	Pārigate	1425.	Stalbenhoff
10.	hoff to der Orellen	Unguri	Urele	1421.	Orellen
11.	hoff to Rope	Lielstraupe	Taucēni ?	1458.	Gross-Roop
12.	Rop nhave	Ropas	.	1518.	Ropenhoff
13.	hove up der A	Gaujmalas	Gaujmalas	1546.	-
14.	hoff zu Rafilis	Rāvlica	Rāvlica	1554.	Rafilitz
15.	hoff Raiskemagi	Raiskums	Raiskums	1554.	Reisskumb

Muižu kā apmetnes tipa izvietojums bija atkarīgs no dažādiem apstākļiem. Galvenās muižas veidojās tur, kur bija lēna galvenais masīvs, gandrīz vienmēr ģeogrāfiski izdevīgi izvietotos ciemos, no kurienes varēja kaut cik ērti saistīties ar lielākiem centriem un kur bija auglīgas augsnes. Turpretim pusmuižas, jaunas muižas veidojās ciemos, kas atradās attālāk no galvenās muižas, lai varētu optimālāk izmantot arī tālino ciemu kļaušu zemniekus.¹ Ļoti no svara bija tas, lai būtu iespēja izveidot un paplašināt muižas aramzemi. Tātad izšķiroša loma bija lietderības principam. No 15 kungu sētām Straupes draudzē par astoņām ir skaidri pateikts, ka tās izveidojušās zemnieku ciemu teritorijās. Gandrīz visas šīs muižas pārņēmušas ciemu nosaukumus (izņemot Vilkena muižu Vesnarves pagastā). Laika gaitā dažām nosaukums mainījās, bet daļa tos saglabāja nemainītus līdz mūsdienām: Kūdums, Rāvlica, Raiskums u.c.

Arī pārējās muižas izveidojās ciemu vai savrupu sētu grupu teritorijā, tikai nav iespējams droši pateikt, kādā, jo vēlāk muižas zeme robežojās ar divu vai vairāku ciemu robežām un nav skaidras seno ciemu robežas, kādas tās bija pirms muižas izveidošanās. Līdz ar to ne vienmēr var noteikt, kura ciema robežās muiža izveidojās, piemēram, Lielstraupe, Rozula, Augstroze, Mazstraupe. Arī muižu nosaukumi šinī ziņā neienes skaidrību: "hove to der Weypete", "hoff to Rope", "hove up der A" u.c.

Praktiski visas muižas bija ierīkotas ezeru tiešā tuvumā (Augstroze, Kūdums, Riebiņi, Ķelpēnu muiža, Unguri, Rāvlica, Raiskums), upju krastos (Rozula, Mazstraupe, Stalbe, Unguri, Ropas muiža, Gaujmaļi) vai netālu no upes. Parasti to apkārt bija auglīgākas augsnes. Sava loma bija arī estētiskajam momentam.

Muižas pēc lieluma bija ļoti dažādas. Diemžēl mūsu rīcībā attiecībā uz Livonijas laiku ir ziņas tikai par dažu muižu markām. Bija plašās pilsmuižas. Rozulas pils marka, piemēram,

¹ Engelhardt H. Beitrag zur Entstehung der Gutsherrschaft in Livland während der Ordenszeit. -- Leipzig; Riga, 1897, S. 48.

bija tiem laikiem ļoti liela: 1419.g. tajā bija 20 arkli aramzemes,¹ kamēr muižu aramzemju vidējais lielums XV gs. bija 5,7 arkli.² Turpretim apakšvasaļu muižas pārsvarā bija niecīgas un dažādi ātri izzuda (Vilzekiles muiža, Vilkena muiža, Ķelpēnu muiža, Gaujmaļi).

Mazliet jāpakavējas vēl pie sīko vasaļu un apakšvasaļu lēņiem. Par dažādiem personīgiem pakalpojumiem vai aiz citiem motīviem tos piešķīra dažādiem dienesta ļaudīm, vietējiem leimāņiem, atsevišķiem amatniekiem. Tie parasti bija nelieli zemes gabali, kas palikuši bez saimnieka, tukšas zemnieku sētas.³ Sīkie vasaļi un apakšvasaļi apmetās savā lēnī uz dzīvi, saimniekoja, nodarbojās ar savu amatu, daži uzcēla savu dzīvojamo ēku un saimniecības ēkas, bet vairums acīmredzot dzīvoja kādā bijušā zemnieku sētā, jo turības ziņā maz ko no tiem atšķīrās.

Pie lielākajiem apakšvasaļiem pieskaitāmi agrāk minētie Straupes Rozenu apakšvasaļi brāļi Veiptes, Kudeselu apakšvasaļis Hanss Lutke, tāpat Klauss Bille, kura lēnis Baudēnu ciemā sastādīja veselus 5 arkļus (sk. 58. lpp.). Nevienā no dokumentiem šinī apakšlēnī nav minēta kunga sēta.

1395.g. Rozulas Valdemārs Rozens sastādīja testamentu, kurā, starp citu, teikts, ka kurpniekam (Schomaker) Pēterim jāizlēpo trīs arkli, kā tas viņam apsolīts.⁴ 1419.g. minēta "Peter Schomaker" zeme;⁵ tāpat testaments izpildīts. Domājams, ka šis apakšlēnis saistīts ar tagadējām Skomaku mājām Braslas labajā krastī pretī Straupei.

¹ LGU, I, № 205.

² Transehe-Roseneck A. Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit in Livland. -- In: Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Riga; Reval, 1924--26, Bd. 23, S. 537. (Aprēķins izdarīts uz 10 piemēru pamata, jo tikai par 10 muižām, neskaitot Rozulu, ir dati).

³ Schwabe A. Grundriss..., S. 56.

⁴ Est- und Livländische Brieflade/ Hrsgn. von Dr. F. G. v. Bunge und Baron R. v. Toll. - Reval, 1856, T.1, Bd.1, № 82 (turpmāk Bfl.).

⁵ LGU, I, № 205.

1495.g. Kristiāns Rozens izlēvoja kurpniekam Matiasam Lindenbekenam zemes gabalu starp Straupes muižu un pilsētu, pie lielceļa un upes; blakus ir mācītāja zeme un Sv. Jura kapela. Dokumentā teikts, ka agrāk tas bijis kāda Pētera Mēves lēnis.¹

1556.g. Straupes Johans Rozens izlēvoja skauderim Pēterim Kallem māju Straupē un lauku sētu ar zemes gabalu pie pašas pilsētiņas, kā arī pļavu.²

Bez nosauktajiem Straupes draudzē minēti vēl daži apakšvasaļi: 1419.g. -- Hartekena zeme, kas pieder pie Rozulas pils teritorijas; 1546.g. dokumentā minēts Straupes Rozena apakšvasalis Hanss Štege -- minētajā gadā tas jau bija miris, un Johans Rozens sadalīja viņa mantojumu starp tā bērniem un to patēvu, Gaujas pārcēlāju (vehrman up der Aa) Matīsu Rēmeru; 1548.g. minēts Rozenu apakšvasalis O.Rics.³

1533.g. Straupes Johans Rozens izlēvoja sešiem Straupes pilsētiņas namniekiem zemes gabalus.⁴ Acīmredzot šie zemes gabali bija pie pašas pilsētas un minētie namnieki tajos necēla dzīvojamās mājas, jo dzīvoja pilsētā.

Bez vācu tautības vasaļiem sastopami arī vietējo tautību brīvzemnieki jeb leimaņi. Par dažādiem pakalpojumiem tie saņēma zemes gabalu lēnī. Parasti tie bija vietējo dižciltīgo pārstāvji. Livonijā to zemes gabali bija diezgan prāvi: 5--7 arklu lieli.⁵ Brīvo leimaņu vairāk bija ordeņa zemēs un arhibīskapa domenēs. Arhibīskapijas rietumu daļā, kur attīstījās spēcīgs vasaļu slānis, brīvzemnieku tikpat kā nav.⁶ Straupes draudzē brīvie pieminēti tikai vienu reizi: 1350.g. Augstrozes izlēpošanas dokumentā. Tajā pēc ciemu uzskaites minēti arī četri brīvi no Raiskuma (vier

¹ IGU, I, № 636.

² LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 17.lieta, 22.--24.lp.

³ IGU, I, № 205; VTVA, № 184; 234.

⁴ Stryk A. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands: Der lettische District. -- Dresden, 1885, T. 2, S. 179.

⁵ Дорошенко В.В. Очерки..., с. 274.

⁶ Turpat, 275.lpp.

freyen von Reuskemene).¹ Turpmākos dokumentos tie vairs nav pieminēti.

Pie atsevišķas apmetņu grupas pieskaitāmi krogi, dzirnavas, kā to dara P.Johansens.² Dzirnavniekiem un krodziniekiem, kā to liecina XVII gs. revīzijas, gandrīz vienmēr bija arī aramzeme, sava saimniecība. Bieži vien tie bija vācieši, arī vietējie iedzīvotāji, kam izlēpoja krogus, dzirnavas kopā ar lielāku vai mazāku zemes gabalu.³

Ūdensdzirnavas lēpos veidojās agri, jo bija neciešams pārstrādāt feodālās nodevās iegūto labību. Vēlāk, attīstoties muižu saimniecībai, centās ierīkot tās katrā kaut cik lielākā muižā. Tomēr Līvonijas laika muižu dokumenti dzirnavas piemin reti. 1385.g. atzīmētas dzirnavas Augstrozē.⁴ XVII gs. revīzijā tās nav uzrādītas. Iespējams, ka tās atradās Krustkalnos, kur ūdensdzirnavas bija jaunākajos laikos. 1437.g. pieminētas Rozbeķes dzirnavas.⁵ 1638.g. revīzijā teikts, ka vecās dzirnavas pie Rozbeķes tagad sabrukušas.⁶ Dzirnavas Rozbeķē ir vēl jaunākajos laikos. Tās atrodas uz Rožupes pie pils un acīmredzot tajā pašā vietā, kur bijušas vecās dzirnavas. 1522.g. atzīmētās dzirnavas Modeseles ciemā⁷ acīmredzot bija tās pašas, kas 1638.g. revīzijā minētas uz Salupes (Lenčupe),⁸ kur jaunākajos laikos ir Siladzirnavas. 1554.g. minētas dzirnavas Paurēnu ciemā.⁹ Tās atzīmētas arī 1638.g. revīzijā, kurā Mazstraupes dzirnavnieks uzrādīts Paurēnu ciemā, bet no 1683.g. Mazstraupes plāna redzams, ka taj dzīvojis pie Braslās labā krasta pie-

¹ LGU, I, N° 73.

² Johansen P. Siedlung..., S. 53.

³ Turpat. 16.lpp.; Bosse. Der livländische Bauer..., S. 319--320, 323--324.

⁴ Bfl., I, N° 67.

⁵ LGU, I, N° 289.

⁶ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 430.lpp.

⁷ LGU, II, N° 304.

⁸ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 537.lpp.

⁹ LCVVA, 7402.fonds, 2.apr., 15.lieta, 243.lp.

tecina¹, kur pie Panūtu mājām dzirnavas ir vēl jaunākajos laikos.

Tādējādi muižu dokumenti Livonijas laikā Straupes draudzē uzrāda tikai četras dzirnavas. To noteikti bija vairāk, par ko liecina revīzijas materiāli. Tajos atzīmētas divas dzirnavas, kas pieder pie Lielstraupes pils. Viena no tām raksturotas kā vecas un tukšas.² Apzīmējums "vecas" vedina domāt, ka tās pastāvēja jau Livonijas laikā. Viena no tām ir 1624.g. revīzijā Taucēnu (Tautciema) ciemā atzīmētās dzirnavas,³ otras bija pie pašas pils.

1638.g. revīzijā teikts, ka Raiskumā ir muižas dzirnavas, tagad gan tukšas; 1624.g. minēts dzirnavnieks Kūduma muižā, 1638.g. -- Ureles dzirnavas, kuras ir sabrukušas.⁴ Domājams, ka tās visas pastāvēja jau Livonijas laikā, jo jaunu dzirnavu ierīkošana XVI gs. otrajā pusē un XVII gs. pašā sākumā maz ticama; pēc Livonijas laika uzplaukuma perioda XVI gs. pirmajā pusē Livoniju plosīja kari, kad lielas aramzemes platības tika aizlaistas.

Tā kā visas tās bija ūdensdzirnavas, tad tām kā apmetnes tipam raksturīgs izvietojums pie nelielām upēm, kur bija iespējams izveidot aizsprostu, turklāt pēc iespējas tuvāk galvenajām muižām. Kā liecina revīzijas un muižu plāni, dzirnavas parasti atradās savrup no ciema, bet dažkārt arī ciema teritorijā.

Skaita ziņā krogu bija vairāk nekā dzirnavu, kaut gan Livonijas laika muižu dokumenti Straupes draudzē neuzrāda nevienu krogu. Taču nav šaubu, ka nozīmīgākos centros, pie lielākiem satiksmes ceļiem bija izveidojušies krogi jau Livonijas laikā.⁵ Lai gūtu kaut aptuvenu priekšstatu par Strau-

¹ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 427.lpp.; LCVVA, 7404. fonds, 1.apr., 198.lieta.

² Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 415.lpp.

³ Jordrevisionen, s. 116.

⁴ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 423., 425.lpp.; Jordrevisionen, s. 122.

⁵ Jenšs J. Vidzemes krogi XVII gadsimtenī. -- Valsts arhīva raksti. Sērija B. Pētījumi, 1935, 1.sēj., 79.--80.lpp.; Дорошенко В.В. Очерки..., с. 310--312.

pes draudzes krogiem Līvonijē laikā, jāizmanto XVII gs. revīziju materiāli.

1638.g. revīzija un 1683.g. muižu plāni uzrāda (tieši vai netieši) 13 kr. gus: Raiskuma krogs pie celtuves pār Gauju, Kūdumā minēts kroģeris, vecā krogus vieta Urelē, tukša krogus vieta Igatē (Pārigate), kroģeris Baudēnu ciemā, Rozulas krogs, krogus vieta Vesnarvē, Braslas krogs, Auciemā minēts kroģeris "Stepping Hinzen", citā vietā "Steffen, Wahrnehmsche" krogā, krogs Baukalnā, Lielstraupes pils krogs, Riebiņu un Mazstraupes muižām piederoši divi krogi Straupes pilsētā.¹

Lielākā daļa no tiem identificējama. Vesela virkne krogu bija pie Cēsu-Straupes ceļa: Raiskuma krogs pie celtuves pār Gauju, Auciema krogs (minēts kroģeris Stepinš), vecā krogus vieta Urelē acīmredzot bija vēlākais Mazais krogs Rustēga ezera ziemeļu galā pie ceļa, krogi Straupē. Vairāki krogi bija pie lielākā Straupes draudzes satiksmes ceļa -- Pleskavas ceļa Turaidas atzarojuma: Kūduma krogs, krogs Baudēnu ciemā (acīmredzot vēlākais Lielkrogs), Baukalna krogs (vēlāk Plāča krogs?), Lielstraupes pils krogs un divi krogi Straupes pilsētiņā, Braslas krogs tajā vietā, kur ceļš ved pāri Braslai.

Krogu kā apmetnes veida izvietojums bija ļoti atkarīgs no noieta iespējām. Krogi bija tirdzniecības vietas, kur tirgojās ne tikai ar dzērieniem. Bez tam krogiem bija jādod pajumte ceļotājiem, tirgotājiem un parastiem ceļa braucējiem. Tāpēc krogi izvietojās galvenokārt nozīmīgāko satiksmes ceļu tuvumā un lielākos centros, kur apgrozījās daudz ļaužu, kur bija rosīgāka kustība. Pie krogiem bija arī zeme; kuras parastais lielums XVII gs. bija $\frac{1}{8}$ vai $\frac{1}{4}$ arkla.² Mūsu rīcībā nav datu, kas ļautu spriest par krogus zemes gabalu lielumu Līvonijas laikā.

Kā apmetnes veids jāmin arī Straupes pilsētiņa. Uzskā-

¹ Vidzemes 1638.g. arklu revīzija, 387.-388., 417., 420., 425., 430., 434.lpp.; LCVVA, 7404.fonds, 1.apr., 197. un 253.lieta.

² Jenšs J. Vidzemes krogi XVII gadsimtenī, 92.lpp.

ta, ka Straupes miests veidojās jau XIII gs.¹ Drošas ziņas par Straupes pilsētīņu ir no XIII gs. beigām un XIV gs. sākuma, kad tā kādu laiku tirdzniecības apjoma ziņā ar Rīgu pārsniedza pat Cēsis (pēdējai kaitēja ordeņa un arhibīskapa ciņas).² 1374.g. Straupe ieguva Rīgas pilsētas tiesības.³ Pilsētīņa bija neliela -- daži desmiti namnieku -- tās senjors bija Straupes Rozens. Pilsētīņas zināmu nozīmi tirdzniecībā apliecina tas, ka tā bija Vācu hanzas locekle.

Nobeidzot pārskatu par Straupes draudzes apdzīvotību, var atzīmēt dažus secinājumus. "Uzliekot" uz XX gs. kartes Livonijas laika ciemus ar to markām un muižas ar to aramzēm, tie pilnīgi sakrīt ar mūsu gadsimta sākuma māju un lauksaimniecībā izmantoto platību koncentrācijas vietām. Jaunas kaut cik plašākas zemkopju apmetnes bijušajā Straupes draudzes teritorijā nav veidojušās. Protams, laika gaitā bija pieaudzis savrupo sētu skaits, kas izmētātas attālāk no māju grupējumiem, bet tas stāvokli būtiski nemainīja. To, kas tika izdarīts periodā starp XVI gs. vidu un jaunākajiem laikiem, var nosaukt par esošā stāvokļa noapaļošanu. Var teikt, ka XVI gs. vidū galvenajos vilcienos bija izveidojies tāds īpatsvars starp apmetnēm un lauksaimnieciski apgūtām platībām, no vienas puses, un starp neapdzīvotām purvu, mežu u.c. platībām, no otras puses, kā's tas pastāvēja XX gs. sākumā. Bet XX gs. sākumā senajā Straupes draudzes teritorijā aramzemes aizņēma 27% no visas kopplatības, purvi -- 18%, meži -- tuvu 40%.

¹ Latvijas Mērā Enciklopēdija. -- R., 1970, 3.sēj., 431. lpp.

² Niitemaa V. Der Birnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. -- Helsinki, 1952, S. 53.

³ Burgenlexikon..., S. 105.

LATVIJAS XVII UN XVIII GS. CEĻU KARTES
KĀ VĒSTURES AVOTS

Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva fondos glabājas tuvu pie 40 XVII un XVIII gs. ceļu karšu.¹ Šīs ceļu kartes uzskatāmas par unikālu vēstures avotu ne tikai Latvijas vēstures avotu daudzveidīgajā klāstā, bet arī visas Eiropas kartogrāfijas materiālā.² Rakstā izvirzīts uzdevums izvērtēt šo karšu izziņas materiāla bagātību un nozīmīgumu Latvijas vēstures, kā arī citu zinātnes nozaru vajadzībām. Un beidzot, ar viena konkrēta piemēra palīdzību demonstrēt šo izziņas materiālu.

Kartogrāfijas vēsture kā vēstures un citu zinātņu nozaru palīgdisciplīna jau sen ir iepēmusi pienācīgu vietu zinātnē. Taču līdz ar tirdzniecības, transporta un satiksmes ceļu vēstures pētniecības intensīvu attīstību radās nepieciešamība aplūkot vēsturisko kartogrāfiju jaunos aspektos, un proti, meklēt atbildi uz jautājumu, kādā veidā kartes sāka izmantot satiksmes un transporta vajadzībām, iezīmējot tajās ceļus, krogus, viesnīcas, tiltus, celtuves, braslus, fiksējot ceļu kvalitāti un citus komponentus. Ceļotāju varēja interesēt gandrīz visas ģeogrāfiska rakstura ziņas, ieskaitot pat mežus, caur kuriem bija bīstami ceļot naktīs. Un te nu vēsturnieks saduras ar diezgan paradoksālu situāciju: ja vispārēja rakstura kartogrāfijas vēsturei veltītie bibliogrāfiskie rādītāji jau šī gadsimta sākumā uzrādīja simtus un pat tūkstošus vienību, tad šajā speciālajā jautājumā literatūra ir vairāk nekā trūcīga. Var piekrist V. Bonakera atzīnei, ka "satiksmes ceļu karšu vēsture vēl nav

¹ Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LCVA), 7404. fonds, 1. apr. (Vidzemes muižu plāni un apraksti), 2.91.-2224. lieta (XVII gs. izgatavotās kartes) un 2909. fonds, 1. apr. (Rīgas pilsētas karšu kolekcija), 104., 106., 107., 110. lieta (izgatavotas XVIII gs.).

² Par šo ceļu karšu vietu Eiropas kartogrāfiskajā materiālā sk. Павулан В. В. Шведские дорожные карты как источник для изучения истории Латвии. — В кн.: Скандинавский сборник. Таллин, 1975, т. 20, с. 185-187.

uzrakstīta."¹ Šādā vēsturē mūsu vecās ceļu kartes kopā ar angļa Dž. Ouglbi (Ogilby) izgatavotajām Anglijas ceļu kartēm ieņemtu goda pilnu vietu, jo uzskatāmas par pirmajām speciālajām ceļu kartēm Eiropā.

Ir jāatzīmē, ka Vidzemē pirms šo speciālo ceļu karšu parādīšanās praksē jau bija pazīstama atsevišķu satiksmes komponentu iezīmēšana kartēs. Piemēram, jau drīz pēc tam, kad XVII gs. pirmajā ceturksnī zviedri sagrāba Vidzemi un Igauniju, tika sastādīta viena no pirmajām iekaroto zemju pārskata kartēm, kurā iezīmēti daži satiksmes komponenti (uzbērums jeb dambji un tilti). Šī karte glabājas Zviedrijas Valsts arhīvā Stokholmā.² Karte aptver visu Vidzemi, Igauniju un daļu no Kurzemes hercogistes, sākot ar Jelgavas apkārtni un beidzot ar Elkšpiem Augšzemē. Kartē atzīmēti paši garākie ceļu uzbērums (dambji) pāri purviem un mitrākām vietām: Igaunijā — 19, Vidzemē — 3. Jādoma, ka tie bija vecie, jau Livonijas laikā izveidotie dambji. Spriežot pēc situācijas kartē, divi no Vidzemē iezīmētajiem dambjiem atradās uz Tīrzas-Gulbenes ceļa, bet trešais — uz Ērgļu-Jumurdas ceļa. Skaidrs ir tas, ka visi garie Livonijas laikā ierīkoti un t. s. sprunguļu dambji kartē nav iezīmēti.

Kartē iezīmēti visi tilti pār upēm, kurām pāri ved Rīgas-Pērnavas ceļš (izņemot Gauju). Pārsteidz tas, ka tilts iezīmēts arī pāri Salacai, jo zināms, ka vēlākajos gadsmētos šāda tilta nav. Jādoma, ka tas bija saglabājies no Livonijas laika. Tāpat uzrādīts tilts pie Ļaudonas pāri Aiviekstei un pie Bauskas, kaut gan grūti pateikt, vai tas ierīkots pāri Mūsai vai Mēmelei.

Satiksmes komponentu parādīšanās pārskata kartē liecina, ka kartogrāfi sāka apzināties to nepieciešamību.

Pirmā karte, kurā iezīmēti ceļi, ir 1647. g. Limbažu novada karte.³ Tajā iezīmēti 5 ceļi, tai skaitā arī tādi, ko

¹ Bonacker W. Das U-bild der modernen Strassenkarte. — In: Strasse und Autobahn, 9/1958, s. 353.

² Riksarkivet (turpmāk RA), Oxenstierna samling, karte № 16.

³ LCVVA, A-288. fonds, 1. apr., 612. lieta.

lietoja tikai ziemā (Winterstrasse). Šo karti izgatavoja Rīgas pilsēta, jo Limbažu novads bija nonācis pilsētas īpašumā. 1688. g. tika izgatavota Vidzemes (ieskaitot Dienvidigauņu) karte, kurā jau bija iezīmēti visi nozīmīgākie satiksmes ceļi, pie kam svarīgākie izcelti ar sarkanu signatūru.¹ Istās ceļu kartes Vidzemē parādījās tikai gadsimta beigās, proti, 1695. g. Lielāko daļu šo karšu ir sastādījis Zviedrijas karaļa mērnieks Johans Ābrams Ulrihs.² Ir saglabājušās 34 Vidzemes (bez Dienvidigauņijas) ceļu kartes, kurās attēloti visi lielceļi, arī t. s. jaunie ceļi, kuri tikai izveidoti, lai nodrošinātu zviedru karaspēka pārvietošanos ziemeļu-dienvidu virzienā.

Pirmā karte, kurā fiksēti satiksmes ceļi Kurzemē, ir 1690. g. zviedru izgatavotā Kurzemes hercogistes karte.³ Rīgas patrimoniālā apgabala ceļu kartēs (1695. g.) iezīmēti arī ceļi Kurzemes pusē: Rīgas-Bauskas, Rīgas-Jelgavas, Rīgas-Bulļu lielceļu sākumi.⁴ Kurzemes Islaicīgās okupācijas laikā XVIII gs. sākumā zviedri izdara arklu revīziju, kuras rezultāti atspoguļojas 1702. g. izgatavotajā detalizētajā Kurzemes hercogistes kartē.⁵ Tajā ir iezīmēti ne tikai lielākie, bet pat vietējās nozīmes satiksmes ceļi, kā arī atsevišķi krogi un viens kanāls (Susējas-Eglaines).

¹ LCVVA, A-288. fonds, 1. apr., 1002. lieta.

² Var konstatēt, ka J. Ulrihs izgatavojis kartes, kas arhīvā glabājas ar numuriem, sākot no 2191. līdz 2210. lietai, jo uz karšu titullapas ir viņa vārds. Pārējās kartes atšķiras kā kvalitātes, tā izpildījuma tehnikas ziņā, kas ir daudz zemāka. Uz tām autora vārda nav. Lielākā daļa karšu sastādīta vācu valodā, bet ir arī zviedru valodā sastādītas kartes, piemēram, Kokneses-Eglu kroga ceļu karte (LCVVA, 7404. fonds, 1. apr., 2217. lieta) u. c.

³ Karte glabājas Kara muzejā Stokholmā (Bruna F., Weczerka H. Hansische Handelstrassen; Textband. — Weimar, 1967, S. 711

⁴ LCVVA, 7404. fonds, 1. apr., 2191.- 2193. lieta.

⁵ RA, Kartavd. Lantmätarstyrelsens leverenser 1850, nr 319.

Latgalē pirmās kartes, kurās parādās ceļi, ir izgatavotas XVIII gs. beigās, bet diemžēl tās gājušas bojā.¹

Visas Latvijas teritorijas ceļi kopumā pirmo reizi skatāmi tikai L. Mellina atlantā, kas izdots XVIII gs. beigās,² un tas uzskatāms par sava laika kartogrāfijas šedevru.

Teiktais ļauj secināt, ka XVII gs. Vidzemes ceļu kartes ir nozīmīga parādība Eiropas kartogrāfijā.

Rodas jautājums, kāpēc zviedru administrācijai bija nepieciešams veikt šādu darbietilpīgu procesu savā aizjūras provincē, jo jāņem vērā tas, ka pašā Zviedrijā satiksmes ceļus tik detalizēti nekartēja. Atbilde te var būt viena: Zviedrijas lielvalstisko plānu realizēšanai militārā un saimnieciskā jomā bija nepieciešami kvalitatīvi satiksmes ceļi, kas šķērsotu Vidzemes provinci, kā arī skaidrs priekšstats par ceļu trasēm un ceļu tehnisko stāvokli.

Nav iespējams precīzi pateikt, kad īsti zviedru administrācija ķērās pie ceļu karšu sastādīšanas. Ir zināms, ka plaši kartēšanas darbi bija paredzēti Kārļa XI instrukcijā jau 1681. g.³ Vēsturnieku rīcībā ir arhīvu materiāli, kas liek domāt, ka ceļu inspekcijas un kartēšanas sākums nebija sevišķi veiksmīgs. Tāpēc 1694. g. Rīgas gubernators E. Sops izdeva plašu un pārdomātu instrukciju par ceļu inspicēšanu, paredzot tos rūpīgi izpētīt, aprakstīt un sagatavot speciālas ceļu kartes.⁴ Pēc šīs instrukcijas mērnieki, kam bija jāveic ceļu inspicēšana, bija pakļauti apriņķu zemes tiesu notāriem. Inspekcijai bija jānotiek muižas īpašnieka (caur kura īpašumu gāja attiecīgais ceļa posms) vai tā pārstāvja klātbūtnē. Instrukcija paredzēja visos sīkumos raksturot geogrāfisko vidi, pa kuru veda ceļš, un grunts apstākļus, ieskaitot ceļa izmantošanas problēmas atsevišķās sezonās

¹ Brežgo B. Latgales XVIII gs. otrās puses un XIX gs. sākuma kartes. — LPSR ZA Vēstis, 1951, Nr. 2, 321.-331.lpp.

² Mellin L. A. v. Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenent und Herzogthümern Lief- und Ehtland und der Provinz Oesel. — Riga; Leipzig, 1798.

³ Jenšs J. Zviedru perioda dokumentālie materiāli Latvijas PSR Valsts arhīvā. — Grām.: Vēstures problēmas. R., 1958, 2. sēj., 283. lpp.

⁴ RA, Livonica, Lantmäteriberättelser fran Estland, Livland och Osel, 1689-1697, 558 B, s. 375- 377.

(pavasari, rudeni, ziemā). Bija jāfiksē pat lielāki celmi un krituši koki uz ceļa. Pēc tam, kad ceļa tehniskais stāvoklis bija sīki jo sīki izpētīts, vajadzēja sadalīt starp muižām ceļu labošanas iecirkņus, kuru garumus noteica proporcionāli ceļu labošanas grūtību pakāpēm (tās bija piecas). Ceļu inspicētājiem bija pavēlēts darbu veikt radoši, domājot par to, kā ceļu trasi varētu racionāli saīsināt, pārvirzīt, izmainīt, lai tā ekspluatācija būtu pēc iespējas vieglāka.

E. Sopa instrukcija tika izpildīta praksē ļoti ātri. Jau 1695. g. lielākā daļa Vidzemes lielceļu bija inspicēta, ko apliecina saglabājušās ceļu kartes. Var teikt, ka tajās patiešām detalizēti atspoguļots pašu ceļu stāvoklis un iezīmēta ceļiem tuvākā apkārtnē ar visu, kas tajā atrodams. Šīs kartes ir samērā precīzas, jo tās var salīdzināt ar atsevišķiem ceļa posmiem vēlāko gadsimtu kartēs. Zviedru karšu precizitāte uzsvēta arī literatūrā.¹ Ceļu kartēs atzīmēti arī ceļu labošanas iecirkņi atbilstoši grūtību pakāpēm.

Ceļu karšu sastādīšana no jauna izdarīta XVIII gs. uz Vidzemes bruņniecības landtāga rīkojuma pamata,² domājams, lai uzskatāmi fiksētu ceļu labošanas iecirkņus, kas, tāpat kā zviedru laikos, bija iedalīti katrai muižai. Tādējādi 1781. g. atkal tika sastādītas Vidzemes galveno lielceļu kartes, vai nu daļēji kopējot XVII gs. kartes vai sastādot no jauna. Šīs kartes ir zīmējis mērnīks J. G. Bethers.³ Nav zināms, vai tika izgatavotas visas ceļu kartes. Ir saglabājušās tikai dažas (Rīgas-Limbažu, Rīgas-Kokneses, Rīgas-Cesvaines).⁴

Ir zināmas atšķirības starp abām ceļu karšu grupām. Gan XVII gs. beigu, gan XVIII gs. beigu kartēs visai rūpīgi iezīmēti visi dabas un cilvēku darbības rezultātā radušies objekti, kas atrodas ceļam pieguļošajā joslā. Taču XVIII gs. beigu kartēs ģeogrāfiskā vide, caur kuru iet ceļš, nav

¹ Лиги Х. Мызные карты Прибалтики как источник по аграрной истории. — В кн.: Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. М., 1974, т. 8, с. 84.

² LCVVA, 2909. fonds, 1. apr., 106. lieta.

³ Turpat.

⁴ Turpat, 106.- 110. lieta.

raksturota tik detalizēti. Toties atzīmēti grāvji gar ceļiem, kas nav XVII gs. kartēs. Pie tam XVIII gs. kartēs ceļu trase ievilkta kā taisna dubulta līnija, kamēr XVII gs. kartēs tā, kaut arī varbūt mazliet neprecīzi, atbilst ceļa trasei dabā. Abu gadsimtu ceļu kartēm ir dots mērogs.

Vidzemes XVII gs. ceļu kartes ir pazīstamas vēsturniekiem jau agrāk, taču šis ļoti vērtīgais vēstures avots vēl pagaidām maz ieviests apgrozībā. Pirmais vēsturnieks, kas šīs kartes plaši izmantojis, ir E. Mugurevičs, lai retrospektīvi rekonstruētu ceļu virzienus Vidzemē X- XIII gs.¹ Var rasties pamatots jautājums, vai var izmantot situācijas rekonstruēšanai materiālus, ko no apskatāmā perioda šķir tik tāla laika distance. Atbilde uz to ir pozitīva, jo ceļu virzieni daudzu apstākļu dēļ ir ārkārtīgi noturīgi. Arī šī raksta autors zviedru XVII gs. ceļu kartes ir izmantojis, lai iezīmētu galvenos ceļus Vidzemē XIII- XVII gs.² Tas tad arī būtu viss. Taču kartes dod materiālus ne tikai satiksmes vēstures pētniecībai vien, bet arī vēsturiskajā un fiziskajā ģeogrāfijā, saimniecības vēsturē, kultūras vēsturē, etnogrāfijā, kartogrāfijas, zemes ierīcības, meliorācijas vēsturē, vālodniecībā utt.

Neapšaubāmi vispilsnvertīgāko materiālu klāstu šis avots dod satiksmes un transporta vēstures pētītājam. Vispirms jāmin pašas ceļu trases, kas ved pa konkrētām vietām un kartēs iezīmētas ar krāsainu signatūru, un ierobežotas ar līnijām. Uz tām atzīmēti remonta iecirkņi, dambji, uzbērumi, grāvji (tikai XVIII gs. kartēs), tilti, celtuves, dots attālums jūdzēs, bet XVIII gs. kartēs — verstis. No šīm ziņām var spriest par ceļu kvalitāti un tehnisko stāvokli, par to, cik darbietilpīgs process ir bijusi ceļu uzturēšana daudz maz ciešamā kārtībā. Ir iespējams konstatēt, cik lielā mērā satiksmes ceļi tika apgādāti ar tiltiem, cik plaši izmantoja celtuves un kur izmantoja braslus, un kā tas

¹ Mugureвич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X-XIII вв. Рига, 1965.

² Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII - XVII gs. R., 1971.

viss savukārt ietekmēja ceļu trases virzienu un ceļa garumu. Var gūt priekšstatu par dažādu ceļu būvju (tiltu, balžu un žagaru klājumu, celtuvju) konstrukciju. Īoti interesantas ir lielo tranzīta ceļu (Rīga-Tartu, Rīga-Pērnavā, Rīga-Vastselina) kartes.¹

Viss minētais materiāls kalpo arī kā informācijas avots ceļa mikrorajona saimnieciskai raksturošanai. Ceļu biežums, krogu skaits un izvietojums gar tiem, ceļu nodrošinātība ar tiltiem, grāvjiem, celtuvēm, dambjiem utt. ir nozīmīgi saimnieciski rādītāji, lai pēc tiem varētu spriest par tā vai cita novada saimniecisko košaktu iespējām. Vēstures literatūrā krogiem bieži vien nepareizi pieraksta tikai negatīvu funkciju — tautas apdzirdīšanu un ekspluatāciju. Nenoliedzot to, tomēr jāatzīmē, ka krogiem, kas izvietoti gar ceļiem, bija vēl otra svarīga funkcija, kam laikmetā, kad ceļošana un preču transports bija lēns un ilgstošs, bija ļoti pozitīva loma: krogiem klāt bija piebūvētas stadula un tādējādi ne tikai braucēji, bet arī zirgi un vezumi tika nodrošināti naktīs un nelabvēlīgos laika apstākļos ar pajumti. Par minētās funkcijas nozīmīgumu liecina arī fakts, ka nereti krogi izvietoti pie ceļa tālu no apdzīvotām vietām, piemēram, meža vidū vai tukšā nespdzīvotā un saimnieciski neizmantotā klājumā.

Kartes fikšē arī dažādus saimnieciskus objektus ceļu tuvumā: ūdens un vēja dzirnavas, kalņu un līgieļu ceļus, papīra un vara dzirnavas, akmeņplaukstuves, dažreiz atzīmējot, vai šie objekti funkcionē vai nē, māla bedres u. c. Nereti ir iespējams konstatēt šo objektu konstrukcijas īpatnības. Īoti interesanta ir bijusi, piemēram, Lilastes ūdensdzirnavu konstrukcija uz Lilastes upes netālu no ietekas Lilastes ezerā: upi šķērso aizsprosts, kam abos galos ir pa dzirnavu ratam.² Nereti nosakāma arī vējdzirnavu konstrukcija. Kartes apstiprina jau zināmo tendenci muižām izvietoties lielceļu tuvumā (bet ne pašā ceļa malā), pie tam parasti izzīmētas alejas, kas no lielceļa ved uz muižām. XVIII gs.

¹ LCVVA, 7404. fonds, 1. apr., 2195., 2196., 2209. lieta

² Turpat, 2194. lieta.

kartēs dažkārt doti pat attālumi no lielceļa līdz muižai. Muižas centru zīmējumi atsevišķos gadījumos ļauj spriest par dzīvojamo ēku izskatu, saimniecības ēku konstrukcijas īpatnībām, parkiem un augļu dārziem. Kartes rāda, ka ceļu mikrorajonā apmetās amatnieki (atzīmēti "Schmiede" vai "Kallei", "Satler", "Schuster", "Gerber" u. c.).

XVII gs. kartēs vienmēr ir norādīta ģeogrāfiskās vides, caur kuru iet ceļš, saimnieciskās izmantošanas pakāpe: atzīmēts, vai ceļš iet caur aranzemi, mežu, pļavām, ganībām, neizmantotu krūmāju, purviem, tīreļiem, smiltāju utt. Ja šiem rādītājiem vēl pieskaita visai precīzi fiksēto zemnieku sētu skaitu un izvietojumu, tad pētnieka rīcībā ir ļoti nozīmīgs materiāls par ceļu joslas saimniecisko intensitāti. Ir arī tādas ziņas, kas izmantojamas iedzīvotāju nacionālā un sociālā aspekta pētīšanai. Tā amatniekiem bieži uzrādīta tautība vai arī to var konstatēt pēc vārdiem un uzvārdiem, piemēram, "Augustinus Jankowsky ein Gerber", "Gothard Awerman ein Schuster", "Hinrich ein teutscher Schuster" u. c. Pēc vietvārdiem, bet īpaši pēc zemnieku pašu vai to sētu vārdiem var konstatēt lībiešu (vai igauņu) elementu, piemēram, "Unger Jaak unter Adiamünde". Retāk var iegūt ziņas par zemnieku sociālo stāvokli (atzīmēti pusnieki un trešdaļnieki). Tāpat ir rīksēti zemnieki, kuri pildīja muižas un baznīcas zemāko kalpotāju amatus ("Starast", "Schilter", "Kester", "Schultz", "Buschwächter" u. c.).

Visi augstāk minētie fakti noder arī kā vēsturiskās ģeogrāfijas materiāls. Ņemsim kaut vai uzrādīto zemnieku sētu un muižu izvietojumu, biežumu utt., no kā var spriest par iedzīvotāju biežumu, iekšējo kolonizāciju, var konstatēt viensētas un ciemus. Ir atzīmētas visas pilsētas, pie kam doti pat atsevišķu pilsētu (piemēram, Valmieras) plāni.¹ Pēc Limbažu, Valkas, Ērgeme, Jaunjelgavas u. c. miestu un pilsētu zīmējumiem var spriest par to liolumu un saimniecisko nozīmi. Kartēs atzīmēti vecie nocietinājumi, piemēram, Ķeguma skanstis, vecas karaspēka novietņu vietas.²

¹ LCWA, 7404. fonds, 1. apr., 2195. lieta.

² Turpat, 2205., 2214. lieta.

Ļoti interesanti ir atsevišķu piļu (Mazstraupes, Lielstraupes, Vainižu, Suntažu, Ērgļu u. c.), kā arī baznīcu, dažkārt arī muižu zīmējumi, kas ir vērtīgs avots celtniecības un arhitektūras vēstures izpētē. Var, piemēram, atzīmēt Stalbes muižas zīmējumu ar divstāvu klēti, interesantiem vārtiem, muižas dārzu. Lielstraupes un Rozbeķu muižu zīmējumi atgādina akvareli. Pie daudzām muižām ierīkoti parki un uzstādīnāti dīķi. Tas pats sakāms par skolu, mācītāju muižu, krogu, amatnieku un zemnieku sētu zīmējumiem. Zemnieku sētas bez izpēsmuma zīmētas bez dūmeņiem. Vai tas nozīmē, ka XVII un XVIII gs. zemnieku mājas vēl vispār būvēja bez dūmeņiem, vai arī kartes sastādītāji lietoja šādu vienvēidīgu zīmējumu, lai zemnieku sētas atšķirtu no mazažām pusmuižām, skolas ēkām, mācītāju muižām, kas visas zīmētas ar dūmeņiem.

Ceļu karšu ziņas sniedz ļoti bagātu ģeogrāfiskās vides raksturojumu: norādītas vecupes, mitras vietas, meži, purvi, smiltāji, strauti, sīkas upītes un citi ģeogrāfiski objekti, kuri šodien bieži vien jau izzuduši un kas ļauj izdarīt secinājumus par zināmām ekoloģiska rakstura izmaiņām. Kartes ir pārbagātas ar ļoti diferencētiem dabas objektu apzīmējumiem. Sastādītājs nelieto vienkārši vārdus: "purvs", "smiltājs", "mežs" utt., bet dod objekta sīkāku aprakstu, piemēram "Sandbergo mit Dannen bäumen ab und zu bewachsen", "platte unnutzbare Heyde", "Schwarzer Moss Morast ohne Bäume" u. c. No minētajiem aprakstiem var sastādīt veselu ģeogrāfiskās vides terminu vārdnīcu.

Atrodams materiāls, gan visai skops, par kultūras vēstures jautājumiem: atzīmētas skolas, baznīcas, ķesteru (kas dažkārt bija arī ērgelnieki), pat baznīcas dziedātāju (Singer) mājas. Pēc karšu materiāliem var konstatēt, ka skolas jau eksistēja daudzās, pat nelielās un nenozīmīgās apdzīvotās vietās, piemēram, Liepupē, Tīrzā, Raunā, Olainē. Tas liek domāt, ka skolu tīkls Vidzemē XVII gs. beigās bija tiem laikiem diezgan ievērojams.

Ceļu kartēs bieži vien atzīmēti arī tādi interesanti objekti kā sodišanas vietas (karātavas, kauna stabi, "kāķa" stabi). Ir pat vilku bedres, veci pilskalni, kapsētas

u. c.

Kartes sniedz arī ļoti noderīgas ziņas valodniekiem, sevišķi toponīmikā, kuras līdz šim diemžēl nav izmantotas.

Šis īsais, ļoti vispārīgais pārskats dod priekšstatu, kādās vēstures (un ne tikai vēstures vien) pētniecības jomās kā avotu var izmantot XVII un XVIII gs. Latvijas ceļu kartes. Jāpiebilst, ka teiktais attiecas gan tikai uz visai šauru ceļa joslu kā atsevišķu, zināmā mērā savdabīgu kultūrvēsturisku mikrorajonu. Kartes var izmantot arī, lai pārbaudītu, cik efektīva bija zviedru administrācijas programma satiksmes apstākļu uzlabošanai. Salīdzinot XVII un XVIII gs. kartes, var konstatēt, cik lielā mērā 100 gados paši ceļi un ceļu mikrorajons bija pakļauts laika gaitā notikušām izmaiņām.

Lai iegūtu priekšstatu, kā konkrēti iepriekš minētie komponenti atspoguļojas kādā noteiktā ceļa joslā, autors ir izvēlējis tipisku, ja tā varētu teikt, ierindas lielceļu Vidzemē, ceļu no Rīgas uz Cesvaini, kas nav saistīts ar tranzītu. Izmantotas 1695. g.¹ un 1781. g. kartes,² kas savā starpā salīdzinātas.

Rīgas-Cesvaines ceļa kopējais garums pēc kartes datiem ir 21 jūdze (1695. g. karte) jeb 140 verstis (1781. g. karte), pie kam ceļa zīmējums 1695. g. kartē sākas apmēram $\frac{3}{4}$ jūdzes no Rīgas (isi pirms šīs vietas tas atzarojas no ceļa, kas no Rīgas gar Daugavu ved uz Salaspili), bet 1781. g. — no 11. versts staba, kas atradās pirms Ulbrokas. Mūsdienu mēra vienībās ceļa garums būtu ap 150 km.

Atsevišķi minētā ceļa posmi pastāvējuši jau ļoti sen, bet ceļš visā garumā, liekas, izveidojies ap XIV gs. sāk u. Katrā ziņā XIV gs. gaitā pie šī ceļa jau veidojās Rīgas arhibīskapa un tā vasaļu muižas.³ Ceļš veda garām veselai virknei samērā biezi apdzīvotu vietu. Garākā "tukšā" vieta šajā ceļā bija Kangaru kalnos (apm. 6-7 km garumā). Šī ceļa īpatnība bija tāda, ka tas vešķērsoja nevienu no Vidzemes lielā-

¹ LCVVA, 7404. fonds, 1. apr., 2205., 221., 2211. lieta.

² Turpat, 2909. fonds, 110. lieta.

³ Doroženko V. Pāreja uz kļaušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās. — Grām.: Vēstures problēmas. R., 1958, 2. sēj., 30.-35. lpp.

kajām upēm. Tāpēc uz šīs kartes neparādās lieli tilti un celtuves. Lielākās upes, ko šķērsoja ceļš, bija Mazā Jugla un Ogre.

Pievēršoties ziņām, ko abas ceļa kartes sniedz par satiksmes un transporta vēsturi, jāatzīmē, ka normālas satiksmes nodrošināšanai ārkārtīgi svarīgs apstāklis ir krogu skaits un izvietojums gar ceļu. Ja uz apmēram 150 km izvietoti kopskaitā 47 krogi, tad vidēji iznāk viens krogs uz 3 km. Krogi gar ceļu izvietoti pārsteidzoši vienmērīgi. Viens no lielākajiem attālumiem starp diviem krogiem ir Kangaros starp Vāveres krogu un Kodes krogu (7 km). Tas nepārsteidz, jo Kangaros nebija apdzīvotu vietu un tiem kopš laika gala ir slikta slava, kas atspoguļojas pat folklorā. Tuvojoties naktij, ceļinieki apstājās pārnakšņot krogā pirms Kangaru kalniem.

Toties pārsteidz gandrīz tikpat lieli attālumi starp trim krogiem samērā biezi apdzīvotā novadā aiz Ērgļiem, un proti, starp Māla krogu un Jumurdas krogu (pāri 7 km) un starp Jumurdas un Vējavas krogu (ap 7 km). Ja krogu uzskata par feodālās ekspluatācijas neatņemamu sastāvdaļu, tad šajā biezi apdzīvotajā rajonā vajadzētu būt vairāk krogiem nekā citur. Lai rastu pārliecinošu atbildi, nepieciešams ņemt palīgā citus vēstures avotus. Varbūt, kā šajā apvidū, kur robežojas daudzas muižas, ir daudz tādu krogu, kas izvietoti gabalu nost no lielceļa un vietējas satiksmes ceļiem, un turēt lielāku skaitu krogu pie paša lielceļa nebija ekonomiski izdevīgi.

Ir vietas, kur krogi izvietoti ļoti bieži. Tas parasti vērojams pie divu muižu robežām. Tādi bija Vimbas un Idura krogi pie Lāčupes pirms Ērgļiem, Sakuma un Akmens krogi netālu no Cesvaines. Paša Cesvainē, Suntažos un Ērgļos ir tikai pa vienam krogam, t. s. baznīckrogs. Krogi koncentrējas arī pie kāda rūpnieciska objekta, kā piemēram, dzirnavām, koku cepļiem u. c. Tādi ir Vites krogs un Smīziņkrogs pie Smīziņas ūdensdzirnavām netālu no Ulbrokas. Malēji, kas ieradās dzirnavās un gaidīja savu kārtu, sastādīja daļu no tradicionālajiem krogus apmeklētājiem.

XVII gs. kartē krogi attēloti kā māja bez dūmeņa ar sta-

dulu zirgu un vezumu novietošanai. Stadula zīmēta augstāka un garāka par krogus dzīvojamās telpas daļu. Tikai retajam krogum trūkst stadula. Rodas jautājums, vai tas nav tikai zīmētāja paviršības rezultāts.

Pagājuši simts gadi, un 1781. g. kartē attiecībā uz krogu skaitu un izvietojumu varētu gaidīt izmaiņas. Tomēr jākonstatē, ka tādu tikpat kā nav. Aptuveni tikpat garā ceļa posmā ir 48 krogi (tātad tikai par vienu krogu vairāk). Toties savu nosaukumu, retāk vietu, ir mainījuši desmit krogi. Tradicionālās "retās" krogu vietas ir saglabājušās un nav aizpildītas. 1781. g. kartē krogiem stadulas netiek fiksētas, bet, atšķirībā no zemnieku sētām, citādāk iezīmēti logi un durvis.

Krogu skaits un izvietojums ļauj secināt, ka gan XVII gs., gan XVIII gs. aprakstāmais lielceļš ir bijis pilnīgi apgādāts ar krogiem kā no transporta ērtību, tā arī no feudālās ekspluatācijas viedokļa. Tālāki papildinājumi šinī ziņā vairs nebija vajadzīgi.

Abas kartes ļauj spriest arī par ceļa kvalitāti. Upītēm pāri uzcelti tilti. Lielāki tilti uzbūvēti pāri Mazajai Juglai pie Ulbrokas un pirms Suntažiem un pāri Ogresi pie Ērgļiem. Kopskaitā XVII gs. karte uzrāda 23 tiltus. Pāri vairākām nelielām upēm brauca acimredzot pa brasliem, jo kartē tilti nav uzrādīti.

1695. g. karte rāda, ka ceļā ierīkoti ļoti daudzi uzbērumi un t. s. springuļu dambji, bet aiz Juglas tilta pie Ulbrokas atzīmēts kāds garš zemes dambis ("Erddamme"). Ļoti aptuveni rēķinot, šādi uzbērumi un dambji sastāda $\frac{1}{3}$ no ceļa garuma. Garākie dambji atradās pie Suntažiem (ar asiem pārtraukumiem apmēram vesēla jūdze) un aiz Kastrānes pie Silakroga (apmēram 0,5 jūdze).

Interesanti tziņēt, ka 1781. g. kartē šādu garu dambju nav, kas liecina par ceļa seguma uzlabošanos visā tā garumā. Blakus lielajiem tiltiem pār Juglu un Ogrī šī karte uzrāda milzīgu skaitu (simtiem) sīku īsu tiltiņu. Ja Juglas un Ogres tiltu garums sasniedz ap 40 m, tad šie sīkie tiltiņi gandrīz visi ir standarta garumā — 5 oļektis (3 m). Nekādā ziņā nevar uzskatīt, ka tie ir dambji vietās, kur labots

ceļš, jo tie ir pārāk īsi un roteiktā standarta garumā. Jādoma, ka tie bija tilti pāri grāvjiem, ko ierīkojuši zemnieki un muižas savu tīrumu, kā arī ceļa meliorācijai. Mitruma novadišanai no ceļa kalpoja arī grāvji gar ceļa malām, ko fiksē 1781. g. karte, bet kas neparādās XVII gs. kartē. Tomēr jādoma, ka arī XVII gs. gar ceļu, vismaz vietām, bija grāvji.

Ceļa trase abās kartēs sadalīta labošanas iecirkņos. No ceļa labošanas klaušām netika atbrīvotas pat mācītāju muižas. XVII gs. kartē atzīmēti labošanas iecirkņi 76 vienībām, bet XVIII gs. kartē — 59 vienībām. Daļa labošanas iecirkņu abās kartēs sakrīt, bet lielākā daļa nesakrīt. Lai noskaidrotu izmaiņu cēloņus, nepieciešams studēt citus vēstures avotus. Jāpieņem, ka ceļu labošanas iecirkņu garumus noteica galvenokārt pēc muižas lieluma, tāpat pēc tās attāluma no ceļa un pēc labošanas darbu apjomiem vienā vai otrā ceļa posmā (sk. 5. lpp.). Ja dažu muižu labošanas iecirkņu garums nesasniedz pat 1 km, tad atsevišķu muižu iecirkņi ir pāri par 10 km gari. Sakarā ar to, ka XVII gs. kartē ir arī uzrādītā garuma mēra vienība ir $\frac{1}{4}$ jūdze, ļoti grūti aprēķināt kaut cik precīzi atsevišķu ceļu labošanas iecirkņu garumus. Turpretim 1781. g. kartē, kur ceļu trase iezīmēta kā taisna līnija un attālumi doti verstīs, labošanas iecirkņu garumus var aprēķināt daudz precīzāk.

Ceļus labot uzlika tuvākajām muižām, taču bija arī izņēmumi, piemēram, Kalsnava, kura atrodas krietni tālu no šī ceļa. Starp citu, jāpiezīmē, ka muižām labošanas iecirkņi tika iedalīti ne tikai uz viena ceļa vien, bet uz vairākiem.

Runājot par karšu ziņām attiecībā uz saimniecisko intensitāti un apdzīvotību Rīgas-Cesvaines ceļa mikrorajonā, 1695. g. kartē atzīmētas 157 zemnieku sētas (t. i., vidēji nedaudz vairāk par vienu zemnieka sētu uz vienu ceļa kilometru). Zemnieku sētas nav izvietotas vienmērīgi gar visu ceļu, bet gan g. upējas atsevišķās vietās. Pirmā lielākā zemnieku sētu koncentrācija atrodas pie Zaķu kroga (Zaķumuiža), kur beidzas liels mežs. Apmēram 10 km garumā no Zaķu kroga līdz lielajam krogam, pie kura sākas Kangaru kalni, izvietotas 14 zemnieku sētas un trīs krogi, kā arī viena muiža. Otrs zemnieku māju

koncentrācijas rajons ir ap Annasmuižu pirms Suntažiem (apmēram 6 km garā ceļa posmā izvietotas 10 zemnieku sētas). Šādu koncentrācijas vietu ir vairāk. Pats par sevi saprotams, ka tās izveidojās lauksaimnieciskai ražošanai izdevīgās vietās un kartē to apkārtnē iezīmēta aramzeme, ganības, pļavas. Turpretim atsevišķi gari ceļa joslas posmi nav apdzīvoti. Piemēram, jau minētie Kangari, gabals aiz Kastrānes un vēl dažas citas vietas, kur uz kartes atzīmēti meži, krūmāji, purvi.

Negaidīti ir rādītāji, ko sniedz 1781. g. karte — zemnieku māju uzrādīts daudz mazāk; tikai 92 (par 65 mazāk nekā 1695. g. kartē). Šis fakts varētu liecināt, ka karte nav sastādīta pietiekoši rūpīgi, un visas sētas nav fiksētas. Nevar arī zināt, cik platu joslu abpus ceļam katrs sastādītājs ir pēmis; ja J. Bethers XVIII gs. pēmis šaurāku joslu, tad atsevišķas mājas, kas fiksētas 1695. g. kartē, palikušas neiezīmētas saprotamu iemeslu dēļ.

Interesants stāvoklis ir ar muižām. XVII gs. kartes uzrāda 12 muižas, bet XVIII gs. — 6 muižas un 5 pusmuižas (Hofflage). Sešas no XVII gs. minētajām muižām XVIII gs. kartē nav atzīmētas. Turpretim XVII gs. kartē nav uzrādītas četras pusmuižas un divas muižas, kas ir atrodamas XVIII gs. kartē. Starpība te acīmredzot radusies ne tikai muižu izzušanas vai jaunveidošanās rezultātā, bet arī tāpēc, ka sastādītāji fiksējuši objektus katrs savā attālumā no ceļa. Lai to precīzi varētu pateikt, jāpem palīgā citi vēstures avoti.

Abās kartēs var atrast arī dažas citas saimnieciska rakstura zīpas. 1695. g. pie šī ceļa atzīmētas vienas dzirnavas un kaļķu ceplis. Pie ceļa dzīvoja divi kalēji, kas ir maz priekš tik liela un samērā nozīmīga ceļa. Arī 1781. g. materiāls neuzrāda lielāku amatnieku skaitu; visā ceļa garumā fiksēti divi kalēji un viens seglinieks, joprojām pastāvēja tikai vienas dzirnavas un kaļķu ceplis.

Attiecībā uz kultūras vēstures jautājumiem materiāls šajā kartē ir skopāks nekā citās. XVII gs. kartē uzrādīta skola Suntažos, pie kam skolas ēka zīmēta kā zemnieku sēta bez dūmeņa. XVIII gs. kartē ir divas skolas: Suntažos un Ērgļos. XVII gs. kartē atzīmētas trīs baznīcas: Suntažos, Ērgļos,

Cesvainē. Visas trīs baznīcas atrodamas arī XVIII gs. kartē, bet Cesvainē atrodas divas baznīcas. Īpaši īpatnēja pēc zīmējuma 1695. g. kartē ir Suntažu baznīcas konstrukcija; tā zīmēta zvaigznes veidā ar telpām uz trim pusēm. Skaidri iezīmētas pils, piemēram, Ērgļu pils, pēc kā var spriest par tās konstrukciju.

Nobeidzot apskatu, vēlreiz gribas uzsvērt šī pagaidām maz apzinātā un izmantotā vēstures avota bagātību, norādīt uz tā izmantošanas lietderību. Iepazīšanās ar karšu kolekciju, tai skaitā ar ceļu kartēm, kas glabājas mūsu arhīvos, nenovestu dažādu citu zinātnu nozaru speciālistus pie nepareiziem secinājumiem.¹

¹ Sk. K. Menzina publikāciju "No Latvijas kartogrāfijas vēstures" (Astronomiskais kalendārs 1967. gadam. R., 1966, 102.- 111. lpp.), ku. teikts, ka ar kartogrāfiju zviedri Līvoni nodarbojušies maz (108. lpp.). Šāds apgalvojums ir anslams. Zviedru kartogrāfija tai laikā bija viena no labāk attīstītajām Eiropā un attiecībā uz Vidzemi ir saglabājis plašs kartogrāfijas materiāls.

RĪGAS AMATNIEKU ZEĻĻU STREIKI XVIII GADSIMTĀ

(1710.— 1787. g.)

Komunistiskās partijas manifestā K. Markss un F. Engelss uzsvēra, ka apspiedēji un apspiestie, tai skaitā arī cunftu meistari un zeļļi vienmēr bijuši pretstatā viens otram un izcīnījuši nepārtrauktu, drīz aplēptu, drīz atklātu cīpu.¹ Strādnieku šķiras pirmais un visizplatītākais cīpas līdzeklis pret kapitālistisko ekspluatāciju bija streiks. Šo cīpas līdzekli pret saviem apspiedējiem piemēroja jau priekšproletariāts.

F. Engelss jau XVI gs. Vācijā saskata dziļu plaisu starp amata meistariem un zeļļiem un tādēļ ierindo amata meistarus birgeru, bet zeļļus — plebeju opozīcijā. F. Engelss uzsver, ka jau šai laikā amatnieku zeļļi pēc saviem dzīves apstākļiem tik ļoti tuvojās proletariātam, cik tas vispār iespējams, ievērojot toreizējo rūpniecības organizāciju un cunftu privilēģiju kundzību. Tai pašā laikā F. Engelss atgādina arī, ka cunftu privilēģiju dēļ zeļļi bija vēl arī nākamie birgeri un cunftu meistari.² Bet šāda zeļļu stāvokļa divdabība noteica arī viņu attiecības pret amata meistariem. No vienas puses, zeļļi kā algoti strādnieki cīnījās pret saviem ekspluatatoriem par dzīves un darba apstākļu uzlabošanu, bet, no otras — viņi nenostājās pret cunftu iekārtu un savas nākotnes cerības saistīja ar cunftu iekārtu — ar meistara tiesībām. Tādēļ arī, kā secina K. Markss un F. Engelss darbā "Vācu ideoloģija", "... zeļļi negāja tālāk par atsevišķu cunftu ietvaros notiekošām sīkām sadursmēm, kas bija saistītas ar pašu cunftu iekārtas eksistenci."³

Šī ļoti nozīmīgā problēma par priekšproletariāta veidošanos un tā dzīves apstākļiem feodālisma laikā vēstures lite-

¹ Markss K. un Engelss F. Komunistiskās partijas manifests. R., 1948, 37.- 38. lpp.

² Engelss F. Zemnieku karš Vācijā. R., 1954, 25., 26. lpp.

³ Markss K. un Engelss F. Vācu ideoloģija. R., 1963, 53. lpp.

ratūrā vispār ir maz pētīta. Amatnieciskā ražošanā nodarbinātais algotais darbaspēks feodālisma periodā lielākoties bija zeļļi, kas cunftu iekārtas sairuma periodā arvien vairāk kļuva par "mūžīgiem" zeļļiem, t. i., par tādiem zeļļiem, kuri savā mūžā nekļuva par meistariem. Šie zeļļi tad ierindojami jau rūpniecības priekšproletariātā. Bet par viņu darbu, dzīves apstākļiem un cīņu pret meistariem par sava stāvokļa uzlabošanu Latvijas pilsētās joprojām nav vēl neviena plašāka speciāla pētījuma.

Rīgā 17. gadsimta cīņas zeļļi pret meistariem izcīnīja jau XVII gs.¹ XVIII gs., pastiprinoties zeļļu ekspluatācijai un tiesību ierobežojumiem, kā arī vairumam zeļļu zaudējot iespējas kļūt par meistariem, zeļļu cīņa pret meistariem vēl saasinājās.

XVIII gs. Rīgā zeļļu visnozīmīgākais cīņas līdzeklis bija streiks — zeļļu kolektīva atteikšanās strādāt savu meistarū darbnīcās. Pārtraucot darbu, zeļļi skāra meistarū visjūtīgāko vietu — ienākumus. Tādā veidā viņi mēģināja piespiest meistarū izpildīt zeļļu izvirzītās prasības.

Amatu tiesas protokoli un aktis liecina, ka XVIII gs. visaktīvākie streikotāji bija maiznieku cunftes zeļļi: viņi apskatāmajā laika posmā 5 reizes organizēja plašākus streikus (1742., 1743., 1767. un 1775. g.). Vācu drēbnieku cunftes zeļļi šai laikā streikoja 4 reizes (1717., 1742., 1745. un 1755. g.), ratnieku zeļļi — 3 reizes, mucinieku, sedlinieku, kalēju, mūrnieku un galdnieku — pa divām reizēm, bet atslēdznieku, varkaļu, dzirnavnieku, nevācu namdarū, virvju vijēju, krēslu taisītāju amatos apmēram 80 gadu laikā bija tikai pa vienam plašākam streikam.

Zeļļu meistariem izvirzītās prasības bija galvenokārt ekonomiska rakstura.

Tāpat kā XVII gs., arī XVIII gs. turpinājās zeļļu cīņa par darba algas paaugstināšanu un darba laika saīsināšanu. Zeļļi neatlaidīgi pretojās katram meistarū mēģinājumam ierobežot viņu tiesības. Asas zeļļu cīņas izraisījās, lai neie-

¹ Bērziņa (Zeida) A. Šķiru cīņas attīstība Rīgas amatnieku vidū t. s. zviedru laikos. — LPSR ZA Vēstis, 1958, N° 2, 35.- 45. lpp.

laistu jaunus konkurentus savā darba laukā. Tomēr sevišķi raksturīgi XVIII gs. bija zeļļu solidaritātes streiki — zeļļi arvien noteiktāk apzinājās savas kārtas kopējās intereses un uztvēra katru meistaru uzbrukumu atsevišķiem zeļļiem kā uzbrukumu savas kārtas tiesībām. No 29 apskatāmā laika posma amatu tiesas materiālos atzīmētajiem zeļļu streikiem 7 bija solidaritātes streiki, 5 streiki izraisījās, lai padzītu konkurentus no sava darba lauka, 5 streiki notika, prasot darba laika saīsināšanu un lielāku neatkarību zeļļu personīgajā dzīvē, 3 — prasot darba algas paaugstināšanu, 3 reizes zeļļi streikoja, lai panāktu savu organizāciju lielāku neatkarību no amata meistariem.¹ Tādā veidā XVIII gs. priekšplānā bija jau izvirzījušies zeļļu solidaritātes streiki, kādu XVII gs. tikpat kā nebija; bet tas liecina par zināmu zeļļu kārtas apzīpas pieaugumu XVIII gs. Līdz politiskām prasībām tomēr zeļļi vēl nespēja pacelties.

Amatu tiesas aktis liecina, ka visasākās cipas algas dēļ XVIII gs. izcīnīja vācu drēbnieku cunftes zeļļi. Viens no šīs parādības cēloņiem ir fakts, ka drēbnieku zeļļu algas, salīdzinot ar citu Rīgas cunftu zeļļu algām, bija zemākas un viņu dzīves apstākļi bija sliktāki. Cipas garu veicināja tas apstākļis, ka vācu drēbnieku cunftē strādāja ļoti daudz vanderzeļļu (ceļojošie zeļļi), kas vienmēr bija visaktīvākie cīnītāji. Liela nozīme zeļļu streikos bija viņu organizācijām, bet vācu drēbnieku zeļļu apvienība bija viena no lielākajām un spēcīgākajām Rīgas zeļļu biedrībām: XVIII gs. vidū tajā dažādos gados bija 70 — 120 biedri.

1745. g. janvārī 43 vācu drēbnieku zeļļi uzsāka streiku, lai panāktu darba algas paaugstināšanu. Streiks turpinājās vairākus mēnešus. Arests un solījumi pamazām sašķēla zeļļu spēkus. Amatu tiesa solīja paaugstināt zeļļu algu, ja viņi vienosies ar meistariem un atsāks darbu. Ilgstošā cīņā zeļļu spēki bija izsīkuši un viņu vidū sākās šķelšanās. Februārī vairums zeļļu aizceļoja, nenogaidījuši cipas iznākumu. Tie izpaudās vanderzeļļu kā cīnītāja elementa ņas pusēs: neguvuši panākumus, vanderzeļļi pameta pārējos zeļļus viņu liktenim. Pēc tam, kad lielākā daļa zeļļu bija aizce-

¹ 6 streiku iemesli nav zināmi.

ļojuši, tiesai bija vieglāk salauzt atlikušo pretestību: 21. februārī 13 Rīgā palikušie zeļļi solījās izlīgt ar meistariem un strādāt.¹

V. I. Ļeņins, analizējot strādnieku streikus, iedalīja tos divās grupās: tādos, kad strādnieki devās uzbrukumā uzņēmējiem, lai uzlabotu savus dzīves un darba apstākļus, un aizstāvēšanās streikos, kuros strādnieki pretojās kapitalistu mēģinājumiem pasliktināt viņu stāvokli². Cunftīgo zeļļu streiki lielākoties bija aizstāvēšanās streiki.

Nopietnāki vācu drēbnieku zeļļu nemieri algas dēļ izraisījās 1765. gadā, kad cunftes meistari zeļļu algu samazināja uz pusi — no 1 rbļ. vai 1 Alberta dāldera uz $\frac{1}{2}$ dālderi, augstākais — uz 3 ortiem, plus 6 - 10 mārkas dzeramnaudas nedēļā.³ Pēc veltīgām sūdzībām par šādu meistarurīcību amata tiesa Vidzemes ģenerālgubernatoram, Krievijas Senātam un ķeizarienei Katrīnai II zeļļi uzsāka streiku. Neraugoties uz aktivāko nemiernieku apcietināšanu un zeļļu lādes konfiscēšanu, nemieri turpinājās visu novembra mēnesi. Zināmu samierināšanos ar zeļļiem meistari un tiesa panāca tikai 1. decembrī. Lai izvairītos no tālākiem sarežģījumiem, streikotājus nesodija. Tomēr arī algas paaugstinājumu viņi nepanāca un tādēļ lūdza atļauju aizceļot. Tiesa neatļāva zeļļiem aizceļot pirms lietas galīgas izšķiršanas. Galīgo spriedumu šai lietā tiesa publicēja 1766. gada 14. februārī, noteicot, ka zeļļu alga nedrīkst pārsniegt pusdālderi un 6 - 10 mārkas dzeramnaudas nedēļā.⁴ Kaut arī zeļļi nepanāca algas paaugstinājumu, tomēr streikā viņi sevi parādīja kā nopietnu spēku, ar kuru amata meistariem un pilsētas administrācijai jārēķinās, ko vairs nevar vienkārši apspiest, bet ar kuru jāizlīgst. Ne tiesa, ne ģenerālgubernators neuzdrošinājās piemērot pret streikotājiem nopietnākas represijas.

Aizceļošanu kā pasīvas cīņas līdzekli zeļļi pielietoja

¹ Latvijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LCVVA), 1382. fonds, 2.apr., 555. lieta, 130.-152., 159.-162., 175.-178. lpp.

² Ļeņins V.I. Raksti, 19.sēj., 476.lpp.

³ LCVVA, 749. fonds, 6.apr., 160. lieta, 267. lpp.

⁴ Turpat, 1382.fonds, 2.apr., 2757.lieta; 728.lieta, 27.-36.lp.

arī citās cunftēs. 1728. g., kad rāte bija izdevusi jaunu taksi par namdaru un mūrnieku atalgojumu, daļa mūrnieku un namdaru zeļļu uz laiku pārtrauca darbu, citi aizceļoja no Rīgas.¹

XVIII gs. vairums zeļļu jau bija zaudējuši cerības kļūt par meistariem, līdz ar to arvien vairāk saasinājās zeļļu cīņa pret personīgās dzīves ierobežojumiem, kas tik tipiski feodālisma laikam. 1740. g. oktobrī mucinieku zeļļi amata tiesā protestēja pret sodiem, ko meistari uzlika zeļļiem par katru bez atļaujas ārpus meistara mājas pavadītu nakti.² Cīņu vēl saasināja meistarū tieksmes atņemt zeļļiem brīvās pirmsdienas, ko zeļļi uzskatīja par savu senu privilēģiju. Neskatoties uz aizliegumiem, zeļļi bieži ne tikai naktis pavadīja ārpus meistara mājas, bet kavēja arī darbu, it īpaši pirmsdienās. Par šādiem pārkāpumiem uzliktos sodus viņi atteicās maksāt, bet, kad pret vainīgajiem vērsa represijas, protestējot uzsāka streiku visi amata zeļļi. Tādēļ 1742. g. 6. novembrī galdaņieku meistari sūdzējās amatu tiesā: zeļļi kavējot darbu un atsakoties maksāt par to uzliktos sodus, kā arī vispār viņiem neesot pret meistariem vajadzīgā respekta. Tiesā zeļļi atzinās, ka pirmsdienā viņi iesvētījuši trīs jaunus zeļļus un pēc tam vēl pāris dienas kavējuši darbu, bet meistari viņiem par to jau esot atvilkuši no algas. Zeļļi izteica izbrīnu, ka viņus vēl gribot sodīt. Tiesa piesprieda zeļļiem pa pusdālderim soda naudas tiesai, pavēlēja izturēties pret meistariem ar pienācīgu cieņu un atkārtoti aizliedza kavēt darbu, apstiprinot par darba kavējumiem meistarū noteiktos sodus.³

Kad 1746. g. jūlijā virvju vijēju meistari sodīja zeļļus katru ar pusvecdālderī lielu naudas sodu par to, ka viņi bez atļaujas bija pavadījuši nakti ārpus meistara mājas, zeļļi atteicās sodu maksāt un uzsāka streiku. Tiesā zeļļi sūdzējās, ka šādi sodi esot ļoti netaisni — vakaros viņiem

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 549. lieta, 202.- 205., 216.- 217. lpp.

² Turpat, 2631. lieta.

³ Turpat, 553. lieta, 371.- 375. lpp.

bieži esot jāstrādā līdz plkst. 9⁰⁰ un par dienas grūto darbu viņi saņemot tikai 6 vērdipus. Aizstāvēdama meistarū intereses, tiesa tomēr atzina, ka pēc šrāgas noteikumiem zeļļiem par katru kavētu pirmdienu vai nakti jāmaksā sods, izņemot gadījumus, kad zellis ielūgts kā viesis kāzās, kristībās vai citās lielās svinībās. Tiesa pieprasīja, lai veczellis samaksā uzlikto sodu un kā nemieru iniciators vēl pusvecdālderī tiesai; pārējiem zeļļiem tiesa noteica maksāt katram pa vienam ortam un nekavējoties atgriezties darbā.¹ Tā kā amatu tiesas materiālos nav liecību par zeļļu turpmāku pretestību, šķiet, šai gadījumā viņi, atzinuši savu bezspēcību, pakļāvās tiesas pavēlei.

1748. g. augustā izraisījās plašāks krēslu taisītāju zeļļu streiks. Streika iegansts bija sadursme starp amata meistarū Ārensu un viņa zellī J. Zandū: zellis vairākas dienas bija kavējis darbu un tikai sestdienas vakarā pēc darba laika beigām sācis strādāt. Tad, kā teikts amatu tiesas protokolā, notikusi asāka vārdu pārmaiņa ar meistarū un zellis aizgājis no darba. Arī pārējie zeļļi pārtraukuši darbu un iesnieguši tiesā sūdzības pret meistariem. Meistari sūrojās, ka viņiem rodoties divkārsi zaudējumi: zeļļi nestrādājot, stundām ilgi stāvojot tīrgus laukumā un tiesā, tad dodoties uz krogu un darbā ierodoties tikai pēcpusdienā vai pat vakarā; arī meistariem viņi neļaujot strādāt. Šejienes zeļļi vispār esot ļoti patvaļīgi, jo iedomājoties, ka šajā tālajā vietā meistari tik drīz nevarot dabūt citus zeļļus un tādēļ esot jādanco pēc zeļļu stabules. Meistari prasīja, lai tiesa piespiež zeļļus ievērot kārtību un atlīdzināt meistariem zeļļu nemieru rezul. itā radušos zaudējumus — 30 vecdālderus. Nelielās krēslu taisītāju zeļļu apvienības pretestību nedēļas laikā salauza. Tiesa gan neapmierināja meistarū prasību pēc zaudējumu atlīdzības, tomēr zeļļiem bija jāsamaksā tiesas izdevumi un naudas sods.²

¹ LCWA, 1382. fonds, 2. apr., 556. lieta, 315.- 320. lpp.

² Turpat, 2672. lieta; 558. lieta, 317.- 322., 351.- 355. lpp.

1775. g. jūnijā streikoja maiznieku zeļļi. Vasarsvētku sanāksmē meistari bija pārmetuši zeļļiem, ka viņi bieži pavadot naktis ārpus meistara mājas tad, kad esot jāstrādā, un atgādināja zeļļu šrāgas noteikumu, ka par katru kavētu nakti zeļļis sodāms ar naudas sodu nedēļas algas apmērā. Zeļļi atteicās pakļauties meistaru lēmumiem un prasīja paaugstināt algu. Meistari palika pie sava. Kad maize jau bija iejaukta, 39 maiznieku zeļļi pameta darbu un devās uz krodziņu priekšpilsētā, kur dzīvoja cauru nakti. Velti bija meistaru un tiesas pārstāvju mēģinājumi pierunāt zeļļus atgriezties darbā. Tad zeļļus apcietināja un sardzes pavadībā aizveda uz rātsnamu. Bet meistari vieni bez zeļļu darbarokām nevarēja nodrošināt pilsētnieku apgādi ar maizi un bija spiesti lūgt tiesu atbrīvot zeļļus no aresta. Drīz arī zeļļu vidū sākās šķelšanās, vairums zeļļu bija ar mieru atgriezties darbā un maksāt soda naudu.¹ Šis gadījums vēlreiz parāda, cik tomēr vāja vēl bija zeļļu kārtas apziņa, kas ir tik raksturīgi priekšproletariātam.

XVIII gs. Rīgas cunītu zeļļi cīnījās arī pret viņu kustības brīvības un darba izvēles ierobežojumiem. Šai ziņā visāsākās sadursmes bija baltmaiznieku amatā 1767. g. pavasarī. 17. janvārī, pēc ilgām strīdiem un, meistariem paaugstinot zeļļu algu, bija panākta zeļļu piekrišana šrāgas noteikumu precizēšanai par vanderēšanas laiku. Tagad tikai divreiz gadā — 14 dienas pirms Lieldienām un 14 dienas pirms Miķeļiem — zeļļi drīkstēja doties ceļot jeb vanderēt (no tā šī termiņa nosaukums — Wanderzeit — vanderēšanas, ceļošanas laiks). Amata meistari kategoriski prasīja, lai visi darbu uzteikušie zeļļi paliktu iepriekšējā darbā līdz vanderēšanas laika beigām. Tad trīs zeļļi atteicās to darīt, amatu tiesa pēc meistaru pieprasījuma pavēlēja viņus apcietināt. Tad visi cunftes zeļļi uzsāka streiku un atteicās atgriezties darbā pirms apcietināto atbrīvošanas. Zeļļi protestēja, ka, paliekot darbā šai pārejas posmā, viņi nokavējot ligšanas termiņus citās pilsētās. Bez tam šis netaisnais šrāgas noteikums esot pieņemts bez zeļļu ziņas un piekrišanas.

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 578. lieta, 376.- 380. lpp.

Zeļļi atteicās iet darbā pirms šī šrāgas paragrāfa atcelšanas. Amata eltermanis atrunājās, ka jautājumu par šrāgas paragrāfa maiņu varēšot vēlāk nokārtot, lai tikai zeļļi atgriezoties darbā. Tomēr zeļļi nepiekāpās. 5. aprīli amatu tiesa abiem maiznieku veczeļļiem par mudināšanu uz sacelšanos piesprieda cietumsodu pie maizes un ūdens. Tikai 11. aprīli maiznieku zeļļi un meistari tiesā izlīga. Zeļļi samierinājās ar to, ka jautājumu par šrāgas paragrāfa maiņu izskatīs vēlāk.¹ Zeļļu nemieri atkal bija apspiesti.

1767. g. augustā un septembrī galdnieku zeļļu nemieru cēlonis bija ierobežojumi darba meklēšanā vanderzeļļiem. Meistari bija ieinteresēti saligt zeļļus uz iespējami ilgāku laiku, bet zeļļi cīnījās par iespējami lielāku kustības brīvību un isākiem darba līguma termiņiem, kas deva viņiem iespēju pārdot savu darbaspeku uz izdevīgākiem noteikumiem. Pēc amata šrāgas noteikumiem vanderzellis nedrīkstēja vairāk par trim reizēm lūgt vietraudžus meklēt viņam meistarū.² Vietraudži un t. s. lādes zeļļi, rīkodamies zeļļu interesēs, meklēja darbu diviem vanderzeļļiem jau ceturto reizi. Kad meistari sodīja vietraudžus un lādes zeļļus par nepareizu rīcību, visi zeļļi pameta darbu. Nemierus šoreiz gan ļoti ātri apspieda — zeļļiem, kuri bija mēģinājuši trešo reizi Rīgā mainīt meistarū, bija jāaizceļo, vainīgajām zeļļu amatpersonām jāmaksā sods.³

XVIII gs. turpinājās arī zeļļu cīņa par viņu organizāciju lielāku neatkarību. Sevišķi asa tā bija vācu drēbnieku cunftē. 1742. g. 25. maijā vācu drēbnieku meistari sūdzējās tiesā, ka, neskatoties uz steidzamiem darbiem, zeļļi kopš 18. maija nestrādā. Amatu tiesas kalpotārs ziņoja, ka 50 - 60 vācu drēbnieku cunftes zeļļi apmetušies krodzīpā viņpus Daugavai. Zeļļi atteicās atgriezties darbā, pirms meistari neatļaus viņiem mainīt mītni un neatdos 200 Alberta dālderus, ko 1730. g. zeļļu apvienība bija iedevusi cunftei pret 12 vecdālderiem gada rentes. Par šī kapitāla renti zeļļi

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 459. lieta, 185. lp., 5. š.

² Turpat, 458. lieta, 781. lpp., 2. š.

³ Turpat, 728. lieta, 115.- 120. lpp.

līdz šim Irēja cunftes namā savu mitni. Neraugoties uz 67 zēļu apcietināšanu, zēļi neatlaidīgi prasīja savu. Ne-miernieku cīņas sparū vēl pastiprināja pārējo cunftu zēļu morāls atbalsts. Namdaru, kurpnieku, mūrnieku, sedli-nieku, cimdū taisītāju, mucinieku, podnieku u. c. amatu zēļi izrādīja apcietinātajiem atklātas simpātijas, kā arī iesniedza rātei prasību atbrīvot ieslodzītos. Tas bija pir-mais gadījums Rīgas vēsturē, kad vairāku cunftu zēļi so-lidarizējās cīņā pret amata meistariem. Visu cunftu zēļi sāka saskatīt amata meisteros savus ekspluatatorus. Līdz ar to zēļi izvērtās par nopietnu spēku, kuru pilsētas va-ras orgāni un amata meistari arī šoreiz neuzdrošinājās iz-aicināt. Meistari neskopojās ar solījumiem. Kad beidzot zēļi bija ar mieru atgriezties darbā, viņus atbrīvoja no cietuma. Lai izvairītos no jauna zēļu streika, drēbnieku cunftes meistari atnesa tiesā zēļu prasīto naudu — 200 dālderus un lūdza to tur deponēt līdz lietas galīgai izlem-šanai. Pagaidām zēļiem aizliedza aizceļot no Rīgas. 10. jūlijā meistars Hese ziņoja amatu tiesā, ka viņš uzaicinā-jis no ārzemēm 20 zēļus un pēc to ierašanās šejienes zēļi pēc vēlēšanās varēsot aizceļot. Bet zēļi laikus pārūpējās par to, lai Rīgā neierastos streiklauži, kuru dēļ viņi zaudētu izcīnīto uzvaru. Zēļi ziņoja par notikumiem Rīgā uz Lībeku un lūdza turienes drēbnieku zēļu apvienību gādāt, lai uz Rīgu nebrauc neviena drēbnieku zēlis. Tagad palī-dzēja ceļojumu gados nodibinātie sakari. Lībekas zēļi so-lidarizējās ar Rīgas drēbnieku zēļiem un neļāva braukt šurp izrakstītajiem zēļiem. Jau ceļā izbraukušos aizturēja un pamēca viņu atgriešanās Lībekā. Tik plašu sakaru un dau-dzo sabiedroto dēļ Rīgas drēbnieku zēļi plašajā streikā uzvarēja.¹

1768. g. ratnieku zēļu apvienība cīnījās pret meistariem par zēļu apvienības rīcības brīvību. 27. novembrī amata meistari sūdzējās tiesā par zēļiem — viņi atklāti nostā-joties pret amata šrāgu un tiesas lēmumiem, nodzirojot

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 553. lieta, 200.- 210. u. c. lpp.; 2636. lieta.

ievāktās soda naudas, necienīgi izturoties pret meistariem un beidzot pārtraukuši darbu. Meistari tiesā paskaidroja, ka zeļļi sapulces drīkstot noturēt vienīgi meistaru pārstāvju klātbūtnē parastajās krogus dienās. Pēc tiesas pavēles viens šī lēmuma protokola noraksts jāglabā zeļļu lādē. Kad zeļļi atteikušies pieņemt viņiem paredzēto protokola kopiju, meistars Bergboms ieradies zeļļu sapulcē un ielicis to zeļļu lādē. Zeļļi klieguši, ka neturpinās sapulci un nevēlēs jaunu veczeļļi, iekams protokolu neizņems no lādes, bet meistars, lai zeļļi patvarīgi neizņemtu protokolu, aizcirtis lādi, aizslēdzis to un, zeļļu lamu pavādīts, aizgājis. Tad zeļļi atveduši atslēdznieku, kas atvēris lādi. Zeļļi izņēmuši protokolu. Zeļļi pārtraukuši arī darbu. Pārējo cunftu meistari sūdzējās, ka ratnieku zeļļi ar savu rīcību pavedinot uz nemieriem arī citu cunftu zeļļus. Tātad atkal radās draudi, ka zeļļi varētu apvienoties kopējai cīņai pret meistariem. Tikai 1769. g. 12. februārī izdevās šo sadursmi aplāpēt — tiesa izbeidza šo lietu, brīdinot zeļļus netaisīt nekādus patvarīgus šrāgu jauninājumus un apstiprināja ratnieku zeļļu un meistaru izlīgumu.¹

XVIII gs., samazinoties zeļļu darbaspēka pieprasījumam Rīgā, dažās Rīgas cunftēs zeļļi bieži bija bez darba. Šo cunftu zeļļi rūpīgi sekoja, lai meistari ievēro šrāgās un amatu paražās paredz tos ierobežojumus zeļļu līgšanā. Tā kā šie ierobežojumi meistariem dažkārt traucēja salīgt lētāku darbaspēku, viņi bieži vien atteicās no tiem. Bet tas izraisīja ne vienu vien zeļļu protesta streiku. Zeļļi kategoriski pieprasīja, lai nevēlamais konkurents pārtrauc darbu, bet, kad meistars kavējās viņu atlais, zeļļi ar streika palīdzību piespieda meistaru to darīt. 1727. g. oktobrī, kad mūrnieku meistars Meinerts pieņēma zeļļi bez mācības apliecības, mūrnieku zeļļi sāka streikot.² Ar bargu sodu palīdzību tiesai izdevās apspiest zeļļu pretestību. Vai Meinerts pieņemto zeļļi paturēja vai nē, par to tiesas pro-

¹ LCVA, 1382. fonds, 2. apr., 728. lieta, 158.- 164. lpp.; 2780. lieta.

² Turpat, 548. lieta, 486.- 497. lieta,

tokolos nav ziņu.

1782. g. plašāki sedlinieku zeļļu nemieri izraisījās sakarā ar meistaru mēģinājumu nomainīt zeļļu dārgo darbaspēku ar lētāku mācekļu darbu. 1782. g. janvārī meistari vienojās arī mainīt amata šrāgas paragrāfu, kas atļāva katram meistaram ņurēt tikai vienu mācekli. Rāte apstiprināja meistaru vienošanos. Tad aprīļa ceturajā pusē zeļļi uzsāka protesta streiku, mēģinādami tajā iesaistīt arī kalēju, galdnieku, drēbnieku un varkaļu zeļļus. Amatu tiesai un rātei tikai ar bargām represijām izdevās streiku apspiest. Nemieru galvenos vadopus padzina no Rīgas. Par notikušo ziņoja Jelgavas, Liepājas, Klaipēdas, Karalaušu, Dancigas, Berlīnes, Breslavas, Frīdbergas, Frankrurtes pie Mainas, Nordhauzenas, Brēmenes, Hamburgas, Lībekas, Kopenhāģenas, Stokholmas, Leipcigas, Drēzdenes un Varšavas magistrātiem, lai arī tur šos nemierniekus sodītu, ja viņi tur nonāktu. Kad 1782. g. beigās viens no šo nemieru vadopiem, J. K. Pretorijs, Viļņā lūdza meistara tiesības, par notikušo ziņoja arī uz Viļņu.¹

Bieži bezdarba draudu dēļ XVIII gs. zeļļi arvien nelabvēlīgākraudzījās uz ieceļojušiem vanderzeļļiem un bieži vien mēģināja aizkavēt viņu salīgšanu darbā uz ilgāku laiku. Galvenokārt konkurences ierobežošanas nolūkā zeļļi bieži vien arī panāca, ka no atsevišķām pilsētām vai zemēm ieceļojušos zeļļus Rīgā nepieņēma darbā. Dažkārt zeļļi šai nolūkā izmantoja dažādās pilsētās atšķirīgo kārtību vanderzeļļa pierādījumos par piederību cunftei. Piemēram, maiznieku zeļļi pretojās tādu zeļļu salīgšanai darbā, kuri nevar uzrādīt cunftes izdotu ieteikuma rakstu (Kundschaft). Meistari, protams, nebija ieinteresēti tik daudzos šķēršļos, jo tie veicināja darbaspēka cenas celšanos. Tādēļ arī 1747. g. augustā maiznieku meistari atteicās uzklaustīt zeļļu prasību nepemt darbā vanderzeļļus, kuriem nav šāda raksta. Kad zeļļi, protestējot pret to, uzsāka streiku, viņus apcietin-

¹ IGVVA, 749. fonds, 6. apr., 611. lieta, 171.- 172., 287.- 290., 479.- 483. lpp.; 191. lieta, 178.- 179., 218.- 219., 353.- 354., 366., 473.- 474. lpp.; 1382. fonds, 2. apr., 582. lieta, 222.- 224., 260.- 266., 268.- 273. lpp.

nāja un pēc 8 dienu aresta zeļļi samierinājās ar meistariem un tiesas lēmumu, ka jāpieņem darbā arī iecelotāji no Stokholmas, Kopenhāģenas u. c. pilsētām, kur vanderzeļļiem neizsniedz īpašus rakstiskus cunftes ieteikumus.¹

1750. g. oktobrī mucinieku zeļļu nemieri izraisījās tāpēc, ka meistari atcēla vanderzeļļiem t. s. zeļļa stiķi — īpašu pārbaudes darbu, ar ko iecelotājam bija jāpierāda sava amata prasme. Vairums vanderzeļļu šādu pārbaudes darbu uzskatīja par apvainojumu, atteicās to izstrādāt un aizgāja no Rīgas. Meistari baidījās, ka ārzemju zeļļi turprāk vispār vairs nebrauks uz Rīgu. Tādēļ viņi kategoriski vērsās pret pārbaudes darbu. Zeļļu pretestību meistari un tiesa energiski apspieda — vairākus zeļļus apcietināja, atņēma zeļļu apvienībai sukrablietas un aizliedza noturēt sapulces un dzīres pirms strīdus izšķiršanas. Zeļļi ar varu mēģināja atgūt savu sudrabu un 3 kausus viņiem arī izdevās atdbūt. Meistari arī nedaudz piekāpās, lai drīzāk panāktu izlīgumu — viņi piedāvāja jaunu strīdīgā šrāgas punkta redakciju, proti, ka ieceljojušo zeļļi uzņem pēc visām tradīcijām tikai pēc tam, kad viņš pie sava meistara, izgatavojot biezu mucu, darbā parādījis savu amata prasmi. Zeļļi prasīja palikt pie vecā šrāgas noteikuma. Tad abus veczeļļus A. Osterihu un J. G. Golheru kā nemieru iniciatorus par stūrgalvību un nevēlēšanos saprast meistarā pretimākšanu pavēlēja padzīt no Rīgas. Zaldātiem bija jāaizved viņi līdz pilsētas robežām. Pārējos zeļļus vēl paturēja cietumā, lai apdomājas, ka pretestībai turpinoties arī viņus gaida tāds pats sods. Un atkal vērojams pārējo cunftu zeļļu morāls atbalsts — tie lūdza rāti atbrīvot apcietinātos. Rātes lēmums bija kategoriski noraidošs — tā neesot viņu darīšana! Amatu tiesa solīja nekavējoties atbrīvot visus apcietinātos, ja viņi ir ar mieru atsākt darbu. Zeļļu spēki arī bija jau izsīkuši un viņi piekrita tiesas priekšlikumam — 14. novembrī zeļļi apsolījās, ka vēl šovakar pat, ja vien bus brīvībā, ieradīsies pie meistariem, bet rīt no rīta ķersies pie darba. Zeļļi tiešām arī atsāka darbu. Vienīgi izraidītie tik drīz atpakaļ

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 557. lieta, 372.- 377. lpp.

netika uzpempti, kaut arī zēļi to neatlaidīgi lūdza. 1751. g. 12. janvārī izraidītie no Jelgavas atsūtīja nožēlu vēstuli un pazemīgi lūdza atļauju atgriezties. Tikai 1752. g. janvārī viņiem tas tika atļauts.¹

Tāpat zēļi sekoja arī tam, lai zēllis, kurš bija lūdzis atļauju ceļot, tiesām aizceļotu. Kad 1770. g. augustā sedlinieku meistars Norosēvičs pieņēma darbā zēlli, kurš bija jau atvadījies no šejienes zēļiem, lai dotos ceļojumā (fremd geworden), zēļi kategoriski pieprasīja, lai Norosēvičs to nekavējoties atlaistu, bet, kad meistars atteicās to darīt, 17. augustā uzsāka streiku. Cīņa turpinājās apmēram mēnesi. Norosēvičs taisnojās, ka pieņēmis "svešo" zēlli tāpēc, ka nav bijis neviens cits piemērots zēllis. Zēļi prasīja ne tikai atlaist nelikumīgi pieņemto, bet arī, lai meistari samaksā šai sakarībā sasauktajās zēļu apspriedēs notērēto — 53 vecdālderus. Kad meistari atteicās, zēļi prasīto patvarīgi papēma no lādes. Tie jau bija atklāti nemierni, jeb, kā meistari teica — dumpis. Nemierniekus apcietināja. Tiesā zēļiem pārmeta, kādēļ viņi savu taisnību neesot meklējuši tiesā. Zēļi atteica, ka priekš tā viņiem neesot laika, jo vairums zēļu te uzturoties neilgu laiku un tādēļ nevarot gaidīt gara tiesas procesa beigas. Tātad atkal nemiernieku vidū vairums bija vanderzēļi! 18. septembrī tiesa lietu izbeidza, atzīstot, ka zēļiem par patvarīgo rīcību gan pienāktos bargs sods. Sodu tomēr šoreiz atlaidīšot, jo zēļi jau izcietuši 8 dienu cietumsoda. Lai atkal nerastos pārpratumi zēļu līgšanā, tiesa pavēlēja zēļu mītnē iekārtot meistaru sarakstu, kuriem vajadzīgi zēļi (Zweck Taffel).²

XVIII gs. solidaritātes streikos zēļi apvienoti atsita katru uzbrukumu kādam sava kolektīva loceklim. Piemēram, kad

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 14.- 19., 57.- 61., 64.- 68., 82.- 84., 88.- 92., 105.- 106., 114., 150.- 153., 261.- 262., 351.- 354., 363.- 364. lpp.; 749. fonds, 6. apr., 133. lieta, 142.- 143., 201.- 202., 212.- 213., 239.- 241., 333.- 334., 389.- 390. lpp.

² Turpat, 1382. fonds, 2. apr., 574. lieta, 81.- 104., 107.- 117., 125. lpp.; 728. lieta, 191.- 196. lpp.

1716. g. novembrī 3 atslēdznieku zeļļi pēc sapulces un dzirēm 8 dienas kavēja darbu, zeļļu apvienība atteicās viņus par to sodīt. Veczellis tiesā apliecināja, ka meistars zeļļus ar ļaunu lamāšanos apvainojis. Pēc tam viņi nevarējuši palikt pie meistara un devušies uz savu mītni. Naktī, lai patruļa viņus neaizturētu, viņi nav gribējuši atgriezties. Pēc meistaru pieprasījuma vispirms tika apcietināti vainīgie zeļļi. Kad pārējie zeļļi uzsāka solidaritātes streiku, apcietināja arī viņus. Kad tiesa uzaicināja zeļļus atgriezties darbā, viņi norādīja, ka, meistaru apvainoti, nevarot strādāt. Tad tiesa pavēlēja atbrīvot streika laikā apcietinātos, sodīt nemierniekus ar naudas sodu, trīs vainīgos sodīt pēc šrāgas noteikumiem, bet zeļļu apvienību atzīt par godīgu.¹

1742. g. decembrī solidaritātes streiku uzsāka 27 maiznieku zeļļi. Amata meistars Zeiferts bez iemesla un nelaiķā bija atļaidis zelli Erki (Örck) un atteicās viņam izmaksāt uz priekšu pusgada algu, kā to prasīja amata paražas. Lai piespiestu Zeifertu tās ievērot, visi maiznieku zeļļi pameta darbu un devās pāri Dangavaļ dzīrot. Maiznieku zeļļu streiks tūlī jūtami ietekmēja pilsētas dzīvi — meistari vieni nespēja izcept nepieciešamo maizes daudzumu un pilsētas iedzīvotāji varēja palikt bez maizes. Tādēļ tiesa enerģiski rikojās, lai pierunātu vai piespiestu zeļļus atgriezties darbā. 14. decembrī zaldāti atveda streikotājus tiesā. Zeļļi tomēr atteicās atgriezties darbā, pirms Zeiferts nesamaksā atlaistajam zellim pusgada algu, bet pārējiem — tēriņu krogū. Tiesa atkal pārmeta zeļļiem, ka stridīgos jautājumus vajadzējis noskaidrot sapulcē, nevis streikot. Tomēr kā tiesa, tā arī amata meistari, lai novērstu ilgstošus zeļļu nemierus un sarežģījumus pilsētas apgādē ar maizi, mēģināja izlīgt ar zeļļiem. Meistari un amata eltermanis tiesā atzina, ka Zeifertam jāizmaksā atlaistajam zellim pusgada alga, bet norādīja, ka nevarot prasīt, lai Zeiferts maksā patvaļīgos zeļļu izdevumus krogū. Kad zeļļi kategoriski palika pie sava, tiesa ķērās pie represijām un

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 542. lieta, 148.- 154. lpp.

Vinklers un zeļļu apvienība sūdzējās par to amata eltermanim, meistars norādīja, ka zeļļi, strādādami remonta darbus, kavējot kārtējo darbu. Bez tam Vinklers vairākas dienas pavādījis ārpus darbnīcas un mēģinājis izraisīt zeļļu sacelšanos, par ko viņš sodāms. Tad zeļļi uzsāka streiku — viens pēc otra viņi aizgāja no darba, bet mācekli slepeni sūtīja no darbnīcas uz darbnīcu, aicinot visus zeļļus pievienoties streikam. Meistari sasauca sapulci un lūdza zeļļus atgriezties darbā, bet zeļļi atteicās to darīt, ja amats nesodīs Vinklera meistarū Haberu. Kad lieta nonāca tiesā, tā bez liekām ceremonijām veczellim un Vinkleram piesprieda 14 dienas cietumā, pārējiem zeļļiem kā launprātīgiem miera traucētājiem piesprieda 8 dienas cietumā un pēc soda izciešanas pavēlēja nekavējoties aizceļot.¹ Nedroši nelielā varkaļu zeļļu apvienība uzsāka savu cīņu un tā beidzās ar pilnīgu zeļļu sakāvi.

Tāpat bez panākumiem, šķiet, bija dzirmavnieku zeļļu solidaritātes streiks 1748. g. janvārī. 4. janvārī meistari amata sapulcē sodīja kādu zelli ar naudas sodu, ko zellis atteicās maksāt, kā arī pameta savu meistarū. Darbu pārtrauca arī visi pārējie cunftes zeļļi. Apstājās gan kroņa, gan arī privātās dzirnavas. Sekoja aresti un jau 7. janvārī amatu tiesa piesprieda zeļļus atgriezties darbā, jautājumu par zeļļu sodīšanu nodot amata sapulcei, kur lieta izskatāma tiesas sekretāra klātbūtnē.²

Ratnieku zeļļu solidaritātes streiks 1766. g. vasarā sākās tāpēc, ka amata eltermanis bija solījis 5 vecdālderus no amata kases, lai izpirktu no Fogtejas tiesas kādu ar 10 vecdālderiem sodītu zelli. Amata sapulcē meistari piekrita šo summu dot tikai ar noteikumu, ka nauda jāatstrādā. Protestēdami pret to un cerēdami eltermani piespiest izpildīt solīto, zeļļi atstāja sapulci un uzsāka streiku. Zeļļi prasīja sasaukt jaunu sapulci, kur izšķirtu šo jautājumu, bet meistari nepiekrita sasaukt sapulci pirms Mikējiem (29. septembra). 13. jū-

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 554. lieta, 195.- 209. lpp.

² Turpat, 558. lieta, 69.- 75. lpp.

lijā tiesa, piedraudot ar vecdālderī lielu naudas sodu katram streikotājam, pieprasīja zeļļiem nekavējoties atgriezties darbā. Paklausības gadījumā tiesa apsoliņa nesodīt zeļļus par līdzšinējo patvaļu.¹ Tādā veidā zeļļu streikam panākumu nebija, tomēr zeļļi palika nesodīti.

1768. g. oktobrī streikoja kalēju zeļļi. Zellis J.K. Hofmans bija apvainojis amata eltermāni un atteicās maksāt par to uzlikto sodu. Kad Hofmani arestēja, pārējie zeļļi viņu aizstāvēdami uzsāka protesta streiku. Bez vilcināšanās tiesa apcietināja 40 nemierniekus, piespriežot viņiem 4 dienas aresta un lielu naudas sodu. Tomēr ar to nemieri nebeidzās, zeļļi prasīja, lai tiesas uzlikto sodu samaksā no zeļļu apvienības kases, bet lādes meistars kategoriski pretojās šādai zeļļu prasībai. Tad zeļļi mēģināja ar varu papēmt prasīto, bet meistarāu pārstāvis pieaicināja sev palīgā zaldātu, ko zeļļi sadursmē ievainoja. Atkal sekoja apcietināšanas. No cietuma tiesā atvestie zeļļi neatkāpās no savām prasībām — viņi norādīja, ka neesot citas iespējas, kā prasīt soda naudas samaksu no zeļļu lādes, jo zeļļiem pašiem tik daudz naudas neesot. Sadursme ar zaldātu bijusi nenovēršama, jo zeļļi lādes nodošanu sardzei uzskatījuši par lādes apkaunošanu. Zeļļu nepiekāpības dēļ lieta ieilga. Beidzot meistari bija spiesti lūgt zeļļus atbrīvoj, jo nevarēja strādāt bez zeļļu darba rokām. 9. decembrī pēc 14 dienu ieslodzījuma zeļļus atbrīvoja.²

Iepriekš minētie Rīgas zeļļu streiki, neraugoties uz to, ka visai dažādi bija to iemesli, apjoms, zeļļu izvirzītās prasības un rezultāti, bija stihiski un neorganizēti, kā jau tas raksturīgi priekšproletariāta cīņai. Šie zeļļu streiki bija pēkšņa reakcija uz konkrētiem notikumiem, nevis iepriekš plānota un organizēta cīņa kāda noteikta mērķa sasniegšanai.

Vēstures avoti parāda, ka atsevišķos laika posmos zeļļu cīņa pret meistariem nebija vienādi spraiga. Ja XVIII gs. sākumā zināmi tikai kādi 5 plašāki atsevišķu cunftu zeļļu

¹ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 569. lieta, 399.- 405.lpp.

² Turpat, 571. lieta, 448.- 451., 459.- 475., 479.- 482., 490.- 494. lpp.

nemieri, tad 40. gadus raksturo gandrīz nepārtrauktas asas sadursmes starp zeļļiem un meistariem: 1742. g. streikoja maiznieku, galdnieku un vācu drēbnieku zeļļi, 1743. g. — varkaļu un maiznieku zeļļi, 1745. g. — atkal vācu drēbnieku zeļļi, 1746. g. — virvju vijēju zeļļi, 1747. g. — maiznieku zeļļi, 1748. g. — dzirnavnieku zeļļi, 1750. g. — sedlinieku zeļļi. Tad 12 gadus nav ziņu par plašākiem zeļļu streikiem. Tie izraisās tikai 60. gados: 1662. g. mucinieku amatā, 1765. g. vācu drēbnieku un ratnieku amatos, 1766. g. atkal ratnieku amatā, 1767. g. galdnieku, 1768. g. — pakavu kalēju un atkal ratnieku amatā. XVIII gs. 70. un 80. gados zeļļu nemieru skaits atkal samazinās, kamēr 1787. g. uzliesmoja lielākais vispārējais Rīgas amatnieku zeļļu streiks. Bet šie nemieri aplūkojami atsevišķi, jo, pirmkārt, tie pelna plašāku analīzi, nekā atļauj šī raksta ietvari, un, otrkārt, tas notika jau feodālisma galīga sairuma periodā, tātad citos vēsturiskos apstākļos nekā iepriekš minētie zeļļu streiki.

XVIII gs. Rīgas zeļļu cīņas iekļāvās vispārējā zeļļu nemieru kustībā. Zeļļu cīņas izraisījās arī Igaunijas pilsētās, piemēram, Tallinas Kanuta gildes grāmatās minēta Tallinas amatnieku zeļļu sacelšanās 1748. g. aprīlī.¹ Sevišķi asas zeļļu cīņas XVIII gs. liesmoja Vācijas un Prūsijas pilsētās. 1722. g. izraisījās Reichenbergas linaudēju zeļļu nemieri; tā paša gada oktobrī, kad meistari mēģināja sašaurināt zeļļu apvienības tiesības, sacēlās Vīnes kurpnieku zeļļi. 1723. g. sacēlās vairāk nekā 500 Hanoveras un Hamburgas drēbnieku zeļļu (sākumā aizstāvēt kādu zelli, bet pamazām izvēršot cīņu par savu tiesību paplašināšanu). 1724. gadā zeļļi streikoja Vīnē, Maincā un Vircburgā, 1726. gadā bija Augsburgas kurpnieku zeļļu streiks.² 1744. gadā Erlangenas kurpnieku zeļļi izgāja solidaritātes streikā. 1744. g. streikoja arī Breslavas vādmalnieki, protestējami pret zeļļu brīvdienu samazināšanu. 1775. g. Ratovičas vādmalnieki streikoja,

¹ Tallinas pilsētas arhīvs, 190. fonds, 1. (3.) lieta, 117. lpp.

² Stürmer M. Herbst des Alten Handwerks. — München, 1979, 165.- 167. lpp.

lai panāktu darba laika saīsināšanu un darba algas paaugstināšanu.¹ XVIII gs. vidū bijusi arī kāda Dancigas galdnieku zeļļu sacelšanās.² Eiropas pilsētās XVIII gs. raksturīgas, ka daudzi no šiem zeļļu streikiem vairs nebija nedaudzu zeļļu pēkšņi uzliesmojis stihisks protests, bet gan tajos jau iezīmējās zeļļu apvienību organizēta plašāka cīņa.³

Sakarā ar zeļļu ceļošanu un pasāvjīgiem zeļļu apvienību sakariem rīdzinieki ne tikai uzzināja par cīņām Vācijas, Prūsijas u. c. pilsētās, bet Rīgā bieži ieradās arī paši šo cīņu dalībnieki, tāpat Rīgas zeļļi, klejodami pa dažādām Eiropas pilsētām — "vanderējot", iesaistījās citu pilsētu zeļļu cīņās. Arī 1766. g. 10. februārī Rīgas amata tiesa noraidīja krēslu taisītāju zeļļa G. Izaka lūgumu piešķirt viņam meistara tiesības, jo viņš aktīvi bija piedalījies zeļļu nemieru izraisīšanā Dancigā.⁴

Gan Rietumeiropas pilsētās, gan arī Rīgā zeļļu cīņas nozīmīgākā forma bija zeļļu apvienību organizēti plašāki streiki. Pret zeļļu streikiem Rīgas rāte un guberņas iestādes vērsās arvien asāk. Sakarā ar kalēju zeļļu nemieriem 1778. g. Rīgas Mazās gildes protokolos atzīmēta ģenerālgubernatora stingra pavēle visas sadursmes zeļļu un meistaru starpā turpmāk nokārtot pašā cunftē, amata tiesā, vai pat, iesniedzot sūdzības ģeizarienei, bet jebkādi zeļļu streiki kategoriski aizliegti.⁵ Pugačova nemieru iebiedēta Katrīna II par katru sacelšanos bija pavēlējusi piespriest nāves sodu.

Zeļļu cīņa pret meistariem objektīvi bija progresīva, jo grāva viduslaiku cunftu iekārtu, kas jau lielā mērā bija kļuvusi par traucēkli rūpnieciskās ražošanas tālākā attīstībā. Tomēr šai zeļļu cīņai bieži vien bija stipri reakcionāra nokrāsa. Kaut arī XVIII gs. strauji pieauga mūžīgo zeļļu rindas un vairums zeļļu savā mūžā vairs neieguva meistara tiesības, joprojām saglabājās zeļļu ilūzijas, tieksme sasniegt

¹ Wissell R. Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit. — Berlin, 1929, Bd. 1, S. 475-481.

² LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 566. lieta, 13. lpp.

³ Stürmer M. Herbst des alten Handwerks, S. 167.

⁴ LCVVA, 1382. fonds, 2. apr., 725. lieta, 31.-34. lpp.

⁵ Turpat, 224. fonds, 1. apr., 48. lieta, 159.-160. lpp.

cunftu hierarhijas virsotni — meistara tiesības un tādā veidā izrauties no līdzšinējās apspiestības un šaurās ro-cības. Zeļļi apzināti cīnījās nevis par cunftu iekārtas likvidāciju, bet gan par savām cunftu iekārtas dotām pri-vilēģijām. Zeļļu ilūzijas tad arī lielā mērā noteica viņu nenoteiktību, svārstības cīņā pret amata meistariem, iztu-rības trūkumu. Tādēļ arī zeļļu nemieriem joprojām rakstu-rīga korporatīva noslēgtība. Nav liecību, ka cunftīgie zeļ-ļi cīņā pret amata meistariem būtu gājuši kopā ar necunftī-gajiem, dienas strādniekiem, algādžiem. Bet tieši tādēļ nelieli bija arī zeļļu cīņas rezultāti.

Х. Лиги

О МЕТОДИКЕ ИЗУЧЕНИЯ ДИНАМИКИ ФЕОДАЛЬНОЙ РЕНТЫ /по материалам Эстонии/

Феодальные повинности самым непосредственным образом влияли на положение крестьян. Решающую роль они сыграли и в системе феодальных производственных отношений вообще. Естественно поэтому, что в марксистской исторической литературе им уделяется много внимания. Едва ли найдутся у нас исследователи аграрной истории феодальной эпохи, которые хотя бы в какой-то мере не занимались проблемой повинностей крестьян. В дискуссии по вопросу об основном экономическом законе феодализма, развернувшейся в 1953--1955 гг. в журнале "Вопросы истории", центральное место занимала проблема феодальной ренты. На страницах журнала "История СССР" в своё время велась дискуссия по вопросу об определении интенсивности оброчной эксплуатации крестьян в Центральной России в первой половине XIX в. Тематике феодальных повинностей было посвящено также немало докладов на сессиях симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. В большей или меньшей мере эта тема затрагивается в работах, рассматривающих классовую борьбу крестьянства, аграрную политику правительства, развитие производительных сил в сельском хозяйстве, расслоение деревни и другие проблемы истории крестьянства. Но каждый автор рассматривает лишь "свой период", т.е., как правило, весьма ограниченный отрезок времени. Составить же правильное представление о динамике феодальной ренты трудно, так как каждый автор пользуется своей методикой. В последнее время историки всё настойчивее стали указывать на необходимость изучения наиболее важных проблем аграрной истории в широком хронологическом плане, в разрезе нескольких столетий. В отношении феодальной ренты помехой является большой объем работы, трудности источниковедческого и в особенности методического характера.

Автор данной статьи длительное время изучал феодальные повинности крестьян. При этом приходилось заниматься и динами-

кой феодальной ренты.¹

В литературе по аграрной истории Эстонии повинностям отводится сравнительно много места. Но до недавнего времени в обобщающих трудах господствовала концепция, согласно которой повинности крестьян начиная с возникновения феодализма непрерывно столетие за столетием увеличивались до тех пор, пока этот процесс в конце XVIII в. не привел к потере крестьянским хозяйством способности к простому воспроизводству. Согласно этой концепции кризис феодализма, в основе которого лежали такие явления, как подрыв крестьянского хозяйства и даже вымирание крестьян, являлись существенной предпосылкой генезиса капитализма и "освобождения" крестьян Прибалтийских губерний в 1816—1819 гг.

В сущности, эту концепцию выдвинули уже буржуазные историки.² О динамике повинностей они судили по тому, как изменялись повинности в пересчете на местную единицу обложения и землепользования — гака. Предполагалось, что гак — постоянная, неизменная во времени величина. Если, например, в течение XVII века повинности с одного гака повысились в 2 раза, то из этого факта автоматически заключили, что феодальная эксплуатация тоже увеличивалась в XVII веке в два раза. Но 20 лет назад было доказано, что гак не только в разных районах, но и в разное время не был одинаковым.³

Таким образом, гак не является надежной исходной основой при изучении динамики феодальной ренты. Эстонские историки стали искать другие, более стабильные основы для этой цели. И. Сильдмэе в своих расчетах исходил из количества трудоспособных мужчин, Я. Конкс — "мужских душ".⁴ Однако следует

¹ Ligi H. Talupoegade koormised Eestis 13. saj. 19. saj. alguseni. — Tallinn, 1968; Лиги Х. М. Феодальные повинности эстонских крестьян /до начала XIX века/. — Таллин, 1968.

² Eesti majandusajalugu/ Toim. H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar. Tartu, 1937. 1. kd.

³ Ligi H. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558—1561). — Tallinn, 1961, lk. 155—156; Sildmäe I. Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Bestimaal XVIII sajandil. — Tartu, 1962, lk. 77—78.

⁴ Sildmäe I. Feodaal-pärisorjusliku tootmise...; Konks J. Bestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel. — Уч. зап. Тартуского гос. университета, 1960, вып. 96.

иметь в виду, что пользоваться такими показателями можно лишь начиная с 1730-х годов, так как в более ранних источниках нет достоверных данных о количестве мужчин. Особо необходимо подчеркнуть следующее соображение: в основе раскладки крестьянских повинностей лежали, как уже сказано, крестьянские дворы, а не число трудоспособных мужчин. Это, безусловно, важный, но все же не оптимальный показатель экономического потенциала крестьянского хозяйства; его изменение далеко не всегда правильно отражает изменения в фактическом экономическом потенциале последнего.

Теперь несколько слов об источниках, которыми можно пользоваться при изучении динамики феодальной ренты Эстонии.

Источники по аграрной истории Эстонии до Ливонской войны весьма скудны и отрывочны и мало что дают для суждения о динамике повинностей. Со второй половины XVI века сохранились первые т.н. вакенбухи, в которых зафиксированы феодальные повинности крестьянских дворов, особенно подробно - данные о продуктовых взносах. Отработочные повинности не фиксировались, они зависели "от нужд мызы". В вакенбухах часто встречаются и сведения об экономическом потенциале крестьянских хозяйств. Значительно больше таких данных можно найти в протоколах гаковых земельных ревизий, проведенных шведскими и польскими властями в конце XVI века и в первые десятилетия XVII века. В конце этого столетия во многих имениях был проведен обмер сельскохозяйственных угодий. Данные обмера дают весьма точную и достоверную картину о величине как крестьянских, так и мызных полей. Почти одновременно с обмером проводилась и земельная ревизия.¹

Очень богатый материал для изучения феодальной ренты содержат земельные ревизии XVIII века. В Эстляндской губернии эти ревизии проводились, начиная с 1715 г. до 1774 г. через каждые 5—9 лет; в Лифляндской — с 1715 г. до 1758 г. че-

¹ Центральный государственный исторический архив Эст. ССР /в Тарту/, ф. I и 308 /далее ЦГИАЭ/.

рез каждые 6—8 лет.¹ Порядок проведения ревизий и характер собранных данных не были одинаковыми. В Эстляндии число т. н. ревизионных гаков, которое служило основой при определении государственных налогов каждого имения, устанавливалось по количеству трудоспособных крестьян мужского пола /15 - 59 лет/, в Лифляндии — по повинностям. Но в обоих случаях в т. н. ревизионные вакенбухи заносились данные о количестве людей /по возрастным группам/, лошадей, волов и коров во всех крестьянских дворах, а также феодальные повинности крестьян. Отсутствуют /или являются неполными/ лишь данные о большинстве видов вспомогательной барщины.

Подробные и точные сведения о них содержатся лишь в вакенбухах, составленных в связи с проведением в жизнь эстляндского и лифляндского крестьянских законов 1804 года. Относительно Лифляндии имеются с начала XIX века также данные об обмере и оценке земель почти всех крестьянских дворов.

Учитывая характер проблемы и возможности источников, при изучении динамики феодальной ренты в Эстонии, целесообразно использование следующей методики.

На всем протяжении феодальной эпохи в роли совокупной производительной единицы и фактического объекта обложения выступает крестьянское хозяйство. Следовательно, при изучении динамики феодальных повинностей вполне логично брать исходной основой крестьянский двор, точнее средний крестьянский двор. При этом, однако, нецелесообразно оперировать таким понятием, как арифметически средний крестьянский двор какого-либо имения или округа, так как в таком случае из поля зрения выпадает неравномерность /порой очень даже значительная/ обложения дворов различной величины. К решению этого вопроса следует подходить дифференцированно, рассматривая в отдельности группы дворов определенной величины /типичные группы/.

Следует отметить, что в данном случае группирование крестьянских дворов не является самоцелью, а служит задаче изучения динамики феодальных повинностей. Как известно, при

¹ Протоколы эстляндской ревизии сохранились в ЦТИАЭ /ф.3/, а лифляндских — в Центральном государственном архиве древних актов /ф. 274/.

группировании крестьянских дворов следует брать за основу их экономическую состоятельность.¹ В таких земледельческих районах, как Эстония она характеризуется прежде всего посевной площадью и поголовьем рабочего скота. Но, к сожалению, мы располагаем прямыми и достоверными сведениями о посевных площадях крестьянских дворов лишь с конца XVII и с начала XIX века. Таким образом, при группировании крестьянских дворов, например в XVII веке, нельзя опираться на прямые сведения о крестьянских посевных площадях. Приходится отказаться и от группирования дворов по количеству упряжек. В период капитализма количество рабочего скота /точнее упряжек/ весьма хорошо отражает экономическую состоятельность крестьянского двора, так как крестьяне, как правило, стремились заводить лошадей не больше, чем это было необходимо для обработки полей, а большая часть сена и соломы шла на корм коровам. Но в изучаемый нами период поголовье рабочего скота в крестьянском хозяйстве нередко превышало необходимое количество упряжек. Особенно часто это наблюдалось в западной Эстонии, где в крестьянском хозяйстве с посевной площадью 5—7 га зачастую содержалось 4—5 упряжек. Нередкими были случаи, когда бобыль с пашней в 1—2 га имел 2 упряжки.

А как обстоит дело с изучением феодальных повинностей, если группировать крестьянские дворы по количеству упряжек? В одну группу попали бы дворы с очень различными повинностями и с различным экономическим потенциалом. Например, в начале XIX века в группу средних дворов /с 2—3 упряжками/ попали бы многие полугаковые дворы эстляндской губернии, которые имеют 8—12 га пашни, в лифляндской губернии — четвертьгаковые с количеством 5—8 трудоспособных людей, которые отбывали ежегодно барщину примерно 300 дней с упряжкой и 300 пеших дней и платили натуральные подати стоимостью примерно 6 бочек ржи; в эту же группу попали бы и многие четвертьгаковые хозяйства, у которых пашни в два раза меньше, а трудоспособных людей и повинностей почти в два раза меньше, чем у полугаковых дворов; в эту группу вошли бы и многие бобыльские

¹ Ленин В.И. Соч., т.3, с. 630.

дворы, посевная площадь которых редко превышала 2 га и единственной повинностью которых было 50—100 барщинных дней в год.

Дальше, как известно, в период феодализма весьма частными явлениями были эпизоотии. Например, в результате чрезвычайно тяжелой эпизоотии 1750 года во многих эстонских деревнях вымерли почти все волы; если, опираясь на данные протоколов гаковой ревизии 1750—1751 гг., группировать крестьянские дворы по количеству упряжек, то подавляющее большинство дворов попадет в группу бедных /0—1 упряжка/. И наконец, что делать, если в источнике вообще нет сведений о количестве лошадей и волов? Таких данных, например, нет в источниках XVI и более ранних веков.

Но экономический потенциал крестьянского двора в эпоху феодализма отражает не только посевная площадь и количество упряжек; комплексным показателем экономического потенциала следует считать "гаковую крошку" /частица гака/ двора. При установлении последнего в первую очередь принимался во внимание размер посевной площади: полугаковый двор имел, как правило, в два раза больше пашни, чем четвертьгаковый двор той же самой деревни. Но если в крестьянском дворе не хватало рабочих рук, то в вакенбухе уменьшали обычно и его гаковую частицу. Таким образом, можно заключить, что гаковая частица в общем хорошо отражает экономический потенциал крестьянских дворов и при их группировании в пределах одного имения можно ее брать за исходную основу. А если гаковая частица в источнике не отмечается, можно опираться на норму еженедельной тягловой барщины, так она тоже косвенно отражает экономический потенциал крестьянского хозяйства /трех- и шестидневные дворы и т.д./.

Источники показывают, что в поселениях деревенского типа крестьянские дворы каждого имения обычно делились на две группы. Каждый двор первой группы н.э., как правило, вдвое больше повинностей и величина его в частях гака была вдвое больше, чем у двора второй группы. Дворы первой группы мы называем полными наделами, а дворы второй группы — полуна-

делами.¹ Вне этих групп обычно оставалось небольшое число хуторов. Такое деление сохранялось в старых деревнях вплоть до коллективизации.

Экономический потенциал среднего полного надела или полунадела целесообразно выражать в виде следующих показателей.

1. Число взрослых людей /15 лет и старше/. Хотя мы располагаем источниками, в которых даны о трудоспособных взрослых людях приведены отдельно от данных о престарелых и калек, принципы такого выделения носили весьма неопределённый характер.² В первых земельных ревизиях XVIII в. числится довольно много престарелых и калек — примерно 20—23 % от общего числа взрослых людей. В вакенбухах 1803 г., наоборот, процент нетрудоспособных редко превышает 5, что хорошо согласуется с данными ревизских сказок. Принятый ревизорами за основу возрастной предел — 60 лет — был весьма условным. По мере сил продолжали работать до конца своих дней и переступившие этот возрастной предел люди.

2. Детей /не достигших 15 лет/ следует рассматривать как иждивенцев, хотя обычно и они уже с раннего возраста привлекались к хозяйственным работам. Детей необходимо учитывать отдельно от взрослых и по той причине, что с течением времени их процент в общей численности крестьян изменялся.

3. Число упряжек является одним из основных показателей экономического потенциала крестьянского двора. В литературе по аграрной истории за упряжку принято считать одну лошадь или двое волов.

4. Число коров как отдельный показатель экономической самостоятельности двора становится существенным в более позднее время. Однако вместе с учетом числа упряжек он помогает составить представление о состоянии животноводства, тем

¹ Причина такого разделения заключается в том, что при господствовавшей системе, когда вся запашка была поровну распределена между всеми дворами деревни, раздел одного крестьянского двора /обычно между братьями/ приводил к тому, что эти новые дворы имели в два раза меньше запашки, чем остальные дворы деревни.

² См.: Лиги Х.М. О приёмах составления и достоверности английских гаковых ревизий XVIII в. — В кн.: Источниковедение отечественной истории. М., 1976, с. 210—211.

более, что о других видах продуктивного скота в источниках имеются лишь случайные сведения.

5. Размеры полей или количество высеваемого зерна лучше всего характеризует общее экономическое состояние крестьянского хозяйства. К сожалению, этот наиболее репрезентативный показатель приводится лишь в источниках конца XVII и начала XIX в.

Теперь о самой феодальной ренте. До XVI века основной её формой в Эстонии была рента продуктами. Она имела большое значение и в последующие столетия, особенно в Южной Эстонии. Самой важной составной частью продуктовой ренты было зерно. Но наряду с тем требовали и другие продукты крестьянского хозяйства. Количество и удельный вес всех этих натуральных в общей массе феодальной ренты со временем изменялось. Детальное выявление изменений каждой из разновидностей продуктовой ренты не способствовало бы в существенной мере выявлению динамики всей совокупности повинностей. Поэтому сведём все статьи натуральных податей к общему знаменателю, который, в свою очередь, послужит своего рода "мостом" между всеми тремя формами феодальной ренты. Деньги такую роль выполнять не могут: их курс был изменчив, цены сильно колебались. К тому же и крестьянское хозяйство было очень слабо связано с рынком. Гораздо больше для этой цели подходит рожь — основная зерновая культура Прибалтики.

Ниже приводятся таксы на отдельные виды барщины и наиболее существенные натуралии, зафиксированные в лифляндском и эстляндском крестьянских законах 1804 г. и применяемые в эстонских поземельных книгах /т.н. лагер-ках/ 1859 г. Единичей измерения является I бочка ржи /133 л./.

Наименование повинности	Согласно Лифляндскому крестьянскому закону 1804 года	Согласно Эстляндскому крестьянскому закону 1804 года	Согласно поземельным книгам 1859 года
1	2	3	4

I день барщины с упряжкой летом	2/45	1/9	25/216
---------------------------------	------	-----	--------

	1	2	3	4
I день барщины с упряжкой зимой		2/45	2/27	17/216
I день барщины без упряжки летом		1/30	1/18	5/72
I день барщины без упряжки зимой		1/30	1/27	1/24
† день работы лошади без барщинника летом		-	1/18	5/108
I день работы лошади без барщинника зимой		-	1/27	1/27
I бочка ржи		1	1	1
I бочка ячменя		1	2/3	2/3
I бочка овса		1/2	1/2	1/2
I пудок трéпаного льна		1/3	-	-
I пудок чесаного льна		2/3	7/18	1/2
I воз /30 пудков/ сена		1/4	4/9	5/12
I сажень дров /с привозкой/		1/2	-	-
I пудок жмеля		1/2	5/9	4/9
I пудок льняной пряжи	I	1/3	I 1/9	-
I овца		1/2	1/3	1/3
I кура		2/45	1/54	1/54
I гусь		7/45	1/18	1/18
I пудок масла		1	5/6	15/27
I меток		2/45	1/18	-

Из приведенных данных видно, что при таксации продуктовой ренты имели место лишь небольшие расхождения. Если принимать во внимание удельный вес отдельных податей, то наиболее существенные различия будут наблюдаться в таксах на ячмень. По сравнению с рыночными ценами более долговременны таксы эстляндского крестьянского закона 1804 г. Некоторые их недостатки практически не оказывают влияния на изучение динамики повинностей: от общей стоимости натуральной ренты также неудовлетворительно таксированные натуральные подати составляют

лишь незначительную часть и удельный вес их сравнительно стабилен. Нетрудно произвести и пересчет на рожь денежных поборов, принимая за основу рыночные цены на главные сельскохозяйственные продукты.

Сложнее обстоит дело с эквивалентом наиболее существенного вида повинностей — различных форм барщины. Таксы тут сильно расходятся. Однако, если принять общепринятые на рубеже XVIII--XIX вв. расценки оплаты наемного труда, то окажется, что таксы барщинных дней в Эстляндском крестьянском законе 1804 г. хорошо согласуются с жалованьем поденщиков.

Отработочная рента состояла из двух основных частей: еженедельной /или ординарной/ и т. н. вспомогательной барщины. Как уже отмечалось, до конца XVIII века вспомогательная барщина в вакенбухах, а также в других источниках или совсем не отмечалась или отмечалась только частично. При изучении динамики феодальной ренты целесообразно отдельно проследить изменения в количестве конных и пеших рабочих дней, а в обоих этих видах барщины, в свою очередь, различать летние /с конца апреля до конца сентября/ и зимние барщинные дни.

Состояние источников более раннего периода /XVI--XVII вв./, а также отсутствие или отрывочность данных о вспомогательной барщине не позволяет получить вполне удовлетворительного представления о степени барщинной эксплуатации. Чтобы в некоторой мере компенсировать этот пробел, следует параллельно с динамикой барщины рассматривать динамику мызного высева озимых, рассчитанного на полный или полунадел.¹ При вычислении этого показателя /у/ полезно пользоваться формулой $у = \frac{а м}{d}$, где а — количество высева озимых на мызных полях, м — количество еженедельных барщинных дней с упряжки й, отбываемых крестьянским двором с полным или полунаделом данного имения в летний период, а d — общее количество еженедельных барщинных дней с упряжкой в летний период. Если нет сведений и о еженедельной барщине, то за м можно принимать величину сред-

¹ Дело в том, что наемный труд на полевых работах в мызах почти не применялся, и поэтому барщинные повинности были /особенно в летний период/ соразмерны с величиной барской запашки.

Таблица № I

Экономический потенциал и повинности
среднего полного надела

Имя	Год	Общее число дворов			Грочих	Число норм. дворов	Взрослых	Детей	Упряжек	Коров	Посевная площадь /в рижских пурных местах/	
		Полных наделов	Полунаделов	Грочих							крестьян-скал	мызла
Сууре-Рюде	1687	32	29	2	I	29	4,7	1,9	2,3	1,8	11,6	7,0
	1732	13	13	-	-	12	3,3	2,9	2,5	2,0		
	1739	15	15	-	-	13	3,5	3,1	3,0	2,8		
	1744	15	15	-	-	10	3,3	3,9	3,1	1,9		
	1750	16	16	-	-	16	4,2	3,4	3,0	2,4		
	1803	21	11	10	-	11	6,4	3,2	5,0	2,7	26,4	21,0
Удерна	1722	36	11	20	5	11	4,7	4,5	2,2	2,6	28,0	3,1
	1744	33	15	11	7	14	5,7	4,2	2,9	2,9		
	1758	45	25	14	6	24	7,0	4,5	2,8	3,0		
	1804	44	15	15	14	15	7,1					
Аакре	1722	57	23	22	12		4,7	4,2	1,4	2,4	25,0	4,5
	1744	71	38	14	19	37	4,9	3,9	2,1	2,4		
	1758	79	46	17	16	45	6,2	3,8	2,4	2,5		
	1804	7	29	15	29	15	6,7		2,8	2,6		
Кирепи	1722	26	10	10	6	10	3,8	4,3	1,5	2,3	23,0	7,5
	1744	45	26	3	16	25	5,0	4,2	2,2	2,5		
	1758	46	19	2	15	28	5,7	4,5	2,0	1,9		
	1804	52	25	5	22	14	6,4					

Продолжение таблицы № I

Натураль- ные пода- тки	Деньги	Ординарная барщина /чис- ло барщинных дней в неде- лю/		Число дней всей вспо- могательной барщины				Общая стоимость повиннос- тей в пе- ресеете на рожь /в риж- ских боч- ках/
				летом		зимой		
				с упряжкой	пеших	с упряжкой	пеших	
Стоимость в пересеете на рожь /в рижских бочках/		тагловых	пеших					
0,8	-	3,0	-					
0,6	-	3,0	-					
1,0	-	3,0	0,6					
1,0	-	3,0	1,5					
1,0	-	3,0	2,2					
1,8	-	6,0	6,0	18	73	18	95	47,1
5,7	0,5	2,0	2,0	3	42	27	35	25,2
6,6	0,7	2,0	2,0	3	40	27	43	29,6
6,6	0,7	2,0	2,0	3	40	29	43	29,7
7,5	0,2	2,0	2,0	24	98	38	126	40,0
5,7	0,6	1,8	1,8	-	26	25	22	22,8
5,7	0,7	2,0	2,0	-	35	25	23	23,9
5,7	0,7	2,0	2,0	-	37	25	29	25,2
5,6	2,2	2,0	2,0	-	67	28	79	31,2
5,5	0,6	1,5	1,5	3	25	28	20	21,0
6,0	0,7	2,0	2,0	4	32	28	15	25,8
6,0	0,7	2,0	2,0	4	35	28	35	26,4
6,4	0,2	2,0	2,0	30	100	34	129	36,1

Таблица № 2

Экономический потенциал и повинности крестьянского двора
в приходе Виру-Яагупи.

Год	Число рассмотренных дворов		Полные наделы /а/	Полунаделы /б/	Прочие	Нормальных дворов в группе	Средние экономические показатели					Мызный посев озимых на один крестьянский двор
	% рассмотренных дворов от общего числа дворов						Взрослых	Детей	Упряжек	Коров	Посев озимых /в тал-линских бочках/	
						а/ полные наделы						
1688	186	58	120	62	8	110	5,5	2,1	2,3	1,4	4,1	2,0
1732	303	96	113	130	60	80	4,2	2,7	2,6	1,8		
1739	302	96	151	96	55	119	5,4	2,6	2,6	1,9		
1744	328	96	168	131	29	132	5,6	2,9	2,5	1,8		
1750	323	96	142	128	53	102	5,9	3,5	2,0	0,9		
1765	280	73	98	131	51	76	5,6	3,4	2,3	1,3		
1774	157	48	109	41	7	87	6,0	3,0	3,0	1,4		
1803	392	100	245	75	72	245	5,3	2,0	3,1	1,6	6,9	3,8
						б/ полунаделы						
1688						50	3,8	2,0	1,5	1,2	1,4	1,0
1732						98	3,3	2,8	1,7	1,3		
1739						56	3,5	2,8	1,5	1,3		
1744						77	3,8	2,6	1,4	1,4		
1750						88	3,9	3,0	1,4	1,0		
1765						97	3,6	2,2	1,4	1,3		
1803						73	3,6	2,7	2,2	1,1	4,0	2,2

Количество дней еженедельной барщины / круглый год/	Количество дней еженедельной барщины /летом/	Вспомогательная барщина						Натуральные подати		
		с 23 IV до 29 IX			с 30 IX до 22 IV			хлеб	прочее	деньги
		с упряжкой	без упряжки	с лошадей без барщины	с упряжкой	без упряжки	с лошадей без барщины			
3,9	3,0							8,0	0,8	0,4
2,7	3,8							4,5	0,6	0,1
2,9	3,8							5,2	0,7	0,1
3,2	4,0							4,8	0,7	0,1
3,6	4,3							5,1	1,6	0,1
4,0	4,1							6,6	1,8	0,1
4,9	5,6							6,9	1,9	0,1
4,8	6,0	15	61	7	13	123	4	4,7	1,7	-
2,0	1,8							4,0	0,5	-
1,5	2,3							2,9	0,4	-
1,5	2,3							3,0	0,6	-
1,8	2,1							2,7	0,5	-
2,3	2,3							3,3	0,8	-
2,6	2,7							3,8	1,4	-
3,2	3,4	9	43	5	7	90	3	3,1	1,0	-

Стоимость в пересчете на рожь /в таллинских пурях/

него хозяйства в гаках, а за а — количество всех гаков данного имения.

Изменения во взаимоотношениях экономических показателей и в величине повинностей удобно выражать при помощи индексов. Описанный выше метод больше подходит для выявления динамики повинностей "пом зным" способом. Ведь в пределах одного имения повинности всех дворов одной группы были, как правило, одинаковыми и каждый помещик самостоятельно вносил изменения в повинностях: здесь мы можем привести к качеству примера только одну, несколько упрощенную таблицу, показывающую динамику феодальной ренты в 4 имениях в XVIII веке /табл. I/.

Но так как такое "помызное" изучение повинностей требует слишком много времени и места, можно опираться и на такую территориальную единицу, как церковный приход /кихельконд/. Чаще всего в приходе числилось 10—20 имений и 300—600 крестьянских дворов. При указанных условиях такой изменчивый и случайный фактор, как субъективный произвол помещика, не мог оказать существенного влияния на общую картину /табл. 2/.

О пользе метода, при котором за основу берётся приход, свидетельствует и то, что распределение угодий, качество пашни и сенокосов, соотношение земледелия и скотоводство, как и общий характер экономической жизни были в основных чертах одинаковыми; схожими в пределах одного прихода были и повинности крестьян, особенно в отношении некоторых видов вспомогательной барщины. Введение новых повинностей в ряде случаев помещики оправдывали существованием таковых в других имениях данного прихода.

Нет надобности здесь анализировать подробнее приведенные таблицы. Хочется лишь отметить, что действительная эволюция повинностей значительно отличается от признанной в литературе. Так, например, неправильно говорить о всеобщем резком увеличении крестьянских повинностей в Эстонии в XVII и особенно в XVIII веке. В южной Эстонии в XVIII веке нередко встречаются даже случаи, когда нормы феодальной эксплуатации фактически несколько уменьшились.

РЕЗЮМЕ СТАТЕЙ

А.Цауне, А.Гаммершмидте. РИЖСКИЕ УКРАШЕНИЯ XII-XIV ВВ. КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

В статье описываются 196 украшений, найденные в четырех крупнейших объектах рижских археологических раскопок, проведенных в течение 1970-1980 гг. на углу улиц Пелду и Уденсвада, на улицах Трокшню, Лиела Пилс и Даугавас. С их помощью сделана попытка выяснить, когда началось заселение каждого из упомянутых городских районов и к каким этническим группам принадлежало население этих районов.

Заселение побережья Даугавы в конце нынешней улицы Пелду началось уже в XII в., а остальных мест - только в XIII в.

Среди находок доминируют украшения ливов и куршей или куронизированных ливов, живших в северной части Курземе. Некоторые типы украшений позволяют думать, что уже в XII-XIII вв. в Риге проживали и земгалы.

Из анализа украшений вытекает, что в первой половине XIII в. каждая этническая группа жителей Риги еще носила свою характерную одежду и свои украшения. В этот период латышские и ливские горожане охотно носили и древнерусские стеклянные браслеты, кольца и подвески.

В XIV в. число украшений, характерных для местных народностей, уменьшается. Вместо них появляются фибулы и кольца немецкого происхождения. Надо думать, что в это время в одежде горожан этнические особенности постепенно нивелировались.

В.Паулане. ВНУТРЕННЯЯ КОЛОНИЗАЦИЯ СТРАУПСКОГО ПРИХОДА В ЛИВОНСКИЙ ПЕРИОД /География населенных мест/

Одним из основных показателей внутренней колонизации - это заселенность территории. Данная статья посвящена исследованию заселенности Страупского прихода. На основе мызных документов сделана попытка выяснить количество, величину, примерные границы разных видов поселений - деревень, замков, мыз, хуторов, городов, корчм, мельниц; проведена также их идентификация и локализация.

Основным видом крестьянских поселений была деревня. Мызные документы позволяют обнаружить в Страупском приходе 37 деревень. Географическое размещение деревень зависело от

природных условий территории. Как правило, деревни размещались на возвышенных местах с легкой, но достаточно плодородной почвой, часто на берегах рек, озер. Болота, реки, озера, леса разделяли отдельные деревни или группы деревень. В документах имеются данные о величине пашни /в гаках/ только для 15 деревень. Еще меньше сведений о количестве крестьянских дворов в деревне. Из этих 15 деревень наиболее типичными были деревни с пашней размером от 5 до 20 гаков. При помощи ряда косвенных данных /количество деревень в погосте и др./, а также ретроспективного материала /данные шведских ревизий и др./ установлена примерная величина и остальных деревень. Оказывается, что в Страупском приходе было относительно много для латвийских условий больших деревень /пашня свыше 20 гаков/.

Хутора как другой вид крестьянского поселения в мызных документах упоминаются редко. Их удельный вес увеличился в период развития мызного хозяйства /вторая полов. XV - первая полов. XVI вв./ . Барская запашка создавалась на основе деревенской пашни. Некоторая часть крестьян, потерявшая свои поля, освоила новые поля вне пределов общинной пашни.

Начиная с середины XIV в. на территории Латвии появляется новый вид поселения - имения немецких феодалов с господским двором. В мызных документах Страупского прихода фиксировано 15 имений с господским двором.

Остальные виды поселений имеют менее важное значение /ввиду их малочисленности/ для выяснения заселенности территории.

Проанализированный материал позволяет создать общую картину заселенности территории Страупского прихода в ливонский период. В течении столетий эта картина изменялась незначительно.

В.Павуланс. ДОРОЖНЫЕ КАРТЫ ЛАТВИИ XVII-XVIII ВВ. КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

В данной статье автор продолжает исследование латвийских дорожных карт, начатое уже на страницах XX выпуска "Скандинавского сборника". Кроме специальных дорожных карт XVII в., в фондах Центрального государственного архива Латвийской ССР

хранится некоторое количество видземских дорожных карт, составленных в 1781 г. землемером И.Г.Бетхером. В статье указывается на различие между этими двумя группами дорожных карт. В некотором смысле карты ХVI в. лучше карт, сделанных в ХУШ в.: на последних намного беднее отражена естественная среда, по которой проходили дороги. В статье сделана попытка сопоставить данные двух карт из вышеупомянутой коллекции, которые изображают дорогу Рига-Цесвайне. Выбор именно этой дороги не случаен, ибо ею не пользовались для транзитного сообщения; она служила для связи довольно большого и развитого аграрного округа с г. Ригой. При анализе данные обеих карт можно констатировать, что по дороге велось интенсивное сообщение с Ригой. Об этом свидетельствуют очень густо размещенные корчмы /в среднем одна корчма на 3 км пути/, а также обширные работы по улучшению проезжей части дороги.

А.Зейда. СТАЧКИ РИЖСКИХ ЦЕХОВЫХ ПОДМАСТЕРЬЕВ В ХУШ В.
/1710-1787 гг./

В ХУШ в. значительно обострилась борьба рижских цеховых подмастерьев против мастеров за улучшение жизненных и трудовых условий. Продолжалась борьба за повышение заработной платы и за сокращение рабочего дня. Подмастерья оказывали энергичное сопротивление попыткам мастеров ограничить их особые права. Но самыми характерными были стачки солидарности. Все более остро подмастерья сознавали свои общие судьбы, и интересы и даже незначительное столкновение между отдельным мастером и его подмастерьями они воспринимали как нарушение прав всех подмастерьев. Всего с 1710 по 1787 гг. в протоколах рижского цехового суда зафиксированы 29 стачек, из которых 7 были стачками солидарности.

Стаечная борьба рижских подмастерьев в течение всего ХУШ в. не была одинаковой по напряженности. Особо активной она была в 40-х и 60-х годах, когда в рижском цеховом ремесле обострилась конкурентная борьба и ухудшилось экономическое положение многих цеховых мастеров.

В XVIII в. во многих городах Европы часто вспыхивали стачки подмастерьев. Рижане узнавали об этой борьбе от странствующих подмастерьев; нередко в Ригу приходили участники этой борьбы. Кроме того, и рижские подмастерья во время своих странствий принимали участие в борьбе подмастерьев европейских городов.

Борьба цеховых подмастерьев против мастеров была объективно прогрессивной, ибо она поколебала средневековый цеховой строй, который уже стал препятствием для дальнейшего развития промышленного производства. Но очень часто эта борьба принимала реакционную окраску, потому что подмастерья сохраняли в своем сознании старые реакционные иллюзии о цеховом строе, субъективно они боролись не за ликвидацию цехового строя, а за сохранение своих особых привилегий в рамках цехового строя. В связи с этим для стачечной борьбы подмастерьев характерна корпоративная замкнутость. Цеховые подмастерья никогда не выступали совместно с нецеховыми, непривилегированными ремесленниками или наемными рабочими. Из-за этой корпоративной замкнутости ограничены были и результаты борьбы подмастерьев.

MŪSU AUTORI

A. CAUNE, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta jaun. zin. līdzstr., vēst. zin. kand.

A. GAMMERSMIDTE, P. Stučkas LVU Vēstures un filozofijas fak. V kursa studente, vēstures skolotāja Valmieras Viestura 3. vidusskolā.

V. PĀVULĀNE, P. Stučkas LVU Vēstures un filozofijas fak. doc., vēst. zin. kand.

V. PĀVULĀNS, P. Stučkas LVU Vēstures un filozofijas fak. doc., vēst. zin. kand.

Ā. ZEIDA, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta inženiere, vēst. zin. kand.

H. LIGI, Tartu Valsts universitātes Vēstures fak. prof., vēst. zin. doktors.

SATURA RĀDĪTĀJS

Ievads	5
A.Caune, A.Gammeršmidte. Rīgas XII-XIV gs. rotas kā vēstures avots	7
B.Павулане. Мызные документы как исторический источник изучения населенности и внутренней колонизации территории Латвии /Западная Видземе XIV-первая половина XVI вв./	29
V.Pāvulāne. Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā. Apdzīvoto vietu ģeogrāfija...	48
V.Pāvulāns. Latvijas XVII un XVIII gs. ceļu kartes kā vēstures avots	101
Ā.Zeida. Rīgas amatnieku zeļu streiki XVIII gadsimtā (1710.-1787.g.)	116
X.Лиги. О методике изучения динамики феодальной ренты /по материалам Эстонии/	136
Резюме статей	151
Mūsu autori	154

Latvijas Pasaules Pētījumu Centrs

Latvian World Studies Centre
(Latvian World Studies Centre)

Latvian World Studies Centre
Latvian World Studies Centre
Latvian World Studies Centre

Latvian World Studies Centre
Latvian World Studies Centre
Latvian World Studies Centre

Latvian World Studies Centre
Latvian World Studies Centre
Latvian World Studies Centre